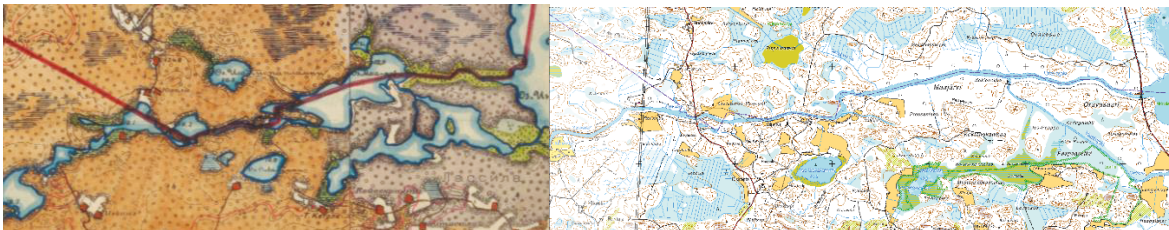

Varsinais-Suomen ELY-keskus, kalatalouspalvelut-ryhmä

RAKENNETTU JOKIMAISEMA

MUINAISJÄÄNNÖSTEN JA KULTTUURIPERINTÖKOHTEIDEN INVENTOINTI ETELÄJOEN-NOORMARKUNJOEN KUNNOSTETTAVILLA KOSKIALUEILLA

29.7.2015

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto	1
1.1	Inventoinnin tavoitteet ja kohdistuminen	2
1.2	Raportointi ja työn jäsentely	3
2	Käyttöhistoriaa, Noormarkunjoki-Eteläjoki	5
3	Kohteet	12
3.1	Kohde 1 Hanhijoen pato	14
3.2	Kohde 2 Saunasahi	16
3.3	Kohde 3 Kalliosahi	18
3.4	Kohde 4 Sauvakoski	20
3.5	Kohde 5 Vääräkoski	22
3.6	Kohde 6 Kuuskoski	24
3.7	Kohde 7 Kattilakoski	26
3.8	Kohde 8 Lainekoski	28
3.9	Kohde 9 Lainekoskensahi	30
3.10	Kohde 10 Mustalahdensahi	32
3.11	Kohde 11 Alempi jokisuunsahi	34
3.12	Kohde 12 Vanhansahankoski	36
3.13	Kohde 13 Myllykoski	40
3.14	Kohde 14 Latohuhdankoski	43
3.15	Kohde 15 Palokoski	45
3.16	Kohde 16 Ylempi Matalakoski	47
3.17	Kohde 17 Alempi matalakoski	49
3.18	Kohde 18 Sahikoski	51
3.19	Kohde 19 Laununkoski	53
3.20	Kohde 20 Haara – Pärkilänkoski	55
3.21	Kohde 21 Rytökoski	57
3.22	Kohde 22 Paloheimonkoski (Fallströminkoski)	60
3.23	Kohde * Sahakoski	62
4	Yhteenveto ja suositukset	66
4.1	Rakennettu kulttuuriperintö ja maisema	66
4.2	Kunnostusalueiden maisemia	68
4.3	Arkeologiset kohteet	70
5	Lähteet	72

Liitteet

Liite 1: Arkeologiset kohteet

Liite 2: Yhteenvetotaulukko kunnostuskohteista, kulttuuriympäristön rakenteista ja toimenpidesuosituksista

VARSINAIS-SUOMEN ELY-KESKUS, KALATALOUSPALVELUT-RYHMÄ

1 Johdanto

Työn taustaa

Tässä työssä on selvitetty Noormarkku- ja Eteläjoen kunnostusalueiden kulttuuriympäristöjä ja annettu suosituksia niiden huomioimisesta kunnostustöissä. Kalatalouden kunnostusalueita oli alun perin 22 ja ne keskittyvät joen virtapaikkoihin. Myöhemmin lisätyönä selvitettiin myös Eteläjoen Sahakosken kunnostusalueita, joka on otettu mukaan tähän raporttiin. Kulttuuriympäristön inventoinnin kunnostusalueilla ovat tehneet Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:n arkeologi Kalle Luoto ja tutkija, FM Jari Heiskanen. Jari Heiskanen tarkastelu keskittyy Noormarkunjoen maisemahistoriaan ja kunnostusalueiden kulttuuriympäristöihin ja historiaan sekä niistä kertoviin rakenteisiin ja jäänteisiin. Kalle Luodon työhön kuului erityisesti alueen muinaismuistokartoitus sekä tarkastelu-kohteisiin liittyvien historiallisten jäänteiden muinaisjäännösstatuksen tarkastelu. Työn tilaaja on Varsinais-Suomen ELY-keskus, kalatalouspalvelut-ryhmä (Kari Ranta-aho ja Leena Rannikko).

Työn lähtökohta on Pirkanmaan ELY-keskuksen laatima Eteläjoen-Noormarkunjoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma, joka on laadittu 2013, suunnitelma- ja makarttojen osalta työ on tehty 2003. Kunnostuksen tavoite on koskien kalatalouden olosuhteiden parantaminen ja eräiden koskien osalta myös koskimaisen palauttaminen. Kunnostuksessa koskiin lisätään kiviä ja soraa kalojen kutuja ja suojapaikoiksi. Erillisenä suunnitelmana on lisäksi Sahakosken kalatie.

Nykyisin Poriin kuuluvan Noormarkun sekä Ahlaisten kunnan halki virtaava joki laskee Inhottujärvestä Pohjanlahteen ja on osa Karvianjoen vesistöä. Jokiosuuden latvalla, Inhottujärvestä alkava joki on lyhyeltä osin virallisesti Oravajoki ja alajuoksulla, Ahlaisissa, Trikanjoki. Joen pituus on n. 45 kilometriä ja siihen kuuluu useita koskia. Suurin koski on Eteläjoen Sahakoski.

Noormarkunjoki–Eteläjoki virtaa pääosin asumattomien tai harvaan asuttujen metsäalueiden halki. Jokimaisen topografia on vaihtelevaa, maisemaan kuuluu kallio- ja mäki-alueiden ohella alavia suo- ja korpialueita. Maisemallisesti alue onkin lähempänä Suomenselän erämaaluontoa kuin Kokemäenjoen alavia savitasankoja.

Jokiympäristön vanhimmat kulttuurimaisemat keskittyvät joen keskivaiheille, jossa joki virtaa kahden keskiajalla perustetun kylän, Noormarkun ja Finnbyn, läpi. Kylistä kehittyi myöhemmin Noormarkun saha ja rautaruukki, Ahlström-yhtiön

pääkonttori, Noormarkun pitäjän keskus ja nykyinen taajama. Noormarkun kunnasta tuli osa Poria 2010. Ahlaisissa kylät ja kuntakeskus ovat kauempana joesta.

Joen rakennetut kulttuurimaisemat ovat keskittyneet Noormarkkuun, jossa maisemaa hallitsevat Ahlström-yhtiön pääkonttori, ruukkimiljöö, Noormarkun taajama ja kylien viljelymaisemat.

Joen ylä- ja alajuoksulla kulttuurimaisemat keskittyvät koskipaikkoihin, joista löytyy yksittäisiä pientiloja, vähäisiä viljelymaisemia sekä 1960-luvulla tai sen jälkeen rakennettuja kesäasuntoja, metsäautoteitä ja siltoja. Vanhempia vesirakenteita, myllyjä, uittorakenteita tai rajamerkkejä on säilynyt äärimmäisen vähän. Noormarkun Makkarakosken ohella jokeen liittyviä selkeitä, historiallisesti merkittäviä ja hyvin säilyneitä vesirakenteita on nähtävissä vain Ahlaisten Sahakoskella. Vähäisiä joen käyttöön liittyviä jäänteitä löydettiin Paloheimonkoskelta, Rytökoskelta ja Myllykoskelta. Makkarakoski ei kuulu tämän työn tarkastettaviin kohteisiin.

1.1 Inventoinnin tavoitteet ja kohdistuminen

Työ kohdennettiin kunnostussuunnitelmien osoittamille alueille ja niiden välittömään lähiympäristöön, ajourat mukaan lukien. Toimeksiannon mukainen pääpaino maastotarkastuksissa kohdennettiin hankealueiden muutoskohteisiin ja niiden yhteydessä sijaitseviin mahdollisiin historiallisen ajan muinaisjäännöksiin sekä niiden välittömään lähiympäristöön. Raportoinnin tavoite oli merkitä maastossa havaitut kohteet karttoihin ja tuottaa lyhyet kohdekuvaukset kulttuuriympäristöistä ja inventoiduista arkeologisista kohteista osaksi raporttia. Arkeologisten kohteiden kuvaukset ja kohdekartat on esitetty liitteessä 1. Perinteisen arkeologisen inventoinnin lisäksi työssä pyrittiin selvittämään toimenpidealueiden kulttuurimaisemaan ja –ympäristöön liittyviä arvoja osana kokonaistutkimusta. Tarkastuskohteet kattavat vain osan kohdejokien vesistön virtapaikoista. Arviointi kohdistuu vain kunnostuskohteiden tilanteeseen, ei yleiseen säilyneisyyteen.

Esiselvitys

Työ perustuu maastokäynteihin, historialliseen karttamateriaaliin ja tutkimuskirjallisuuteen. Inventoinnin esiselvitysvaiheessa tehtiin arkistoseelvitys, johon kuului hankealueen aiemmin tunnettujen kohteiden ja irtolöytöjen paikantaminen vanhojen inventointiraporttien perusteella sekä tutustuminen alueen tutkimushistoriaan ja tärkeimpiin arkistolähteisiin.

Maastotarkastukset

Maastossa kohteiden paikantamisen perusteena olivat maaston topografia ja havainnot. Lähtökohtana käytettiin historiallisia karttoja ja historiatietoja. Alue tarkastettiin arkeologisessa maastoinventoinnissa silmänvaraisesti. Maastoon kaavoja tutkimuksia, kuten koekuoppia, ei maastotöiden yhteydessä tehty.

Maastotarkastukset suorittivat arkeologi FM Kalle Luoto ja historioitsija FM Jari Heiskanen, mikä mahdollisti laaja-alaisen näkemyksen kohteiden sijainnista ja merkityksestä. Tämä oli hyödyllistä, koska useat kohteet olivat kokeneet suuria muutoksia ja ajallisista kerrostumista oli jäänyt jäljelle vain viitteitä. Pääosin kohteet olivat metsäympäristössä, jossa 1960-luvun suuren raivaustyön jälkeä luonto oli jo paikannut. Näkyviä luonnonmerkkejä edustivat lukuisat kaadetut ja kalutut lehtipuiden rungot, jotka kertovat joen vahvasta majavapopulaatiosta. Inventoinnin maastopäivät olivat 22.4 – 23.4. ja 10.6.2015.

Maastossa kohteet dokumentoitiin valokuvaamalla, muistiinpanoin ja karttamerkinnöin. Maasto-, maaperä-, ym. havainnot sekä mahdolliset taustatiedot kirjattiin muistiin.

Kohteiden dokumentointi maastossa

Kohteiden paikantaminen ja rajaus tehtiin GPS-laitteen (tarkkuus noin +/- 5 m), mittanauhujen ja kompassin avulla. Paikantamiseen käytettiin Garmin GPSmap 62s -satelliittipaikanninta, jolla mitattiin rakenteiden sijainti ja havaintopisteet. Koordinaatistona käytettiin WGS84-koordinaattijärjestelmää, joka muutettiin ETRS TM35 FIN -järjestelmään MapInfo-ohjelmassa. Myös vanhojen tai poikkeavien koordinaattien muunnokseen käytettiin MapInfo 11.5 -ohjelmaa, jolla myös inventointikertomuksen kartat laadittiin. Raportin koordinaatit on ilmoitettu ETRS 89 -TM 35 -järjestelmän mukaisina.

1.2 Raportointi ja työn jäsentely

Tarkastelu kohdistuu kunnostusalueisiin ja niiden lähiympäristöön. Raportointivaiheessa käsiteltiin maastotöiden yhteydessä kerätty aineisto sekä laadittiin yleisraportti, jota tukevat erillisinä liitteinä olevat arkeologinen raportti (liite 1) sekä kohteet taulukkomuodossa (liite 2). Raportin kohteet on jäsennelty ja nimetty tarjouspyynnön liitteenä olleen kunnostuskohteiden kartan mukaisesti. Jokien kunnostuskohteet on nimetty joen mukaan numerotunnuksin (esim. Koh-

de 1, Hanhijoen pato.) Raportissa on esitelty lyhyesti tekstimuotoisena ja kuvin kunnostuskohteen nykytila ja historia. Joen käyttö- ja maisemahistoriaa on käsitelty luvussa 2. Kohteen kulttuuriympäristön rakenteita ja jäänteitä sekä niiden kertovuutta ja merkitystä on arvioitu säilytettävänä arvoina. Kunnostuskohteiden säilytettävistä tai huomioitavista rakenteista on annettu toimenpidesuositukset. Työn keskeiset tulokset on merkitty tämän raportin kohdekuvausten yhteyteen sekä erilliseen arkeologiseen raporttiin (liite 1) ja taulukkoon (liite 2).

2 Käyttöhistoriaa, Noormarkunjoki-Eteläjoki

Noormarkunjoen-Eteläjoen vesistömaisemaa on sen historian aikana merkittävästi muokattu. Noormarkun ja Finnbyn keskiaikaisten myllyjen jälkeen uittotoiminta alkoi viimeistään 1700-luvulla, joskin uiton suuraika oli 1880-luvulta 1950-luvulle. Jokimaisemaa ovat muuttaneet raivaus- ja muutostyöt, jotka tähtäsivät peltoalan lisäämiseen ja tulvien hallintaan. Laajamittaisempi koskenperkaus alkoi 1840-luvulla ja jatkui yli 100 vuoden ajan. Käsityönä aloitettu työ vietiin päätökseen koneiden voimalla 1960-luvulla, jolloin nykyinen jokimaisema syntyi. Joen pitkäaikaisen raivauksen huipennuksessa katosivat koskien kivien, myllyjen ja uitorakenteiden ohella pienemmät jokimutkat, sivuhaarat, suvannot ja sivujärvet. Lisäksi ovat kadonneet jokivarren lukuisat rantaniityt, joilta jo 1600-luvulla kerättiin heinä karjalle. Ne jäivät syrjään ja metsittyivät pian raivauksen jälkeen hankalasti hyödynnettävinä uudenaikaisessa maataloudessa.

Eräkäynnistä ryhmäkyliin ja teollisuuden alkuun

Esihistoriallisella ajalla Eteläjoki-Noormarkkujoki oli yksi eräkäynnin reiteistä rannikolta sisämaahan. Tällöin vedenpinta oli huomattavasti korkeammalla ja nykyinen jokilaakso muodosti kapean ja pitkän merenlahden. Vanhemmasta historiasta kertoo Sauvakosken kivikautinen asuinpaikka, joka sijaitsi kapean salmen rannalla, etelärinteessä. Pitkään jatkunut eräkäynti muuttui pysyväksi asutukseksi keskiajalla, kun jokivarteen perustettiin Noormarkun ja Finnbyn kylät. Ahlaisten puolella kylät, Yli- ja Alakylä, olivat joen pohjoispuolella, Ahlaisten harjulla, kauempana nykyisestä jokivarresta. Harjanne oli keskiajalla merenlahden rannalla ja vasta maannousu muutti lahden jokilaaksoksi. Kyläasutus oli joella harvaa, jokea rajaavat järvet, mäet, kalliot ja alavat alueet eivät tarjonneet varhaiselle maataloudelle hyviä lähtökohtia, kun taas jokivarren lukuisat niityt tarjosivat neljän kylän karjataloudelle hyvän mahdollisuuden kehittyä.

Ala-Satakunnan kyläasutus 1560-luvulla

Eteläjoen ja Noormarkunjoen kyliä olivat 1560-luvulla punaisella renkaalla karttaan merkityt Alikylä (8 taloa), Ylikylä (11 taloa) sekä kartassa yhdistetyt Noormarkku ja Finnby (yht. 13 taloa). Satakunnan maatalouteen nojaava asutus keskityi keskiajalla alavien savitasankojen halki virtaavan Kokemäenjoen varrelle; kartassa näkyy Kokemäenjoen varren kymmenien ryhmäkylä ohella Ulvilan kaupunki (musta neliö) ja kolme keskiaikaista kartanoa (kolmiot). Kokemäenjokilaakso rajautui pohjoisessa Suomenselän erämaihin, vedenjakajan sekä Pohjanmaan ja Satakunnan asutuksen erottavan alueen. Suomenselän ominaispiirteet, järvet, mäkiyys, suoalueet ja karut mäntykankaat ovat jo nähtävissä Noormarkunjoen varrella. Sijoittumisesta eräma-alueen reunalle kielii myös kylien vähäinen määrä. Joen varrella ovat Noormarkku ja Finnbyn kylät sekä vesistön yläjuoksulla Lassila (3 taloa) ja

Pomarkku (4 taloa). Jokeen liittyvistä lukuisista järvistä kartalla näkyvät vielä Torajärvi, Maajärvi ja Näätälänjärvi, joten pohjakartta on ajalta ennen joen viimeistä saneerausta. Kartta: Suomen asutus 1560-luvulla, kartta ja kyläluettelot, Helsinki 1973.

Jokivarren kylille, pelto- ja karjatalouden ohella, myös kalastus oli merkittävä elinkeino. Eteläjoki-Noormarkunjoesta kalastettiin pyydyksin ja tuulastamalla runsain määrin ahvenia, haukia ja lahnoja, joille joen lukuisat matalat järvet ja suvannot muodostivat hyvän elinpiirin. Arvokaloista lohi katosi joesta jo 1700-luvulla. Ahlaisissa lohen katoamisen syynä pidettiin joen yläjuoksulla Noormarkun sahaa, jonka lastut tukkivat kalojen kidukset ja tappoivat kalat. Noormarkussa syyksi nähtiin Ahlaisten myllyt ja lukuisat pyydykset, jotka estivät kalojen nousun. Lohen katoamisen aikaan myös vanhat silliapajat merellä vaihtoivat paikkaa. Sillin ja lohen katoamiseen saattoi vaikuttaa rannikon maannousema, jonka vaikutukset mm. rantaviivaan alkoivat näkyä merkittävästi juuri 1700-luvulla. Kalastuksen ohella lähteistä löytyi mainintoja myös Eteläjoen helmenkalastuksesta ja jopa helmenviljelyn yrityksistä.

Jokimaisema sai Noormarkussa pysyvän asutuksen keskiajalla, kun sen keskivaiheille perustettiin Finnbyn ja Noormarkun kylät. Noormarkussa ryhmäkylät sijaitsivat vastakkain Myllykosken partaalla. Kylien sijoittumiseen vaikuttivat maataloudelle viljelykelpoinen rantakaistale ja sopiva koski kylien myllyille. Kylien väliin

jäävään Myllykoskeen rakennettiin jo 1500-luvulla useita talojen ja kylien myllyjä sekä myöhemmin kruununmylly. Kylät muodostivat merkittävän myllykylän Satakunnassa. Kylien pellot raivattiin kapeaksi kaistaleeksi joen rannoille. Joen teollisuuskäyttö alkoi 1600-luvun alkupuolella, kun ensimmäinen saha perustettiin. Ryhmäkylistä asutus levisi hitaasti jokivarteen. Jokivarren lukuisat niityt jaettiin kylien ja talojen kesken jo varhain. Laajat metsäalueet saatiin jaettua talojen ja kruunun kesken 1700-luvun lopulla aloitetussa isojaossa, jonka jälkeen alkoi jokivarsien raivaaminen ja asuttaminen torppien voimin. Asutus oli jokivarressa harvaa. Kesäasuntoja alkoi ilmestyä sotien jälkeen ja ne lisääntyvät 1960-luvulla, kun joen laajamittaisen raivaustyön ohessa rakennettiin metsäautoteitä ja siltoja.

Kartta: Nykyinen kunnostuskohde Alempi jokisuunsahi vuoden 1698 kartalla, jolloin se oli Torajärven itärantaa. Tällöin metsät olivat kylien/jakokuntien yhteisomistuksessa, mutta sarkapellot ja luonnonniityt olivat jaettu talojen kesken. Jokivarren niityillä oli tärkeä merkitys, koska niiltä kerättiin karjan tarvitsema heinä aina pitkälle 1900-luvun alkupuolella saakka. Torajärvi kuivattiin 1850- ja 1960-lukujen välillä. Lähde: Finnbyn kylän maakirjakartta 1698, KA.

Joen teollinen käyttö laajenee 1740–1900

1600-luvun jälkeen uuden sahan perustamiselle myönnettiin lupa 1747, jolloin (Vanhan)sahankoskeen perustettiin uusi saha, joka toimi aina vuoteen 1873 saakka. Makkarakosken saha sai luvan 1757. Teollisuuskäyttö laajeni 1806, kun Makkarakoskeen perustettiin lisäksi ruukki. Makkarakosken sahasta ja ruukista tuli 1880-luvulla Antti Ahlströmin perustaman yhtiön alku ja nykyisen pääkonttorin asemapaikka. Makkarakoski sai luvan uudelle sahalle 1865, sillalle 1895 ja sähkölaitokselle 1897. Vanhansahankoskelle lupa voimalaitokselle myönnettiin 1903, joskin se jäi käyttämättä teollisen toiminnan keskittyessä Makkarakoskelle, joka sekin jäi teollisuuden kehityksessä yhä enemmän kotitarvetyyppiseksi ja Ahlström-yhtiön pääkonttorin maisemaksi.

Ahlaisissa vanhat kylät jäivät kauemmaksi Eteläjoesta. Ali- ja Ylikylän talot keskityivät harjanteelle, jota rajasi alkujaan merenlahti. Vasta maanousu muutti merenlahden nykyiseksi jokimaisemaksi. Ahlaisten kylien myllyjä oli Eteläjoessa 1700-luvulla. Kylän lähelle sijoittuvista koskista Rytökoskessa ja Paloheimonkoskessa myllytoimintaa oli jo 1700- ja 1800-luvulla. Ahlaisissa Eteläjoen teollisuus-

käyttöä edusti kylän takamaille jäävä Sahakoski, jossa teollinen toiminta alkoi 1850-luvulla öljytehtaan perustamisella. Eteläjoen-Noormarkunjoen teollista toimintaa edusti myös 1700-luvulla sahojen tarpeisiin aloitettu uittotoiminta. Uitto laajeni 1800-luvun jälkipuoliskolla, kun merenrannan höyrysahojen puun- tarve kasvoi voimakkaasti. Myllyjen ja sahojen lisäksi Makkarakoskeen ja Saha- koskeen rakennettiin 1900-luvun vaihteessa voimalaitokset.

Eteläjokea 1900-luvun alkupuolella

Kartta: Eteläjokea Ahlaisten puolella. Karttaan on merkitty 1850-luvulla perustettu Sahakosken tehdas, joskin väärään paikkaan. Oikea paikka olisi Nättälänjärven länsipuolella olevassa mutkassa. Peltoja oli tällöin vielä vähän, pääosin jokiranta on merkitty niittyalueiksi. Nättälänjärvi saadaan kuivattua pelloksi vasta 1960-luvulla. Karttalähde: Kartta Ulvilan kihlakunnasta, Maanmittauksen Ylihallitus 1905, KA.

Maatalous vs. teollisuus, hidasta koskien perkausta 1840-luvulta 1950-luvulle

Teollisen käytön ohella jokea on muokattu maatalouden tarpeisiin. Noormarkun- jokeen liittyi vielä 1800-luvun alkupuolella lukuisia järvi ja suvantoalueita. Joki- maisema oli hyvin erilainen, kosket olivat kivisiä ja paikoin voimakkaasti mutkit- televan jokiuoman leveys vaihteli. Joen ja järvien rannoille syntyi hyviä luonnon- niittyjä. Peltomaan lisääminen jokien raivauksella ja järvien laskulla alkoi Sata- kunnassa 1800-luvun vaihteessa Lattomeren ja Pyntösjärven kuivatuksella.

Noormarkunjoen muokkaaminen viljelymaan lisäämiseksi alkoi 1850-luvulla, kun lupa Torajärven laskemiseksi myönnettiin. Lupa sisälsi ehdon, että lasku ei saanut haitata muuta taloudellista toimintaa. Torajärven laskutyöt aloitettiin 1859, mutta hanke keskeytyi jo 1863, kun osakkaat riitautuivat. Töitä yritettiin jatkaa 1870-luvulla, mutta Noormarkun ruukin ja sahan hankkinut Antti Ahlström vastusti hanketta. Jatkossa asiasta riideltiin pitkään. Vastakkain olivat maatalouden ja teollisuuden edut. Teollisuus vastusti jokien raivausta, koska se vaikutti sahojen ja voimalaitosten toimintaan sekä uiton järjestelyihin. Valituksista huolimatta työt jatkuivat, ja 1800-luvun aikana Torajärvi kutistui noin 70 hehtaarin järveksi.

Noormarkunjoen latvalla olevan Inhottujärven laskuun saatiin lupa 1860-luvulla. 1880-luvulla Torajärven tarina toistui, ruukinpatruuna Antti Ahlström vastusti yhtenä maanomistajana järven laskua. Ruukinpatruuna hävisi taistelun myös Inhottujärvellä, ja työt alkoivat 1900-luvun vaihteessa. Työt etenivät verkkaisesti ja 1918 valtio myönsi Inhottujärven laskuyhtiölle avustusta ja työnjohtoa työn viemiseksi päätökseen. Inhottujärven pintaa saatiin laskettua, mutta työ jäi 1930-luvulla edelleen kesken. Joen alajuoksulla, Ahlaisissa, Eteläjoen raivaaminen noudatti samaa aikataulua, perkaukseen haettiin lupa 1907.

Uittotoiminta laajeni Suomen teollistuessa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Meren rantaan, jokisuihin, perustetut höyrusahat tarvitsivat valtavia määriä puuta. Ahlaisissa kuntakokous velvoitti 1874 talot perkaamaan koskipaikat Rytökoskelta Noormarkun rajalle. Raivauksella pyrittiin helpottamaan uittoja ja estämään joen tulvimista keväisin. Noormarkussa Ahlström-yhtiö sai luvan uitolle Noormarkunjokeen 1889. Uittosäntöä muutettiin 1920-luvulla, jolloin uittotoiminnasta vastasi Noormarkun-Merikarvian uittoyhdistys. Ahlström-yhtiö vastusti vesistön säätelyä ja laskua aina 1930-luvulle saakka. Uittotoiminta päättyi 1960-luvulla, kun maantiekuljetukset ja tieverkon kehitys korvasivat jokiuiton. Noormarkunjoen uittosäntö kumottiin 1973. Ahlström-yhtiön kiinnostus uittokelpoisuuteen kuitenkin väheni, Makkarakoskenkin sahalla sahattiin enää kotitarpeiksi. Teollisuuden tarpeet väistyivät joen kehittämisessä.

Maatalouden ja työllisyyden hoitoa, kivet pois koskesta 1959–1968

Sotien jälkeen jokiuoman muokkaus siirtyi uudelle aikakaudelle. Aikaisempi amatööriperhoinen, käsityönä ja lapioin tehty raivaustyö väistyi ja tilalle tulivat suunnittelu, laskelmat ja koneiden voima. Sotien jäljiltä maatalous oli vielä vahvassa roolissa, ja pellonraivauksen uskottiin jatkuvan pitkälle 1980-luvulle. Maata ja myös peltomaita tarvittiin siirtolaisten asuttamiseksi. Noormarkunjokea vaivasivat keväisin tulvat, Torajärven ja Inhottujärven laskeminen oli jäänyt kesken

1930-luvulla. Alajuoksulla oli Ahlaisten puolella Nättöjärvi, jonka kuivaus toisi lisää viljelymaata. Anomus Inhottujärven, Maajärven ja Riutanjärven laskemiseksi tehtiin 1952 ja seuraavana vuonna Valtioneuvosto määräsi Vesistötoimikunnan käsittelemään asian kiireellisenä. Suunnitelma valmistui 1954, siinä otettiin huomioon maatalouden lisäksi energiatuotannon ja uiton tarpeet, joskin maatalouden etu oli keskeinen. Hankkeen työllistävä vaikutus kansatalouteen nähtiin myös tärkeänä. Raivaustöiden katsottiin vahvistavan maalaisväestön työllisyyttä, mikä taas ehkäisisi kaupungistumista. Pääpaino oli hyötymaiseman rakentamisessa. Kuntalaisten asumismukavuus, vesistöjen virkistyskäyttö ja maatalouden ylituotanto olivat vielä tuntemattomia asioita. Inhottuvesistön järjestely-yhtiö perustettiin 1955 ja työt aloitettiin työllisyystöinä 1959. Alkuvaiheessa työ tehtiin käsityönä konenosturin avulla, myöhemmin koneiden määrä kasvoi. Työ oli ajan hengen mukaisesti tehokasta, koskissa teki työtään ilmeisesti Suomen suurin, 6 kuution kauhalla varustettu kaivinkone. Koskissa olevat kivet ja kalliot räjäytettiin, ja koskien varsille kohosivat korkeat kivi- ja maakasat. Torajärvi, Maajärvi, lukuisia jokimutkia, pienempiä suvantoja ja sivujärviä katosi tällöin kartoilta. Myös samaan aikaan tapahtunut soiden ojittaminen muutti alueen vesiolosuhteita. Pääväylien perkaus saatiin valmiiksi 1968. Samassa yhteydessä rakennettiin alueen metsäautotiet ja -sillat. Lopputuloksena oli rännimäinen, kivistä puhdistettu kanava. Raivauksen sivuvaikutuksia olivat kalakantojen tuhoutuminen, kaivojen kuivuminen ja rannoille kasatut kaivuujätteet mökkitonteilla. Torajärven pohja osoittautui huonoksi peltomaaksi, jolle 1960-luvulla ei ollut enää kysyntää. Vesijättömaa luovutettiin 1965 Metsäntutkimuslaitokselle 30 vuodeksi. Torajärvi oli myös metsämaana huonoa, parhaiten siellä menestyi kotimainen rauduskoiivu. Joen varrelle syntyneet pienemmät viljelyalueet mm. Kuuskoskenlahti olivat maatalouden kehittyessä ja keskittyessä liian pieniä ja syrjäisiä hyödynnettäviksi. Nykyään nämä raivauksessa syntyneet peltoalueet ovat pääosin metsittyneet. 2000-luvulla tulvat ovat edelleen joen ongelma, koska joesta on poistunut raivauksen ja soiden ojituksen seurauksena vettä pidättävät alavat alueet.

Maataloudesta virkistykseen 1972–2015, retkeilyä ja kalastusta

Ympäristöajattelu nosti päätään pian Noormarkunjoen raivauksen valmistumisen jälkeen. Myös uittosäännön purku 1973 ja maataloustuotteiden ylituotanto toi uusia näkökulmia jokien käyttöön. Raivauksessa jokivarteen syntyneistä pelto-alueista osa jäi lyhytaikaisiksi ja metsittyi. Maatalouden ohella nyt huomioitiin matkailu-, kalastus- ja virkistyskäyttö. 1980-luvulla tuli tavoitteeksi palauttaa Noormarkunjoki lohijoksi rakentamalla padottuihin koskiin kalaportaat ja suoja-
paikkoja raivattuihin koskiin. Noormarkunjoessa oli ennen raivausta vahva kalakanta, mutta ilmeisesti joki ei ole koskaan ollut merkittävä lohijoki. Lohen ka-

toamisesta raportoitiin jo 1700-luvulla, syynä saattoivat olla myllyt, pyydykset, sahat tai maannousu. Jokea seuraava retkeilyreitti rakennettiin 1980-luvulla, melontareitti valmistui seuraavalla vuosikymmenellä.

Kalataloudellinen kunnostushanke käynnistyi 1986, kun maa- ja metsätalousministeriö kehotti vesi- ja ympäristöhallitusta laatimaan suunnitelman Karviajoen vesistöön. Ensimmäiset suunnitelmat valmistuivat 1980-luvulla, ja niitä on toteutettu 1990- ja 2000-luvulla. Noormarkunjoen-Eteläjoen osalta kunnostussuunnittelu alkoi 1990-luvulla ja saatettiin päätökseen 2013. Tämän työn taustana oleva kunnostussuunnitelma, Eteläjoen-Noormarkunjoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma valmistui 2003/2013.

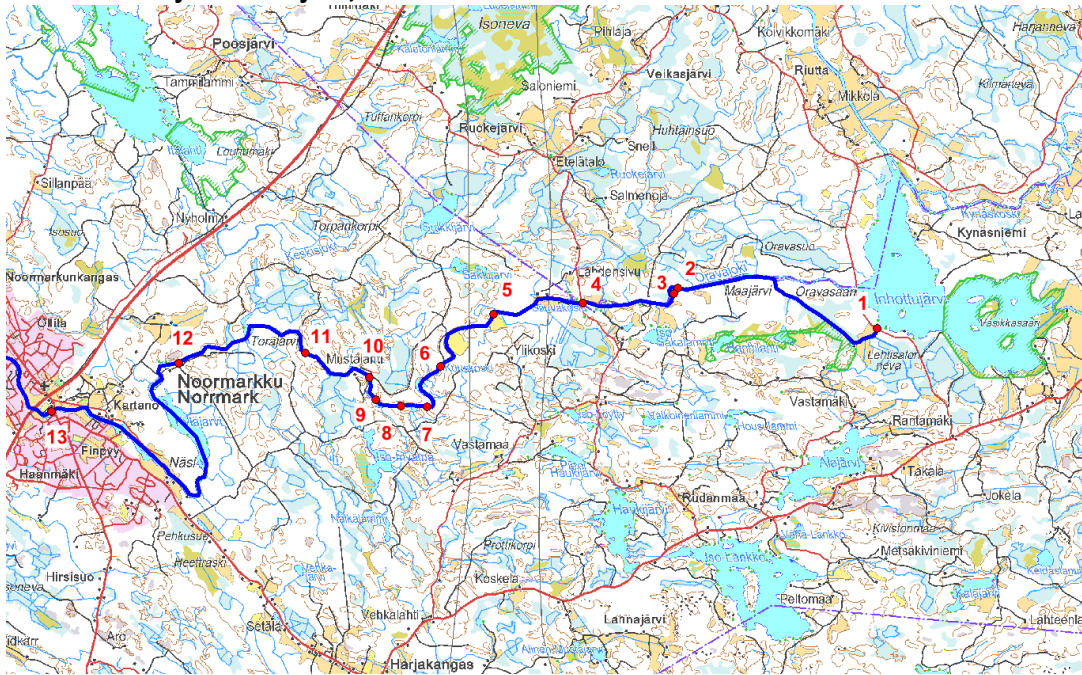
3 Kohteet

Raportin kohdeluettelo noudattaa kunnostusraportissa (Eteläjoen-Noormarkunjoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma 2003/2013, Pirkanmaan ELY-keskus) esitettyä numerointi- ja nimeämistapaa. Ylimääräisenä kohteena oleva Ahlaisten Sahakoski on käsitelty viimeisenä kohteena. Kohteen kulttuuriympäristöt on esitelty valokuvoin ja kartoin. Kohteen rakenteista ja maisemasta on laadittu lyhyt kuvaus ja historia. Maiseman muutosta on kuvattu historiallisella karttasarjalla, joka esittää kohteen maiseman pitäjänkartalla, vuoden 1970 peruskartalla ja nykykartalla. Keskeisissä kohteissa on käytetty myös muuta karttamateriaalia. Karttasarjan vanhin käytetty kartta on vuoden 1854 pitäjänkartta, joka tosin laadittiin pienentämällä 1800-luvun vaihteessa tehtyjä isojakokarttoja. Ilman maastotarkistuksia tehtyihin pitäjänkarttoihin tehtiin pieniä lisäyksiä 1800-luvun jälkipuoliskolla, joten niiden tarkka ikä voi vaihdella. Karkeasti pitäjänkartta kuvaa tilannetta 1700- ja 1800-luvun vaihteessa. Kohdekuvauksen loppuun on laadittu lyhyt kuvaus kulttuuriympäristöstä, kohteen arvoista ja mahdollisesti huomioitavista asioista. Arkeologiset kohteet, muinaisjäännökset ja muut historiallisen ajan kohteet, ovat koottu omaksi raportiksi liitteessä 1. Yleisraportin ja arkeologisen raportin tiedot ovat yhdistetty taulukkomuotoon liitteessä 2.

Kunnostuskohteet:

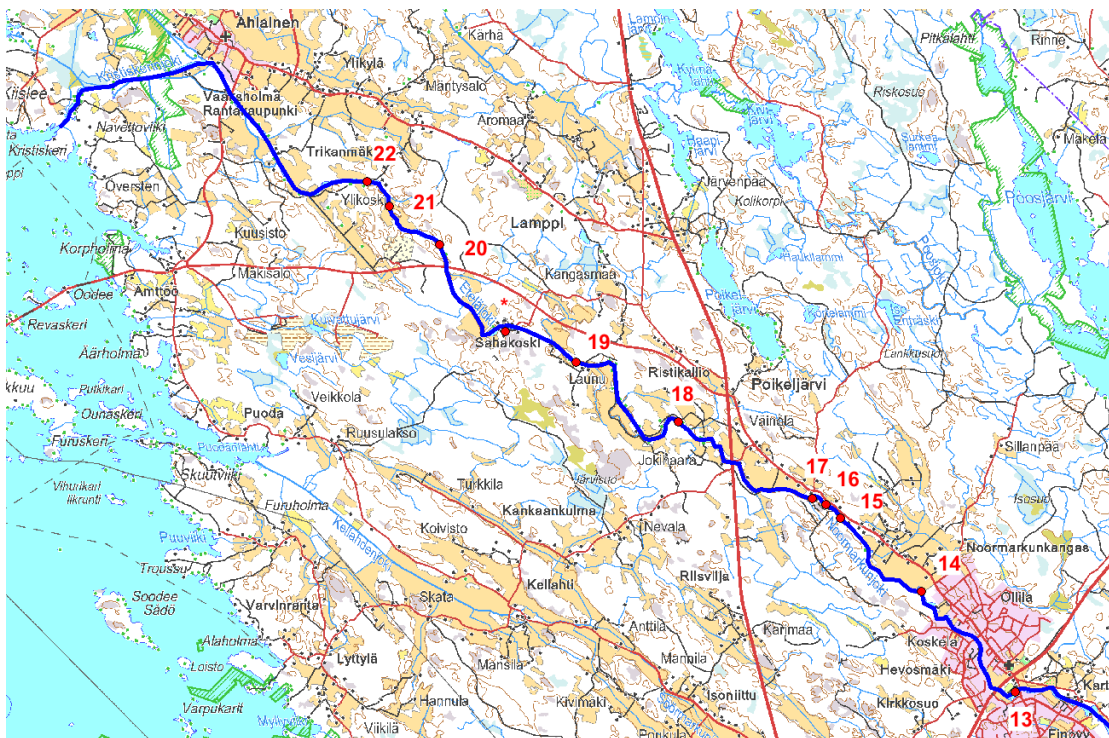
1. Hanhijoen pato
 2. Saunasahi
 3. Kalliosahi
 4. Sauvakoski
 5. Vääräkoski
 6. Kuuskoski
 7. Kattilakoski
 8. Lainekoski
 9. Lainekoskensahi
 10. Mustalahdensahi
 11. Alempi Jokisuunsahi
 12. Vanhansahankoski
 13. Myllykoski
 14. Latohuhdankoski
 15. Palokoski
 16. Ylempi Matalakoski
 17. Alempi Matalakoski
 18. Sahikoski
 19. Laununkoski
 20. Haara-Pärkilänkoski
 21. Rytökoski
 22. Paloheimonkoski
- Sahakoski
 -

Noormarkunjoki-Eteläjoki, kohteet 1-13

1. Hanhijoen pato, 2. Saunasahi, 3. Kalliosahi, 4. Sauvakoski, 5. Vääräkoski, 6. Kuuskoski, 7. Kattilakoski, 8. Lainekoski, 9. Lainekoskensahi, 10. Mustalahdensaari, 11. Alempi jokisuunsahi, 12. Vanhansahankoski, 13. Myllykoski

Noormarkunjoki-Eteläjoki, kohteet 13-22

13. Myllykoski, 14. Latohuhdankoski, 15. Palokoski, 16. Ylempi Matalakoski, 17. Alempi Matalakoski, 18. Sahikoski, 19. Lounkoski, * Sahikoski, 20. Hara-Pärkilänkoski, 21. Rytökoski, 22. Paloheimonkoski

3.1 Kohde 1 Hanhijoen pato

Kuvat: Vasemmalla näkymä Hanhijoen sillalta, oikealla Hanhijoen silta eteläpuolelta kuvattuna

Nykytila: Hanhijoki on Inhottujärven toinen, Noormarkunjokeen yhtyvä lyhyt las-kujoki. Kulttuuriympäristön muodostavat 1960- ja 1970-luvulla rakennetut Ora-vasaarentie, betonisilta ja matala säännöstelypato. Koskiosuus on matala ja kive-tön virtapaikka, joka rajautuu kesäasuntoon, peltoon ja metsittyneisiin ranta-alueisiin. Jokisuussa ja koskenrannalla on neljä 1970- ja 1980-luvulla rakennettua kesäasuntoa. Koskiuoma ja ranta ovat 1960-luvulle asti jatkuneen järvenlaskun seurausta. Sillan pitkän, rakennetun maapenkereen ohella rantavyöhykkeellä on vähäisessä määrin raivauskivikoita.

Historia: Hanhijoki oli maatalouskaudella Lassilan kylän Inhottujärven taakse jää-viä takamaita, joiden rantaniittyjen asuttaminen ja raivaaminen alkoivat 1800-luvun jälkipuoliskolla. Nykyinen Inhottujärvi ulottui tällöin kapeina järviältäina ja lahtina nykyistä lännemmäksi. Inhottujärven länsiosan muodostivat Maajärvi ja Hanhilahti. Inhottujärven vedenpinnan laskeminen aloitettiin 1900-luvun alku-puolella, virtapaikka sai nykyisen muotonsa 1960-luvulla, jolloin Maajärvi ja Hanhilahti saatiin vihdoon kuivattua. Järvenlaskuilla tavoiteltiin viljelymaan lisäämistä järvien rannoilla. Raivaustyön yhteydessä rakennettiin tie, silta ja säännöstelypa-to. Tien rakentaminen mahdollisti jokisuun nykyisen kesäasutuksen. Jokisuuhun järvenlaskujen seurauksena 1900-luvulla syntynyt pienialainen ja syrjäinen vilje-lymaisema on supistunut merkittävästi 1970-luvun jälkeen maatalouden keskit-tyessä. Myös Hanhilahti ja Maajärvi ovat jääneet metsittyneiksi kosteikkoalueiksi.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Hanhijoen pato

Tie, silta, koski ja kesäasutus edustavat 1960- ja 1970-luvulla rakennettua kulttuurimaisemaa.

Kosken rannoilla on nähtävissä vähäistä perkauskivikkoa, koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita.

Hanhijoen padon maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: vasemmalta nykykartta, peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l.

3.2 Kohde 2 Saunasahi

Kuva: virtapaikka yläjuoksulta kuvattuna

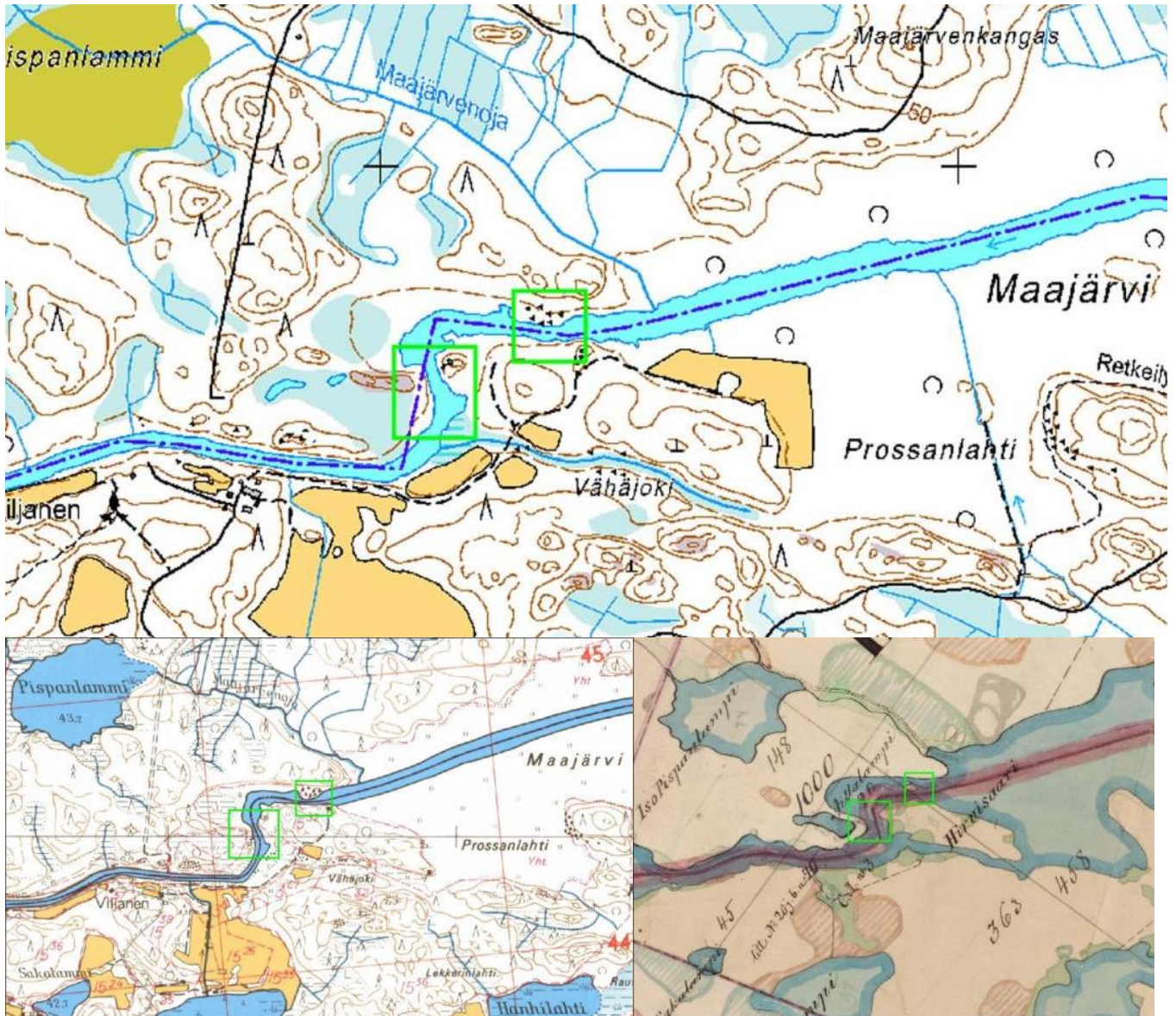
Nykytila: Metsäiset rannat, rännimäinen ja kivetön uoma. Rannoilla on nähtävissä viimeisen, 1960-luvun perkauksen jälkiä, perkauskivikoita metsittyneellä ja alavalla rantavyöhykkeellä. Koskenniskalla, mäen kumpareella on 1950-luvulla rakennettu kesäasunto.

Historia: Saunasahi on Noormarkun Lassilan kylän ja Pomarkun Längelmäen kylän takamaita. Saunasahi oli 1800-luvulla osa Inhottujärven Maajärveä ja sen kaupan salmen muodostavassa vesistöissä oli pieni saari. Inhottujärven vedenpinnan laskeminen alkoi 1900-luvun vaihteessa ja jatkui aina 1960-luvulle saakka. Saunasahin nykyinen koskimaisema on muodostunut 1960-luvulla, jolloin raivaustyö tehtiin konein. Tällöin läheinen Maajärvi kuivattiin, ja järven länsipäässä olevasta Hirvisaaresta tuli joen mutkassa oleva niemi.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Saunasahi

Lähinnä 1960-luvun raivauksessa ja järvenlaskussa syntynyt rännimäinen virtapaikka. Perattu ja voimakkaasti muutettu koskiosuus, raivauskivikoita metsittyneillä rannoilla. Koskenniskalla on pienessä niemessä 1950-luvulla rakennettu, ajalle tyypillinen kesäasunto. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita.

Saunasahin ja Kalliosahin maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat, ylhäällä nykykartta, alla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastusalueet on merkitty vihreällä laatikolla. Saunasahi on itäpuoleinen, Kalliosahi läntinen laatikko.

3.3 Kohde 3 Kalliosahi

Kuva: Kunnostusaluetta pohjoispuolelta kuvattuna

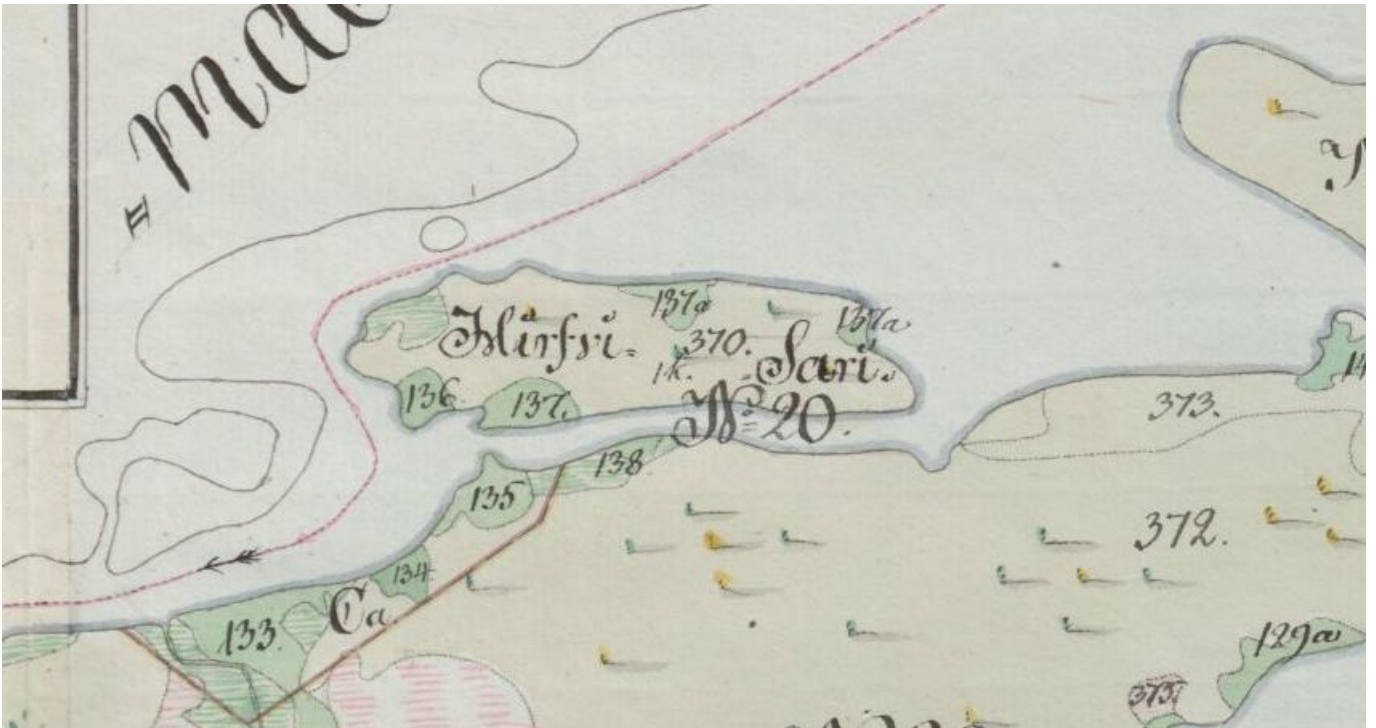
Nykytila: Metsäiset rannat, rännimäinen ja kivetön uoma. Viimeisen, 1960-luvun perkauksen jälkiä, matalia perkauskivikoita on nähtävissä metsittyneellä, alavalla rantavyöhykkeellä. Koskenniskalla, entisen Hirvisaaren niemenkärjessä on sotien jälkeen rakennettu kesäasunto, jonka raskastekoinen kivijalka voi kuulua vanhempaan rakennukseen.

Historia: 1800-luvulla Kalliosahi oli Noormarkun Lassilan kylän ja Pomarkun Längelmäen kylän asumattomia takamaita. Tällöin Kalliosahi oli osa Inhottujärven länsipäässä olevaa Maajärveä ja sen Hirvisaarta. Jokirannassa ja Hirvisaarella oli pieniä niittyalueita. Uittotoiminta alkoi joessa viimeistään 1700-luvulla ja laajeni 1800-luvun jälkipuoliskolla. Inhottujärven lasku ja jokiuoman raivaaminen alkoivat 1900-luvun vaihteessa, nykyinen koskimaisema syntyi 1960-luvulla, jolloin joen raivaus vietiin päätökseen konevoimin ja Maajärvi kuivui.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Kalliosahi

Lähinnä 1960-luvun raivauksessa ja järvenlaskussa syntynyt koskimaisema. Perattu ja voimakkaasti muutettu vesistöosuus, rannoilla on nähtävissä runsaasti perkauskivikkoa. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita. Hirviniemessä on pieni, sotien jälkeen rakennettu kesäasunto, jonka kivisokkeli voi liittyä joen vanhempaan käyttöhistoriaan.

Hirvisaari 1786

Hirvisaari 1780-luvulla, jolloin Inhottujärvi/Maajärvi ulottui Hirvisaareen saakka. Lassilan ja Längelmäen kylien raja näkyy punaisena pisteviivana. Nykyinen jokiuoma ja sen kunnostettavat sahit muodostuivat vasta 1900-luvun puolella, kun kartassa itäpuolella näkyvä Maajärvi saatiin kuivattua. Lassilan isojakokartta 1786 komissiomaanmittari Jacob Gabriel Scuklén, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto KA.

3.4 Kohde 4 Sauvakoski

Kuva: kunnostusaluetta lännestä kuvattuna. Taustalla näkyy 1960-luvulla rakennettu betoni-, teräs- ja puurakenteinen silta, jonka tyyppisiä rakennettiin useita joen viimeisen kunnostustyön yhteydessä.

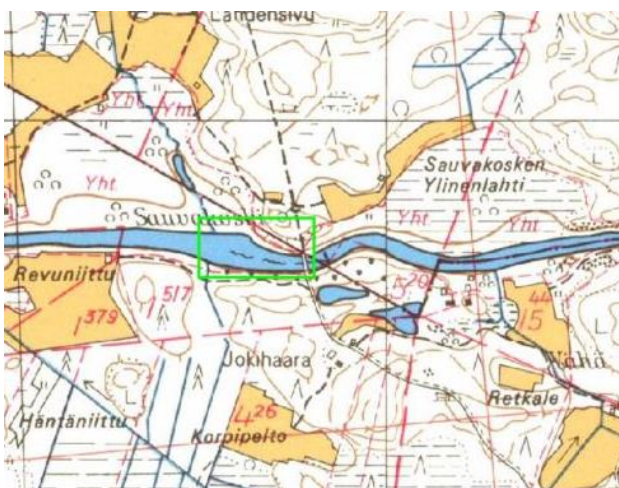
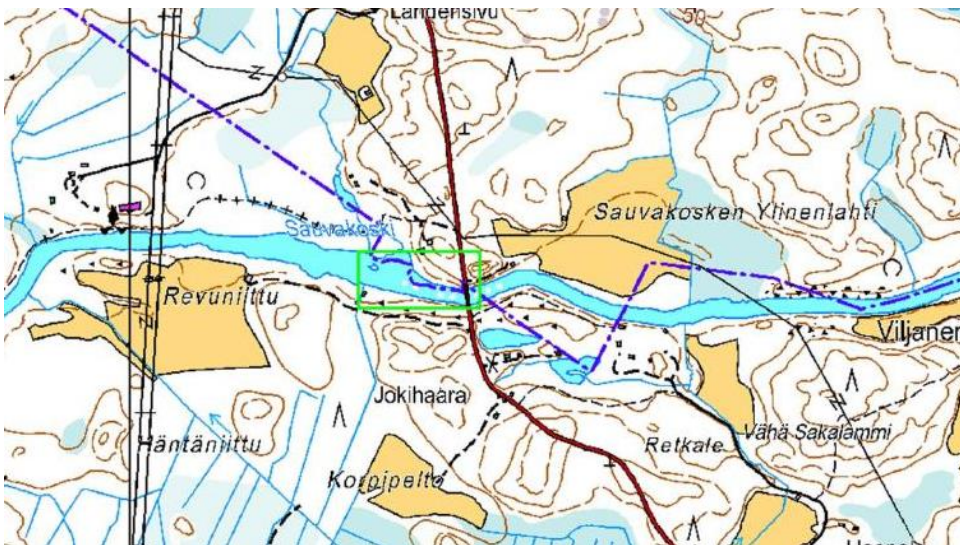
Nykytila: Rännimäinen, tasaleveä uoma virtaa syvässä kaivannossa. Rannat ovat jyrkät ja metsittyneet, rinteiden yläosissa on runsaasti raivauskivikoita. Kosken koilliskulmalla on suurikokoinen, raivauskiveä ja -maata sisältävä mäki, josta on otettu maa-ainesta viime vuosina. Kosken ympäristön kulttuurimaisema on 1960-luvun jälkeen rakentunut. Jokuoman kaivannon ja maakasojen ohella kulttuurimaisemaan kuuluvat silta, tie, pelto, yksittäisiä kesäasuntoja sekä vanhan jokuoman lampimaisia jäänteitä.

Historia: Sauvakoski sijoittuu Noormarkun ja Pomarkun sekä niiden kylien takamaille, joiden laajempi käyttö alkoi 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin jokien raivaus alkoi ja uittotoiminta laajeni. Tätä ennen monihaaraisen kosken rannoilla oli lähinnä pieniä niittyalueita. Vanhojen kuntarajojen ohella entisen koskimaiseman kaakkoskulmalla on viiden kylän, Pomarkun, Noormarkun, Finbyyn, Harjakan, Rudanmaan ja Lassilan, yhteinen rajapiste, joka alkujaan sijaitsi joen rannassa. Nykyinen koskimaisema, tie ja silta ovat 1960-luvulta, jolloin vanhan jokuoman mutkat ja haarat oikaistiin ja raivattiin puhtaaksi kivistä. Tien rakentamisen jälkeen koskiympäristöön ja vanhan uoman varrelle on rakennettu yksittäisiä kesäasuntoja 1980- ja 1990-luvulla. Koskenraivauksen ja tienteon yhteydessä joen pohjoisrannalta löytyi kivikautinen asuinpaikka, joka oli käytössä silloin, kun Noormarkunjoki oli kapea, syväälle mantereeseen ulottuva merenlahti.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Sauvakoski

1960-luvun kulttuurimaisema. Sauvakosken alkuperäinen luonnonmaisema ja vanhemmat vesistö rakenteet ovat tuhoutuneet viimeistään 1960-luvulla tehdystä laajamittaisesta raivaustyöstä. Nykyinen kulttuurimaisema, jokilinja, rännimäinen koski, rantojen suuret raivauskivikot, tie, silta ja kesäasunnot edustavat 1960-luvun jälkeen rakennettua kulttuurimaisemaa. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita. Pohjoisrannalla on kivikautinen asuinpaikka, joka on huomioitava kunnostustöissä.

Sauvakosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla.

Kartat: Ylhäällä nykykartta, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l.

3.5 Kohde 5 Vääräkoski

Vääräkosken maisemaa, vasemmalla näkyy etelärannan 1960-luvun raivauksessa syntyneitä peltomaisemaa, joka nykymaataloudelle pienenä ja syrjäisenä on jo kasvamassa umpeen. Kosken kivet raivattiin taustalla näkyvälle pohjoisrannalle.

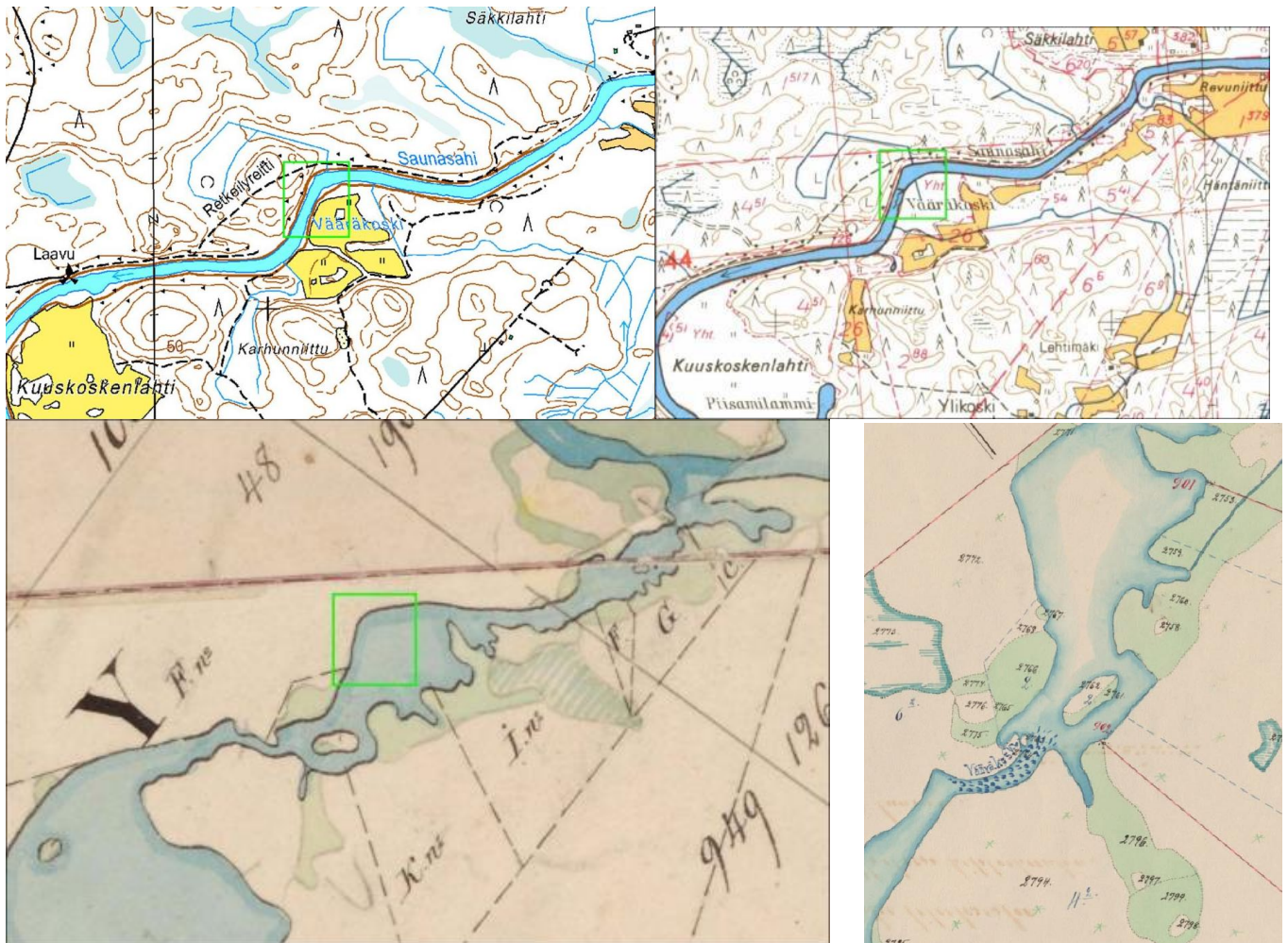
Nykytila: Tasaleveä, kivetön uoma virtaa asumattomassa pelto- ja metsämaisemassa. Vääräkosken alavalla etelärannalla on laaja, umpeen kasvava peltoalue. Pohjoisranta on jyrkempi, mäkialueeseen rajautuva. Sen rannoilla on runsaasti raivauskivikkoa.

Historia: Vääräkoski sijoittuu Finnbyn ja Noormarkun kylien asumattomille takamaille. Nykyinen koskipaikka oli vielä 1800-luvulla suvantomainen vesialue, jonka etelärannalla oli pieniä niittyjä. Varsinainen koski jäi nykyistä alemmaksi. Noormarkunjoen uitto alkoi 1700-luvulla, ja joen perkaus peltoalan lisäämiseksi alkoi 1900-luvun vaihteessa. Nykyinen peltoalue ja rännimäinen koski syntyivät lopullisesti 1960-luvulla, jolloin viimeinen raivaus tehtiin. Syrjäiset pellot ja rantaniityt ovat nykyisin kasvamassa umpeen.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Vääräkoski

Kylien takamaiden niitty- ja peltoalue Noormarkun joen mutkassa. Nykyinen, rännimäinen, kivetön ja voimakkaasti muokattu koskimaisema umpeutuvine peltoineen on 1960-luvulta, jolloin joki raivattiin viimeisen kerran. Pääosin 1960-luvulla syntyneeseen koskeen ja maisemaan ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita.

Vääräkosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta ja peruskartta 1970. Alhaalla pitäjänkartta 1700/1800-l. Oikealla alhaalla on uusjakokartta 1902, jossa näkyy Vääräkosken sijainti huomattavasti alempana jokivarressa. Tarkastelu-alue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

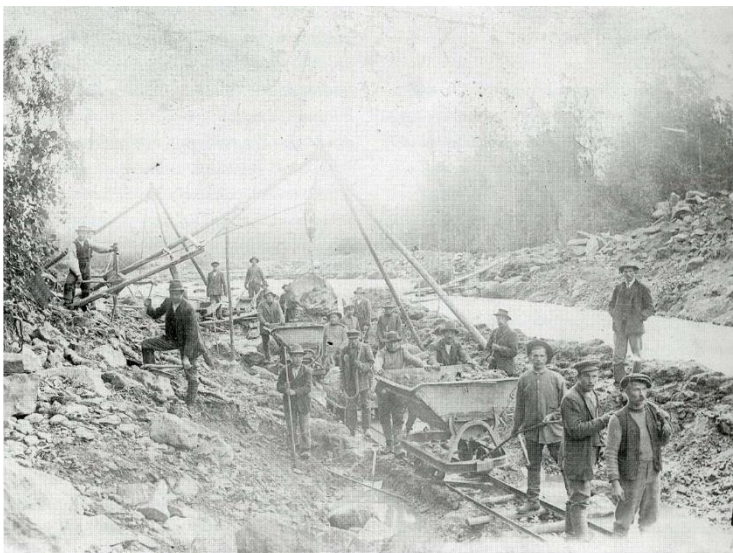
3.6 Kohde 6 Kuuskoski

Kuva: Kuuskoskea 2015

Nykytila: Tasaleveä, kivetön ja vuolaasti virtaava uoma virtaa asumattomassa ja tiettömässä metsämaisemassa. Rannoilla on 1960-luvun koskenperkauksessa syntynyttä matalaa, metsittyntä raivauskivikkoa.

Historia: Noormarkun kylän asumattomiin takamaihin kuuluva Kuuskoski sijoittuu metsäalueelle. Kosken yläpuolella oli ennen 1900-luvun alkupuolella aloitettua joenraivausta laajaa suvantoalue, Kuuskoskenlahti, joka joen perkauksilla kuivattiin ensin niityksi ja myöhemmin pelloksi. Nykyisin pellot ovat jääneet pois käytöstä ja kasvaneet umpeen. Perkauksia on tehty 1900-luvun alkupuolella ja 1960-luvulla.

Kuva: Kuuskosken jokityömaa 1908–1910. Kolmijalat, kapearaiteinen ratalinja, malmikärkyt ja suuri määrä miehiä tekivät joen raivauksen tehokkaaksi jo 1900-luvun alkupuolella. Kuva kirjasta Noormarkun historiaa, erämaasta eletyksi paikaksi, alkuperäinen kuva SatM.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Kuuskoski

Nykyinen rännimäinen, kivetön koskimaisema on 1900-luvun raivaustyön tulosta. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita

Kuuskosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.7 Kohde 7 Kattilakoski

Kuva: Kattilakoskea itäpuolelta, ennen suvantoa.

Nykytila: Rännimäinen, kivetön uoma virtaa asumattomassa ja tiettömässä metsämaisemassa. Rannoilla on 1960-luvun koskenperkauksessa syntynyttä raivauskivikkoa.

Historia: Noormarkun kylän asumattomiin takamaihin kuuluva Kattilakoski sijoittuu metsäalueelle. Kosken ympäristössä oli 1700- ja 1800-luvulla pieniä niittyalueita. Ahlström-yhtiön omistukseen kuuluva koski on raivattu viimeksi 1970-luvulla. Kosken pohjoispuolella, entisen saaren, nykyisen niemen kärjessä sijaitsi 1600-luvulla Finnbyn kylän rajapiste. Tarkastusalueen ulkopuolelle jäävää kohdetta ei tarkastettu.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Kattilakoski

Nykyinen rännimäinen, kivetön ja metsäinen koskimaisema on 1960-luvulta, jolloin joki raivattiin konevoimin. Kunnostusalueen koillispuolella, joen mutkassa on 1690-luvun kartan mukaan kylän rajamerkki. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Kattilakosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

Finnbyn kylän alueista laadittiin kartta 1600-luvulla, jolloin kylän raja kulki Kattilakosken niskalta. Myöhemmin kylän rajat ovat muuttuneet, nykyisin joen mutkassa ei ole kylä- tai tilusrajoja. Lähde: Maakirjakartta 1698, KA.

3.8 Kohde 8 Lainekoski

Lainekoskea länsipään suvannosta kuvattuna, oikealla näkyy rantametsää, jonka paikalla oli jo 1700-luvulla yksi jokivarren useista niittyalueista.

Nykytila: Rännimäinen, kivetön uoma virtaa asumattomassa ja tiettömässä metsämaisemassa. Jokeen muodostuneet kynnykset saavat joen vaikuttamaan luonnonmukaiselta. Rannoilla on 1960-luvun koskenperkauksessa syntyneitä raivauskivikkoja. Länsipäädyssä on suvannon yhteydessä pieni, metsittynyt peltoa-alue.

Historia: Pääosin Noormarkun kylän ja Ahlström-yhtiön takamaihin kuuluvalla Lainekoskella oli 1700- ja 1800-luvulla pieni Finnbyn kylälle kuuluva niittyalue kosken alapuolisessa suvannossa. Laskuojan varrella oleva niitty raivattiin myöhemmin pelloksi. Nykyisin syrjäinen pelto on metsittynyt. Uitto alkoi 1700-luvulla ja laajeni 1800-luvulla. Koskien perkaus maatalousmaan lisäämiseksi alkoi 1900-luvun vaihteessa ja päättyi 1960-luvun suureen raivaukseen.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Lainekoski

Nykyinen rännimäinen, kivetön ja metsittynyt koskimaisema on 1900-luvulta, jolloin joki raivattiin maatalousmaan lisäämiseksi. Rantojen vanhat niityt, myöhemmin pellot, ovat metsittyneet. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Lainekosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta ja peruskartta 1970 ja alhaalla pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.9 Kohde 9 Lainekoskensahi

Kuva: Sahi kuvattuna länsirannalta. Vastarannalla näkyy asuinrakennus ja oikealla raivauskivikkoa.

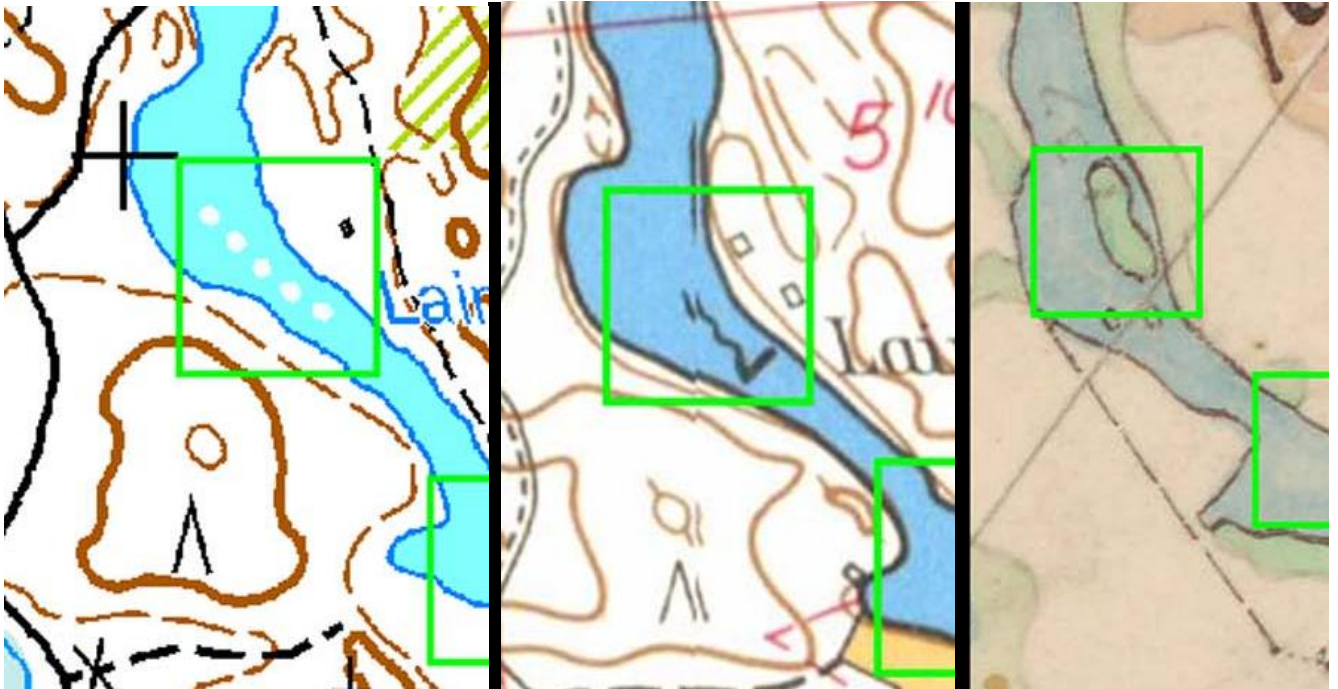
Nykytila: Rännimäinen, kivetön uoma virtaa asumattomassa ja tiettömässä metsämaisemassa. Rannoilla on runsaasti viimeisessä, 1960-luvun koskenperkauksessa syntynyttä raivauskivikkoa. Kosken alaosassa on etelärannalla huomattavan suuri raivauskivikasa ja pohjoisrannalla pieni asuinrakennus 1900-luvun alkupuolelta. Rakennukseen liittyneet niitty- ja peltoalueet ovat metsittyneet.

Historia: Noormarkun kylän takamaihin kuuluvaan Lainekosken sahiin liittyi 1700- ja 1800-luvulla niittysaari ja kaksi pientä luotoa. Rannoilla oli lisäksi pieniä rantaniittyjä. 1900-luvun alkupuolella pohjoisrannalla oli pieni peltoalue ja piha-piiri. Noormarkunjokea raivattiin 1900-luvun alkupuolella ja 1960-luvulla, jolloin joen luonne muuttui merkittävästi. Vanhat rantaniityt ja pellot ovat metsittyneet maatalouden keskittyessä 1960-luvun jälkeen.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Lainekoskensahi

Nykyinen rännimäinen, kivetön ja metsittynyt koskimaisema raivauskivikkoineen on 1960-luvulta, jolloin joki raivattiin konevoimin. Pienimuotoinen maatalous väistyi samoihin aikoihin. Kosken pohjoisrannalla on metsittyneitä niittyjä ja peltoja ja pieni asuinrakennus 1900-luvun alkupuolelta. Etelärannalla on merkittäviä raivauskasoja. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Lainekoskensahin maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.10 Kohde 10 Mustalahdensahi

Mustalahdensahia sillalta länteen kuvattuna.

Nykytila: Rännimäinen, tasaleveä uoma virtaa syvässä kaivannossa. Rannat ovat jyrkät ja metsittyneet, rinteiden yläosissa on runsaasti metsittyneitä viimeisen raivauksen maakasoja. Kosken ympäristön kulttuurimaisemaan liittyy 1960-luvulla rakennettu silta, metsäautotie sekä jokea seuraavan retkeilyreitit opasteet ja taukopaikka. Sahin länsipuolelle jää Ahlström-yhtiölle kuuluva Mustalahden tila.

Historia: Noormarkun kylän ja A. Ahlström -osakeyhtiön takamaihinkin kuuluvaan Mustalahden sahiin liittyi 1800-luvulla pieniä rantaniittyjä. Noormarkunjoki laajeni tällöin sahin länsipuolella laajaksi Pirttijärveksi (myöh. Mustalahti), jonka rannoilla oli niittyjä. Järven kuivaaminen alkoi 1800-luvulla, ja 1900-luvun vaihteessa sahin länsipuolelle perustettiin Mustalahden tila viljelemään järvenpohjaan raivattuja yhtiön peltoja. Järvien laskun ohella koskipaikkoja raivattiin myös uiton tarpeisiin. Kohteen metsäautotie ja silta rakennettiin 1960-luvulla, jolloin puunkuljetus siirtyi vesireiteiltä teille. Ympäristön pellot ovat metsittyneet 1900-luvun jälkipuoliskolla ja koskessa on nähtävissä lähinnä 1960-luvun koneellisen raivauksen jäljet. Vesistön käytön muutosta edustavat raivauksen jälkeen rakennetut retkeilyreitti ja levähdyspaikka.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Mustalahdensahi

Nykyinen rännimäinen, kivetön ja metsittynyt koskimaisema siltoineen on 1960-luvulta, jolloin joki raivattiin konevoimin. Rantaan liittyy retkeilyreitti ja levähdyspaikka 1980-luvulta. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Mustalahdensahin maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.11 Kohde 11 Alempi jokisuunsahi

Alempi jokisuunsahi, kuvassa virtapaikan itäpuolta.

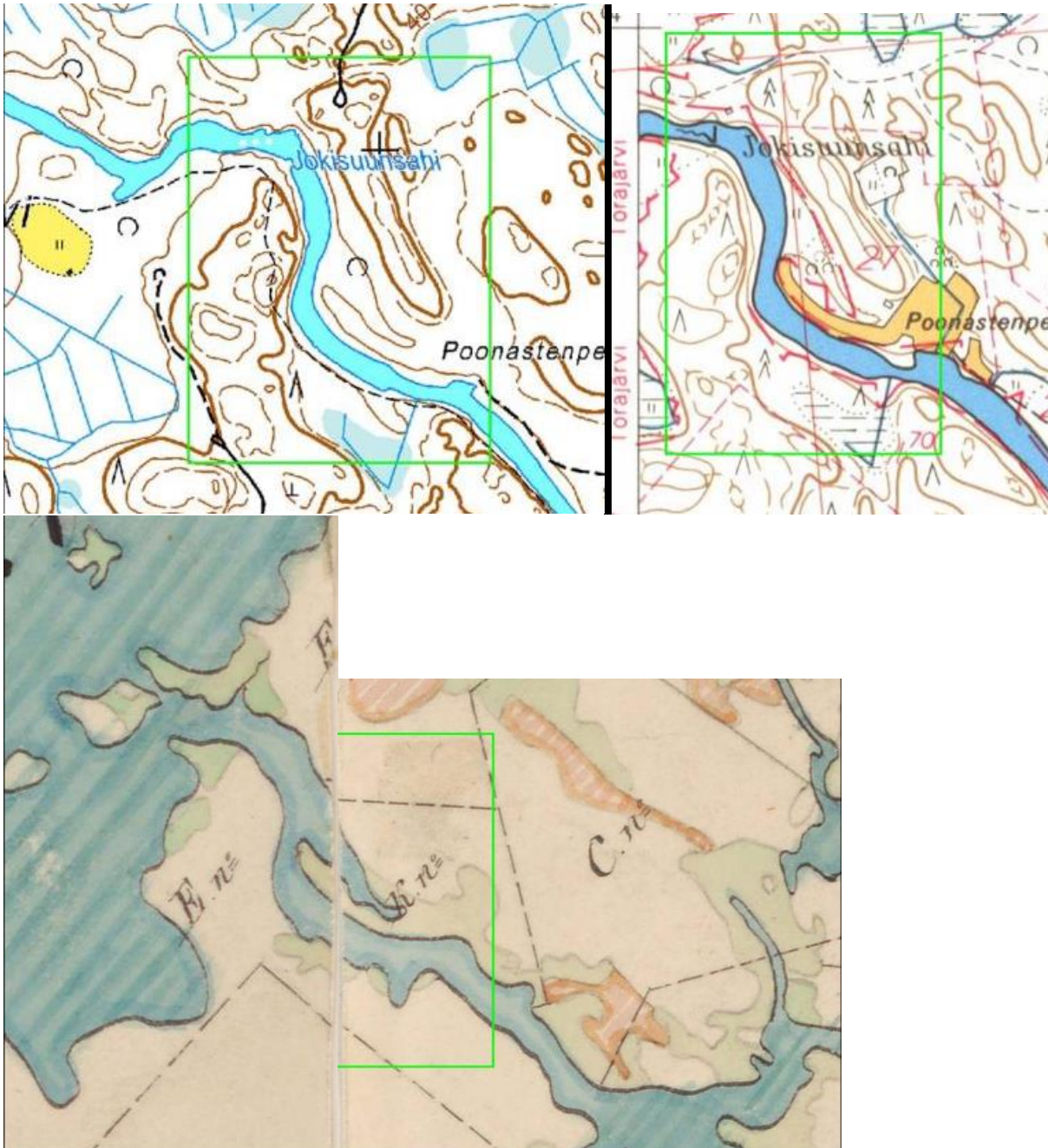
Nykytila: Rännimäinen, tasaleveä uoma virtaa asumattomalla metsäalueella. Joki ja koskipaikka on raivattu puhtaaksi suuremmista kivistä. Etelärantaa seuraa retkeilyreitti.

Historia: Alempi jokisuunsahi sijaitsi aina 1800-luvulle saakka Noormarkunjokeen liittyvän laajan Torajärven itärannalla. Nykyisen sahin molemmilla rannoilla oli jo 1600-luvulla talojen kesken jaettuja järvenrantaniittyjä. Torajärven kuivaaminen peltomaaksi alkoi 1850-luvun jälkipuoliskolla, joskin prosessi kesti huomattavan pitkään. Vasta 1930-luvulla järvi oli huomattavasti pienempi ja sen entistä pohjaa peittivät laajat niityt. Järven lasku vietiin päätökseen 1960-luvulla, kun länsirannan Vanhansahankoski raivattiin ja Torajärven luoteiskulmalle rakennettiin kanava. Torajärven ja jokirannan niityt ja pellot ovat metsittyneet ja metsitetty 1960-luvun jälkipuoliskolla, jolloin järvenpohja luovutettiin metsätutkimuskeskuksen käyttöön. Järven pohja osoittautui huonoksi sekä pelto- että metsämaaksi. Joen uittotoiminta alkoi 1700-luvulla ja laajeni 1800-luvun jälkipuoliskolla. Ilmeisesti vasta viimeisessä raivauksessa muodostuneessa koskessa on nähtävissä lähinnä 1960-luvun koneellisen raivauksen jäljet. Kuivatun järven ohella vesistön käytön muutosta edustaa raivauksen jälkeen rakennettu retkeilyreitti.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Alempi jokisuunsahi

Nykyinen rännimäinen, kivetön ja metsittynyt sahimaisema on syntynyt 1850- ja 1960-lukujen välissä toteutetun Torajärven laskun yhteydessä. Torajärven rannan niitty- ja peltomaisemat ovat metsittyneet 1960-luvun jälkeen. Sahiin ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Alemman jokisuunsahin maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta ja peruskartta 1970 ja alhaalla kahdesta kartasta yhdistetty pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.12 Kohde 12 Vanhansahankoski

Kuvat: Vanhansahankoskea vuonna 1908 ja 2015. Valokuvan aidatun niityn, ja historiallisten karttojen perusteella valokuvat saattavat esittää samaa paikkaa. 1800-luvun kartoissa epätarkasti merkitty mylly sijoittuu näihin maisemiin. Vanha valokuva SatM.

Nykytila: Rännimäinen, kivistä raivattu koskiosuus virtaa metsämaisemassa. Joki-rannan vanhat rantaniityt ja pellot ovat metsittyneet. Pohjoisrannalla on kaksi 1960-luvun kesämökkiä, etelärannalla on rantavyöhykkeellä kolme 1800-luvun jälkipuoliskolla rakennettua, todennäköisesti paikalla toimineeseen sahaan kuulunutta pientä asuinrakennusta. Koskimaisemassa on vanha saunarakennus. Rakennusten ympäristössä on nähtävissä vanhojen rakennusten kivijalkoja. Kosken metsittyneillä rannoilla on lisäksi hyvin suurikokoisia raivauskasvoja, jotka ovat syntyneet 1960-luvun raivauksessa.

Kuva: Raivauskivikkoa etelärannalla.

Historia: Vanhin Satakunnan sahoista on Ulvilan kuninkaankartanon Ruhalahden saha, joka perustettiin 1558. Seuraava saha perustettiin Noormarkun koskelle. Tarkkaa perustamisvuotta ei tiedetä, mutta sahan perustaneet Ulvilan kirkkohera Johan Forskåhl ja salpietaritehtaan johtaja Joachim Schultze myivät silloisen Noormarkun kosken varrella sijainneen vesisahan Noormarkun kartanoherralle Gotthard Zeklerille 1622. Tämän sahan toiminnasta ja paikasta on niukasti tietoa. Noormarkun teollisuusympäristön rakennushistoriallisessa selvityksessä on oletettu sahan viittaavan nykyiseen Vanhansahankoskeen koska vuoden 1698

maakirjakartassa on nykyisen Vanhansahankosken kohdalla nimet Sahakoski ja Sahakosken niska. Karttaan ei kuitenkaan ole merkitty rakennuksia. Tällöin kosken alapuolella oli rannassa ja saarella oli niittyjä. Noormarkun koski voisi viitata myös nykyiseen Myllykoskeen, jossa tiedetään toimineen sahamyly 1620-luvulla.

Seuraavasta sahasta on jo enemmän tietoja. Vuonna 1747 Noormarkun kartano (Herrgård) sai luvan rakentaa Sahakosken, nykyisen Vanhansahankosken rannalle kaksiraamisen sahan. Uusi saha toimi vuoteen 1873. Sahan tarvitsema puutavara uitettiin yläjuoksulta, mm. Lassilan kylän mailta. Tämänkin sahan sijainnista on niukasti karttatietoja. 1800-luvun alun kartan mukaan saha olisi ollut nykyisten kolmen asuinrakennuksen kohdalla koskessa.

Sahan lisäksi koskea muokkasivat uitto ja maatalous. Kosken raivaaminen järvien kuivaamiseksi alkoi jo 1850-luvulla, jolloin Torajärven laskulle saatiin ensimmäinen lupa. Koskea raivattiin uudelleen 1900-luvun alkupuolella, jolloin oli lupa myös Inhottujärven laskemiselle. Viimeisen kerran koski raivattiin 1960-luvulla, jolloin kosken suuret kivet siirrettiin konevoimin rantavyöhykkeelle suuriksi kasoiksi. Tässä raivaustyössä tuhoutuivat todennäköisesti kaikki koskessa olleet merkit sahasta ja uittorakenteista. Vanhansahankosken eteläpuolelle rakennettiin kanava Torajärvestä Kyläjärveen tehostamaan Torajärven laskua.

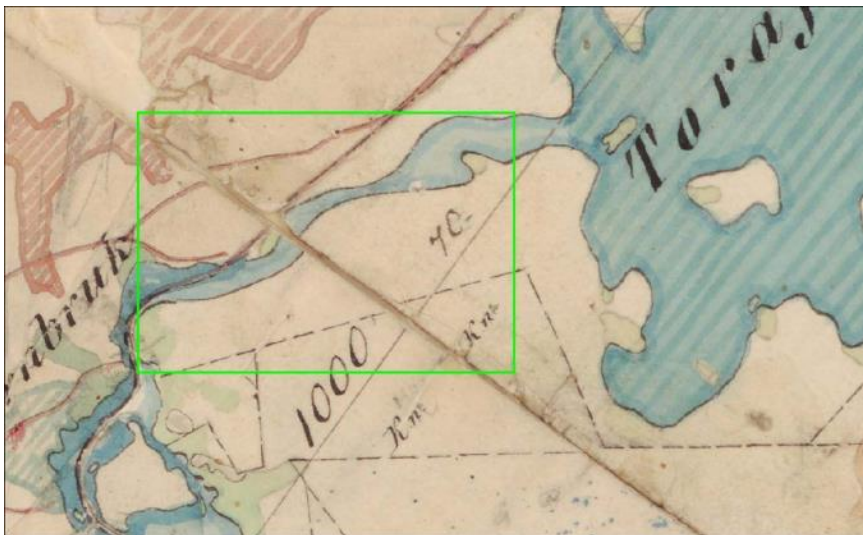
Nykyisin kosken rannat ovat metsittyneet ja peittävät paikoin hyvin suuret perkauskivikot. Kosken ylittävä, vanhalle siltapaikalle rakennettu puusilta ja rantaa seuraava ulkoilureitti ovat 1980-luvulta.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Vanhansahankoski

Sahakoski 1600-luku?, saha 1747-1873. Nykyinen rännimäinen, kivetön ja rannoiltaan metsittynyt koskimaisema on syntynyt 1960-luvulla, jolloin kosken viimeinen raivaustyö tehtiin konevoimin. Työn jälkiä ovat suurikokoiset kivikat kosken molemmilla rannoilla. Kunnostusalueelle sijoittuvasta vanhasta sahatoiminnasta ei löydetty tunnistettavia jäänteitä. Rantavyöhykkeellä on kolmen, oletettavasti uudempaan sahaan liittyneen pienen mökin pihapiirit. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia. Kunnostustöissä tulee huomioida rantavyöhykkeen mökkien pihapiirit ja ympäristön kivijalkojen jäänteet.

Vanhansahankosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta ja peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.13 Kohde 13 Myllykoski

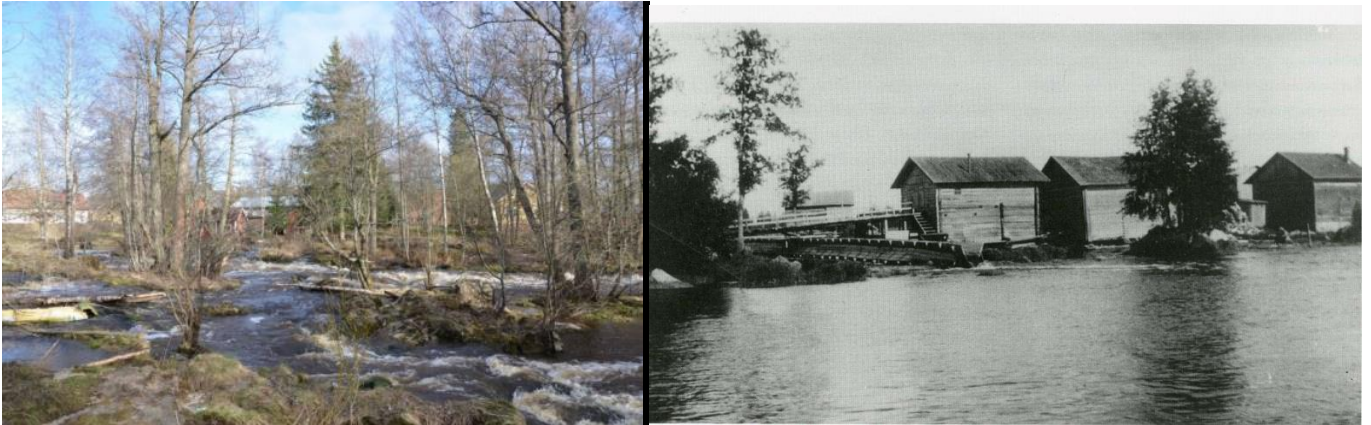

Autioituneet myllysaaret ja itärantaa sillalta kuvattuna, vasemmalla näkyy rantapuistoa ja Kaapelin tilakeskus.

Nykytila: Myllykoski sijoittuu Noormarkun taajaman keskusta. Sen pieniä saaria käsittävä koskimaisema rajautuu kylä- ja taajamakauden rakennuskantaan. Kyläkauden rakenteita edustavat ympäristössä Noormarkun meijeri ja Kaapelin ryhmäkylästä siirretty tilakeskus. Noormarkun kylän vanha, autioitunut kylätontti jää koskenniskalle. Taajamarakenteita ovat koskiympäristössä rantapuistot, uimaranta, urheilukenttä ja 1970-luvun silta. Myllysaaret ovat autioituneet ja metsittyneet. Noormarkun kylän puolella oleva saari on osa rantapuistoa, sinne on silta ja huvimaja 2000-luvulta. Myllytoiminnan jäänteitä edustavat saarella puolikas myllynkiveä ja yksittäiset lohkokivet. Länsirannalla, meijerin pihassa on lisäksi yksi myllynkivi.

Myllysaaret ovat osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä, (Noormarkun ruukki, RKY-2010)

Historia: Noormarkun joki muodostaa Noormarkun ja Finnbyn kylien rajan. Kylien tiiviisti rakennetut ryhmäkylät ja rantapellot sijoituivat vastakkain Myllykosken tuntumaan keskiajalla. Kylissä oli 1560-luvulla yhteensä 13 taloa. Kylien myllyt rakennettiin Myllykosken pienille saarille. Koskessa oli 1552 viisi myllyä. Seuraavalla vuosisadalla koskessa oli myös sahamylly ja vuodesta 1632 kolmella kiviparilla varustettu kruunumylly. Vuosisadan lopulla koskessa oli seitsemän myllyä. Myllyt olivat vesi- eli jalkamyllyjä. Maataloudelle elintärkeitä myllyjä oli koskessa aina 1900-luvun alkupuolelle.

Kuvat: Oikealla myllysaaria huhtikuussa 2015 pohjoissaaresta kuvattuna. Oikealla myllysaaret 1920-luvulla, kuva kirjasta Noormarkun historia. Alkuperäinen kuva SatM.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuosituksset: Myllykoski

Noormarkun ja Finnbyn kylien myllysaaret. Myllytoimintaa on harjoitettu paikalla keskiajalta 1900-luvun alkupuolelle. Vanhat ryhmäkylien tontit sekä Pohjanmaantien linjaus ovat kosken tuntumassa. Koskessa toimineiden kylien, talojen ja kruunun myllyt muodostavat historiallisesti merkittävän myllykylän Satakunnassa. Nykyisin saaret ovat autioituneet ja metsittyneet. Saarissa on nähtävissä vähäisiä myllyjen rakennejäänteitä. Pohjoisimmassa saarella on nuorempia puistorakenteita. Monihaaraiseen koskimaisemaan ei sisälly merkittäviä koskenperkausjälkiä. Saaret ovat autioituneenakin merkittävä, toiminnallinen ja historiallinen osa vanhaa kylämaisemaa. Kunnostustöissä tulee huomioida saarten rakennejäänteet, historiallinen paikka-arvo. Toimenpiteet tulisi kohdistaa nykyisiin vesiuomiin.

Myllykosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla ja myllyt vuonna 1907

Kartat: Ylhäällä nykykartta ja peruskartta 1970. Alhaalla pitäjänkartta 1700/1800-l ja Noormarkun ja Finnbyn kylien vesialuekartta. Kylien raja kulkee joen keskellä. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.14 Kohde 14 Latohuhdankoski

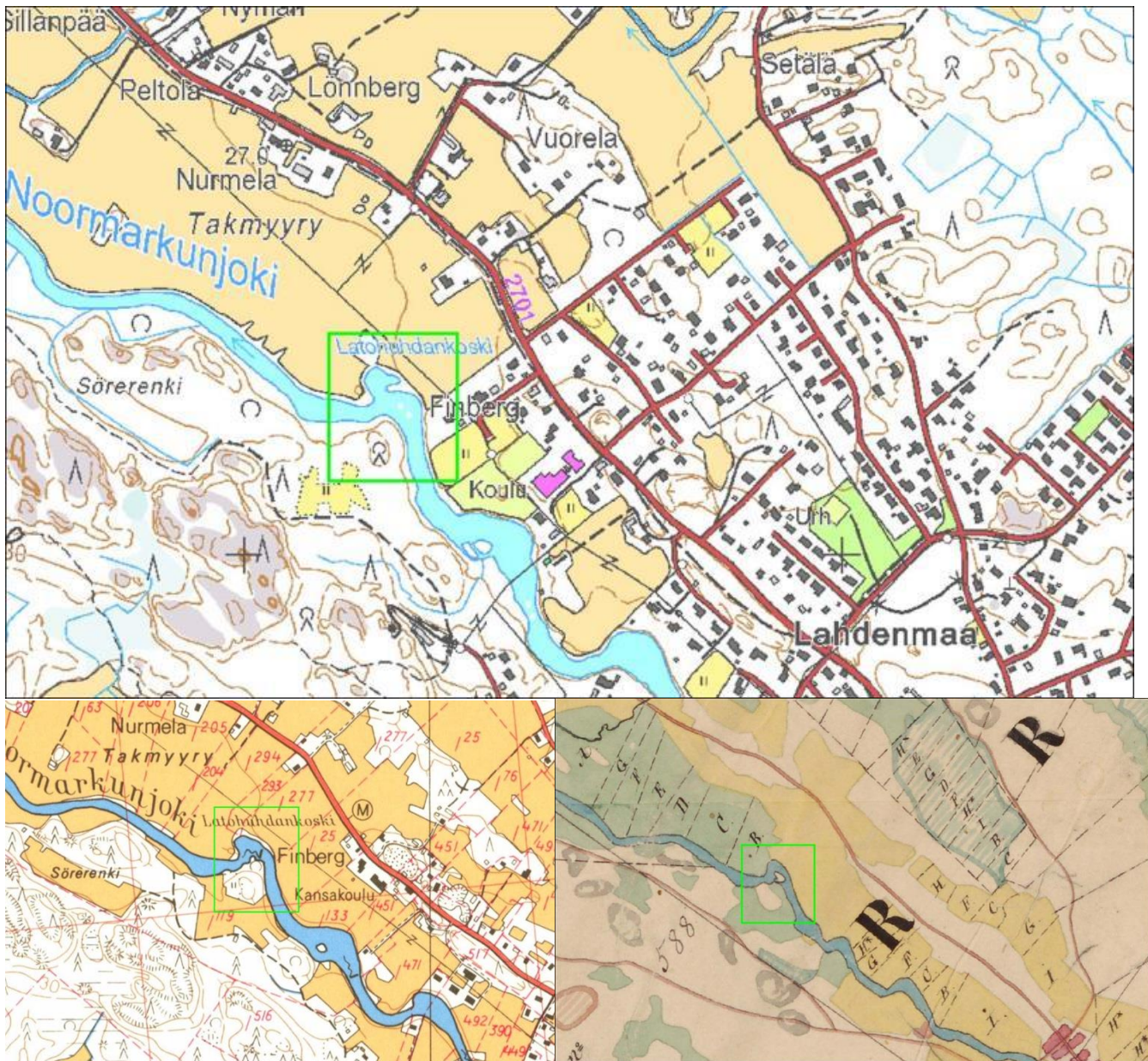
Nykytila: Joen mutkaan sijoittuva vähäinen koskiosuus on raivattu kivistä puhtaaksi. Jokiuomaa on muokattu oikaisemalla mutkaa, jolloin kosken sivuun on syntynyt suvantoalue. Koski rajautuu etelärannan metsiin ja pohjoispuolen viljelymaisemaan, johon on 2000-luvulla rakennettu pieni omakotialue. Rannoilla on vähäisiä määriä raivauskivikasoja.

Historia: Koskiosuus jää Noormarkun kylän vanhan viljelymaiseman reunaan. 1700-luvulla jokivarressa oli kyläpeltojen ohella runsaasti niittyjä, jotka raivattiin pelloiksi 1800-luvulla. Kosken eteläpuolen niityt ja pellot ovat metsittyneet so-tien jälkeen. Pohjoispuolella taajama on kasvanut kiinni koskeen 2000-luvulla.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuosituksset: Latohuhdankoski

Nykyinen rännimäinen, kivetön ja muokattu koskimaisema on syntynyt 1900-luvulla. Osa koskimaisemaa reunustaneista niityistä/pelloista on kasvanut umpeen tai muuttunut taajamaksi. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Latohuhdankosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.15 Kohde 15 Palokoski

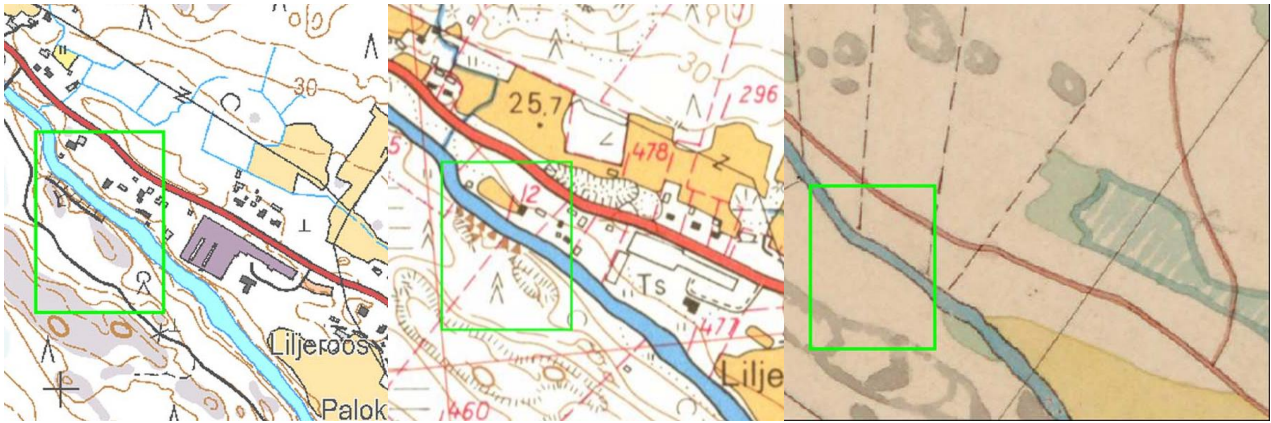
Nykytila: Rännimäinen, kivetön uoma virtaa syvässä laaksossa, eteläpuolella koskea rajaa metsäalueen jyrkkä kalliojyrkäne. Loivemman pohjoisrannan rinteessä on eri-ikäisiä omakotitaloja nurmipihoineen.

Historia: Noormarkun kylän takamaihin kuuluva Palokoski oli 1700- ja 1800-luvulla metsäaluetta. Vanhan, jokea seuraavan maantien varrelle syntyi omakoti-asutusta vasta 1900-luvun alkupuolella. Kosken pohjoispuolella, rinteiden päällä, on vanhan Pohjanmaantien linjaus, nykyinen Vanha Vaasantie.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Palokoski

Nykyinen rännimäinen, kivetön koskimaisema omakotitaloineen on syntynyt 1900-luvulla. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Palokosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.16 Kohde 16 Ylempi Matalakoski

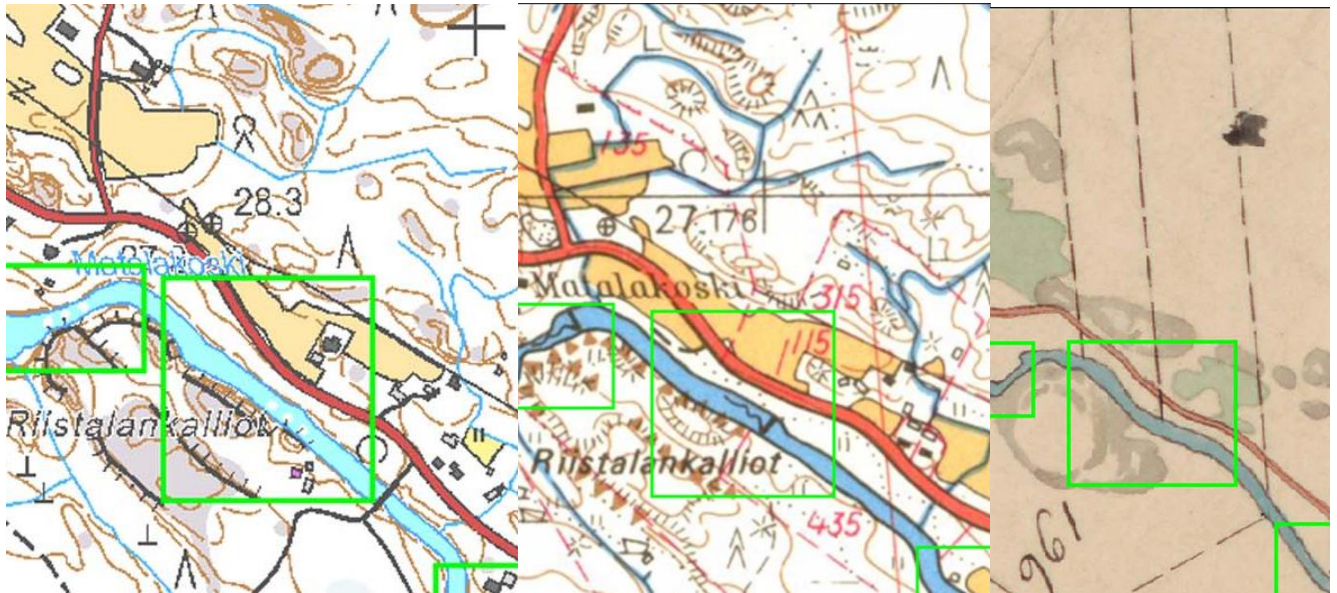
Kuva: Ylempää Matalakoskea eteläpään sillalta kuvattuna, vasemmalla VPK:n tilat.

Nykytila: Rännimäinen, kivetön uoma virtaa syvässä laaksossa, eteläpuolella koskea rajaavat metsäalueen kalliojyrkänteet. Pohjoisrannassa on tiheä lehtipuuvaltainen metsä. Kulttuurimaisemaa edustavat 1970-luvulla koskiraivauksen jälkeen rakennetut tielinja ja silta. 2010-luvulla kosken etelärannan rinteeseen päälle on rakennettu Noormarkun vapaaehtoisen palokunnan kokous- ja juhlakeskus.

Historia: Noormarkun kylän takamaita. 1700- ja 1800-luvulla koskiympäristössä oli niittyalueita, joiden raivaaminen alkoi torppien voimin 1800-luvulla. Omakoti-asutusta vanhan maantien varrelle syntyi vasta 1900-luvun alkupuolella. Kosken pohjoispuolella, rinteeseen päällä, on vanhan Pohjanmaantien linjaus, nykyinen Vanha Vaasantie. Tien linjaus näkyy jo 1700-luvun kartoissa. Kosken raivaus kivistä alkoi 1900-luvulla, pääosin se tapahtui 1960-luvulla.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Ylempi Matalakoski

Nykyinen rännimäinen, kivetön koskimaisema siltoineen on syntynyt 1900- ja 2000-luvulla. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Kartat: Ylhäällä nykymappa, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

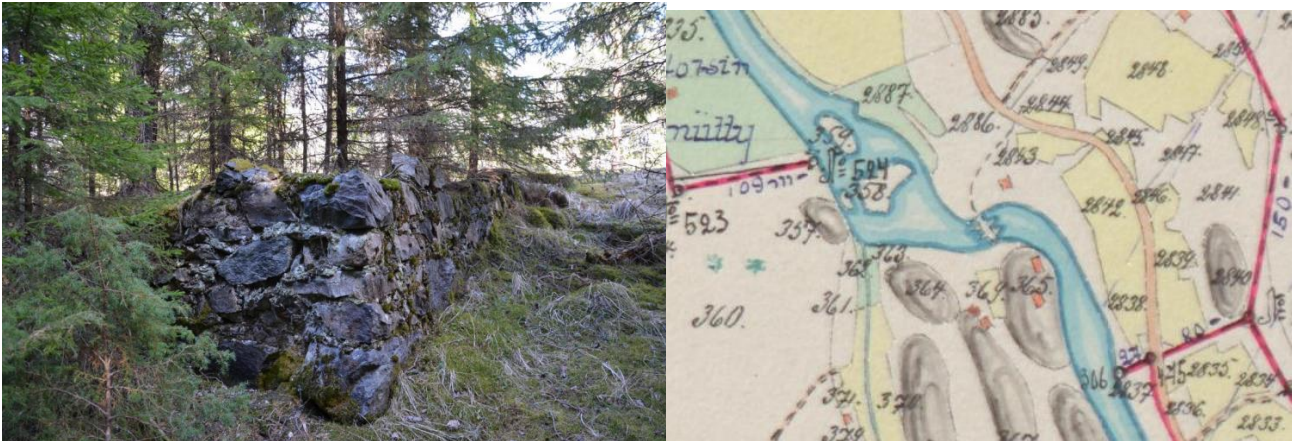
3.17 Kohde 17 Alempi matalakoski

Nykytila: Joki puristuu jyrkkien kallioseinämien väliin. Vuolaasti virtaava koski-
osuus on raivattu puhtaaksi suurista, näkyvistä kivistä. Pohjoisrannalla on jyrkän
kallion päällä 1900-luvun alkupuolen omakotitalo, rannassa olleet pellot ovat
metsittyneet. Kosken eteläpuolella, kalliomäkien päälle ja väliin sijoittuneesta
Ahlström-yhtiön metsästysmajasta on säilynyt vain jäänteitä. Jyrkässä rinteessä
on 1960-luvun raivauskivikasoja. Pohjoisrinteen päällä on jokea seuraavan vanha
maantien, Pohjanmaantien linjaus (nyk. Vanha Vaasantie)

Historia: Noormarkun kylän takamaihin kuuluvan kosken luoteiskulmalla oleva
viljelymaisema oli jo 1700-luvun lopulla osittain raivattu pelloksi. Kosken poh-
joispuolella on Pohjanmaantien linjaus, joka näkyy jo 1700-luvun kartoissa. Kylien
takamaiden raivaaminen alkoi torppareiden voimin 1700-luvun jälkipuoliskolla.
Etelärannalla oli lisäksi niittyjä. 1800-luvun loppupuolella etelärannalla, korkean
kallion päällä oli Ahlström-yhtiön metsästysmaja, johon johti kosken alapuolella
ollut silta. Metsästysmaja siirrettiin 1910-luvulla Ahlasiin. Koski raivattiin 1960-
luvulla kivettömäksi. Rannan pienet niityt ja pellot ovat metsittyneet ja metsäs-
tysmajan rakennukset purettu.

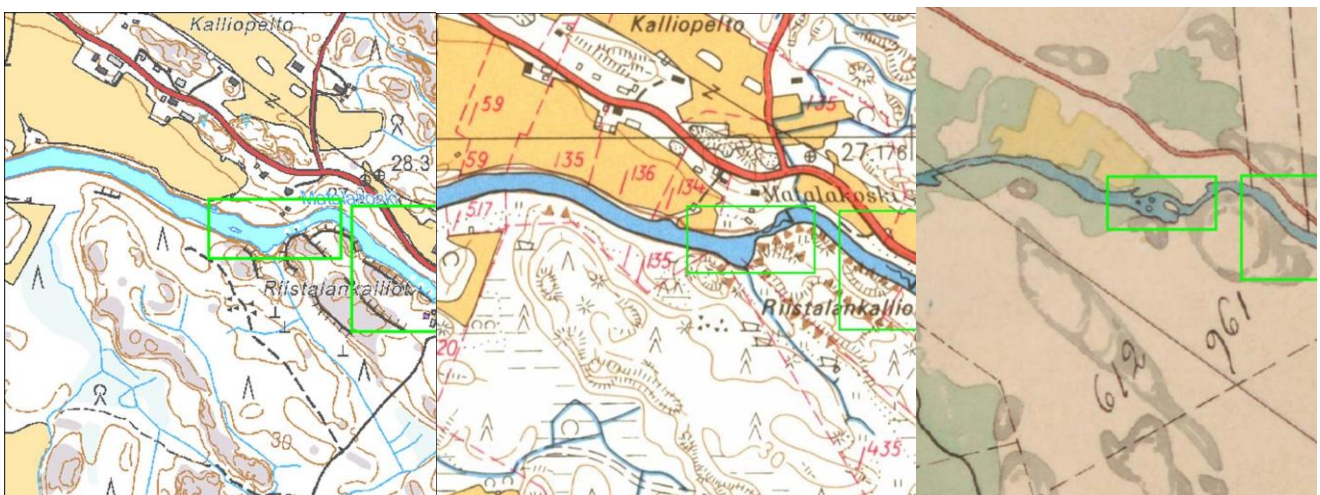
Riistakallion kohteet

Kuva: Kosken eteläpuolella, Riistakallion päällä olevan kivijalan jäänteet. Kartta: 1910-luvulla tehdystä kartasta näkyvät kallion päällä ja notkossa olevat rakennukset sekä kosken yli vievä silta. Karttalähde: N:o 1 kartano, vanhanjaon täydennys, mittaus 1913–1915. KA. Vuonna 1920 Noormarkun kylän kuusi taloa yhdistettiin Ahlström-yhtiön omistamaksi Kartano-nimiseksi taloksi.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuosituksukset: Nykyinen, osin rännimäinen koskimaisema on syntynyt 1960-luvulla. Kosken eteläpuolella, kallion päällä sijainnut Ahlström-yhtiön metsästysmaja ja sen silta on purettu. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia. Kallioiden väliin puristunut joki- ja koskimaisema on etelä- ja pohjoisrannalta tarkasteltuna poikkeuksellisen dramaattinen. Metsästysmajan rakennusjäänteet ovat osa Ahlström-yhtiön jokimaisemaan liittyvää rakennustoimintaa ja edustavat varhaista joen virkistys- ja vapaa-ajan käyttöä.

Alempi matalakoski maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.18 Kohde 18 Sahikoski

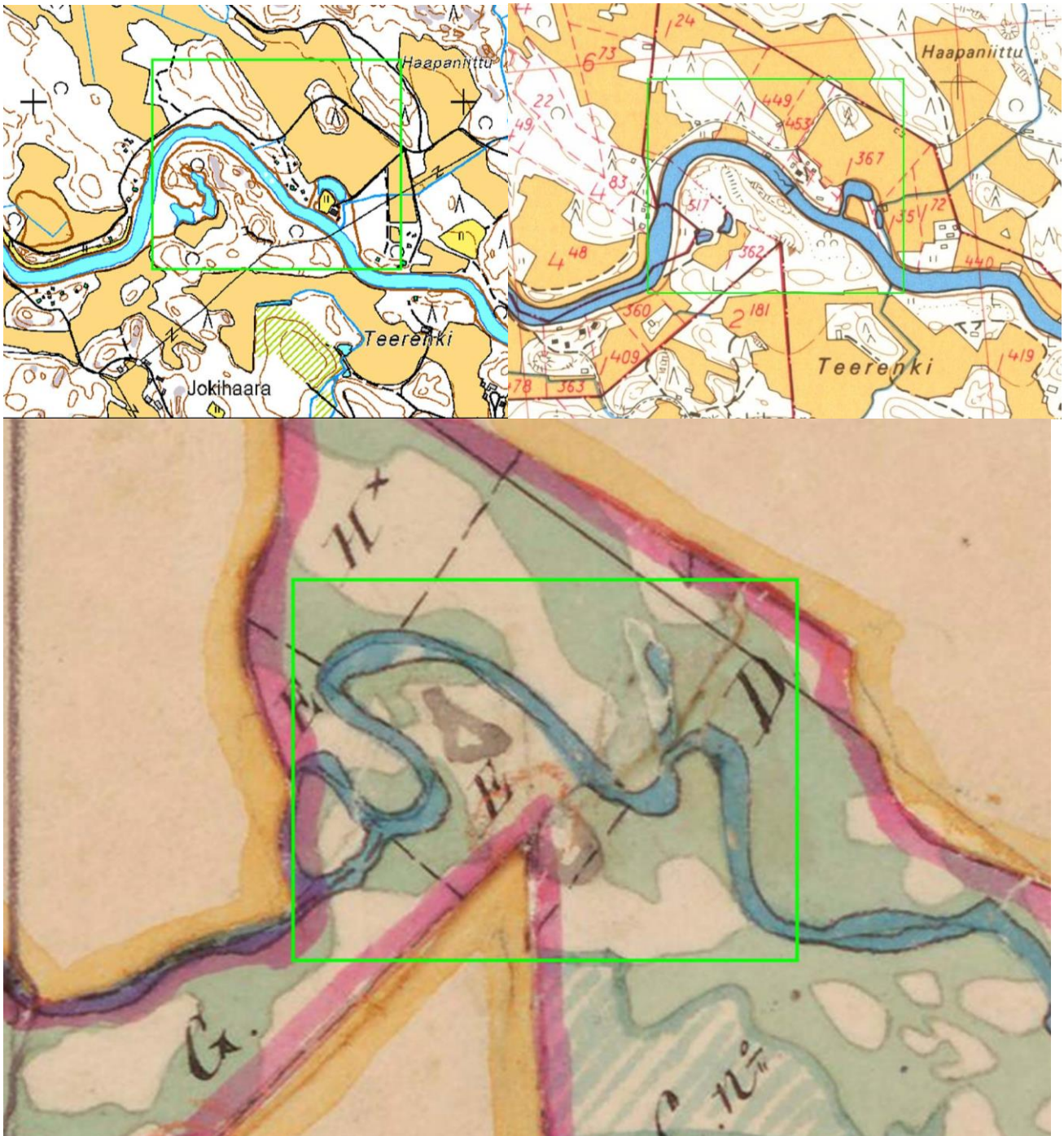
Nykytila: Rännimäinen, kivetön koski virtaa syvässä uomassa, metsäisten kalliomäkien ja umpeenkasvaneiden rantapeltojen halki. Kulttuurimaisemaa edustavat 1960-luvun koskiraivauksen uoma, vanhan jokiuoman lammikot, raivauskivikot ja pohjoisrannan vapaa-ajan asunto, omakotitalo.

Historia: Noormarkun kylän reuna-alueisiin kuuluvan koskiosuuden rannoilla ja alapuolen suvannon saarella oli 1700-luvulla runsaasti rantaniittyjä. Niityt raivattiin pelloiksi 1800-luvulla torppien voimin. Alkuperäinen jokiuoma oli hyvin mutkainen. Joen nykyinen, suoristettu uoma on 1960-luvulta, jolloin viimeinen raivaus tehtiin konein. Vanhat rantaniityt ja -pellot ovat osittain metsittyneet.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Sahikoski

Nykyinen rännimäinen, vahvasti muokattu, oikaistu ja umpeenkasvanut koskimaisema kesäasuntoineen ja omakotitaloineen on syntynyt 1960-luvulla ja sen jälkeen. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maiseimia.

Sahikosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta, peruskartta 1970 ja alhaalla pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

3.19 Kohde 19 Laununkoski

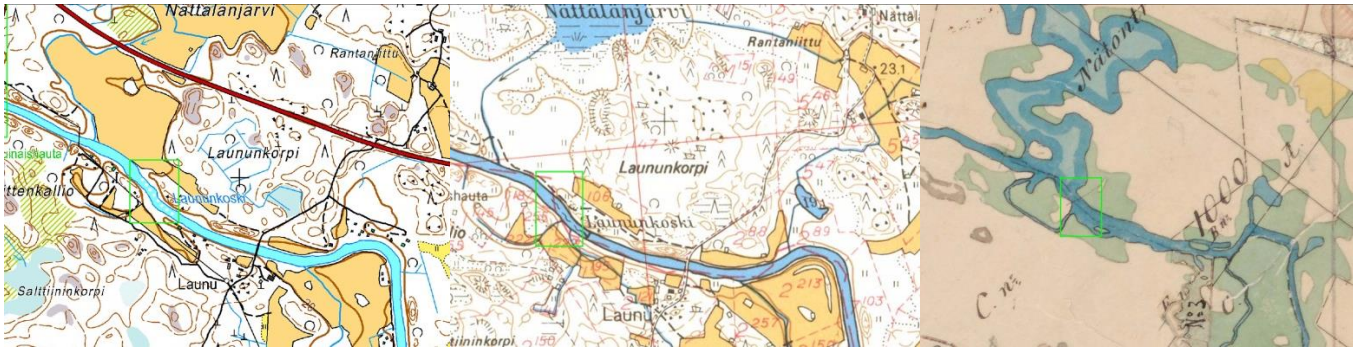

Nykytila: Suoraviivainen, rännimäinen koskiosuus sijoittuu alavaan maisemaan, jota rajaavat Launun vanhempi tilakeskus ja rantavyöhykkeen kapeat peltomaisemat. Jokirannan metsittynyttä maisemaa hallitsevat 1960-luvun tie ja silta, vapaa-ajan asunnot sekä pohjoisrannalla 1960-luvun jokiraivauksessa syntyneet korkeat kivi- ja maakasat. Joen vanhan sivu-uoman jäänteitä on etelärannalla.

Historia: 1700-luvulla koskialueen rantamilla oli niittyjä, jotka olivat osa jokeen liittyneen Nättälänjärven rantaniittyjä. Rantaniittyjen raivaaminen pelloiksi alkoi 1800-luvulla, jolloin kosken etelärannalle perustettiin Launun tila. Koskea ja joki-uomaa raivattiin 1960-luvulla, jolloin Nättälänjärvi kuivattiin pelloksi. Veden laskeessa joen sivuhaarat katosivat.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuosituks: Nykyinen rännimäinen, vahvasti muokattu koskimaisema raivauskasoinen ja kesäasuntoineen on syntynyt 1960-luvulla. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Laununkosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

Kuvat: Pohjoisrannan raivauskivikasoja.

3.20 Kohde 20 Haara – Pärkilänkoski

Kuva: Koskimaisemaa alueen keskivaiheilta

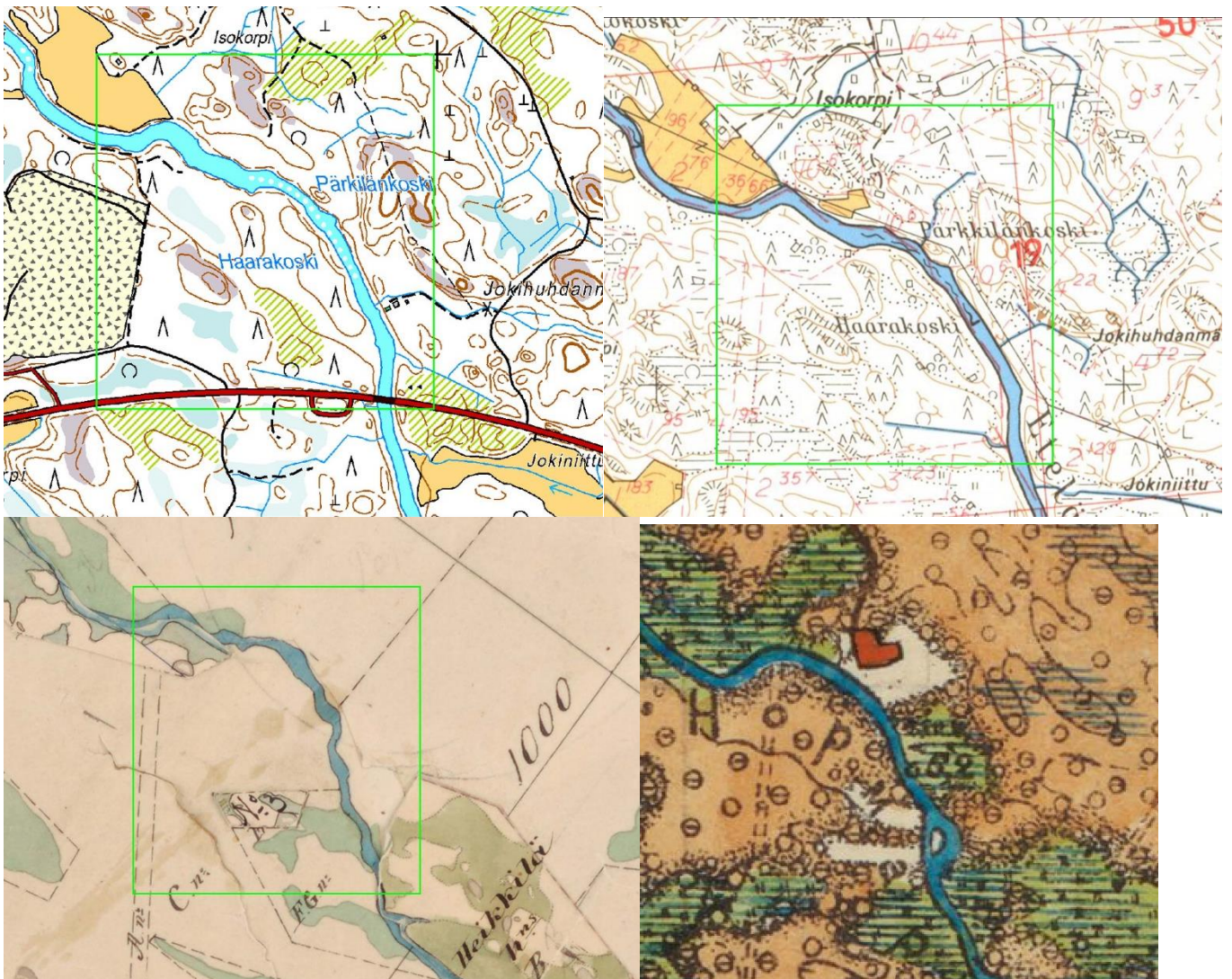
Nykytila: Nykyisin asumattomien metsäalueiden halki virtaava koskiosuus on rännimäinen ja rantametsiköissä näkyy lukuisia pitkiä raivauskivikasoja sekä yksittäinen vapaa-ajan asunto. Kosken eteläpuolella jokimaisemaa leikkaa 1990-luvulla rakennettu seututie 272 ja siihen liittyvä betonirakenteinen silta. Rantavyöhykkeellä on pientilojen purettuja ja metsittyneitä pihapiirejä.

Historia: Yli- ja Alikylän takamaihin kuuluvien koskien varrella oli pieniä niittyjä 1700-luvulla. Kosken pohjoispäähän tuli asutusta ja peltoja 1800-luvun jälkipuoliskolla. Asutus ja pellot autioituvat pääosin sotien jälkeen. Niistä on säilynyt lähinnä kivijalkojen ja peltojen kiviraunioita.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Haara-Pärkilänkoski

Nykyinen rännimäinen, vahvasti muokattu koskimaisema raivauskasoinen ja kesäasuntoineen on syntynyt 1960-luvulla. Koilliskulman rantavyöhykkeellä on pienasutuksen metsittyneitä ja autioituneita jäänteitä. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Haara-Pärkilänkosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: Ylhäällä nykykartta, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella. Oikealla alhaalla venäläinen topografikartta v. 1910, jossa näkyy joen mutkaan rakennettu asutus peltoineen.

3.21 Kohde 21 Rytökoski

Rytökosken maisemaa. Suoraviivainen jokiuoma, kallioleikkaukset ja suurikokoiset raivauskivikat tekevät nykyisestä jokimaisemasta kanavamaisen.

Nykytila: Rännimäinen koski, rannat metsäiset. Kosken rantakallioissa näkyy raivaustyön poraus- ja räjäytysjälkiä. Nykyisellä rantavyöhykkeellä on korkea ja pitkä koskenraivauskasa. Kosken koillisrannalla on pieni pihapiiri 1900-luvun alkupuolelta, joka on nykyisin vapaa-ajan käytössä. Pihapiirin ja rannan väliin jää aikaisemmin koskessa sijainnut myllypaikka, jonka miljöö on tuhoutunut pahoin kosken raivauksessa. Myllystä on jäljellä uudehkon huvimajan ympäristössä olevia perustuskiviä ja kanavan jäänteitä.

Historia: Ylikylän kyläpellon eteläpuolelle sijoittuvien Fallströmin, Paloheimon ja Rytökosken partaalla oli rantaniittyjä jo 1700-luvulla. Lähellä kylää olevat koskipaikat saivat asutuksen 1800-luvulla. Rytökosken koilliskulma kuului Ylikylän Heikkilän taloon. Paikalla oli tilan mylly 1800-luvun jälkipuoliskolta aina 1900-luvun alkupuolelle. Kivikkoista, useita koskisaaria sisältänyttä Rytökoskea raivattiin uiton tarpeisiin 1874 ja uudelleen 1900-luvun alkupuolella. Viimeinen raivaus tehtiin 1960-luvulla, kun Noormarkunjoki-Eteläjoki raivattiin koneilla maatalousmaan lisäämiseksi ja tulvien estämiseksi puhtaaksi kivistä. Raivaustyössä pieniä saaria ja koskessa olevan myllyn käsittänyt maisema muuttui nykyiseksi.

Kuvat: vasemmalla rannan raivauskivikasoja ja oikealla ilmeisesti myllykanavan kivirakenteita

Kuva: Rannan puolelta otettu kuva, huvimajan paikkeilla on myllyn jäänteitä, taustalla näkyy Koskenkorvan pihapiiri.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Rytökoski

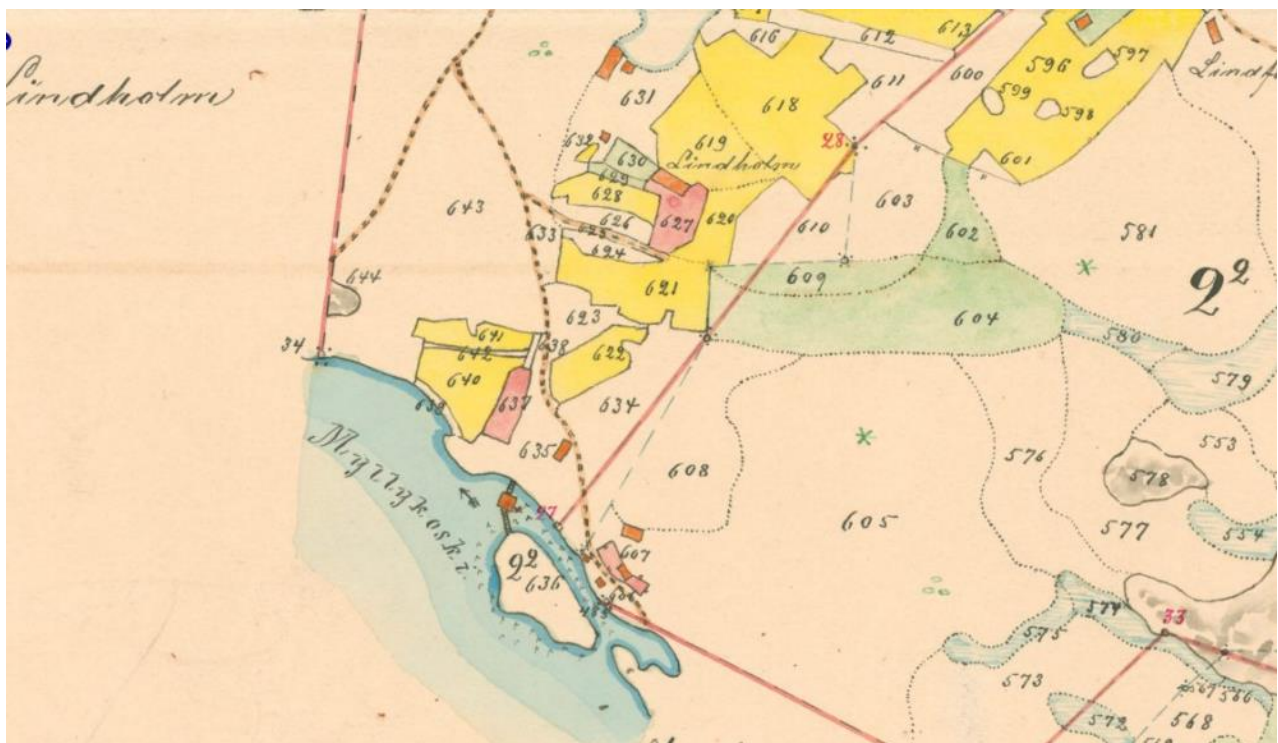
Kosken kulttuurimaiseman muodostavat 1960-luvulla raivattu rännimäinen koski ja sen metsittyneet, valtavat raivauskivikasat kosken rannalla. Vanhempaa kulttuuriympäristöä edustavat pistemäisenä kohteina Koskenkorvan pientila ja 1800-luvun myllyn perustuksen ja kanavan kivirakenteiden jäänteet. Rantavyöhykkeellä olevat myllyn jäänteet tulee huomioida kosken kunnostustöissä. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Rytökosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty vihreällä rajauksella. Oikealla alhaalla venäläinen topografikartta v. 1910, jossa näkyy asutusta peltoineen.

Heikkilän mylly 1903

Heikkilän mylly rakennettiin ilmeisesti 1800-luvun jälkipuoliskolla, koska vuonna 1847 paikalla ei ollut myllyä. Mylly sijaitsi kosken sivu-uomassa. Rytökoskesta käytetään kartassa nimeä Myllykoski. Myllyjen ohella osa asuinpaikoista ja lähes kaikki pellot ja niityt ovat kadonneet maisemasta. Lähde: Maanmittauslaitoksen uudistusarkisto, Ylikylä; N:o 2 Heikkilä, halkomiskartta ja asiakirjat 1903 (A1:9/119-129)

3.22 Kohde 22 Paloheimonkoski (Fallströminkoski)

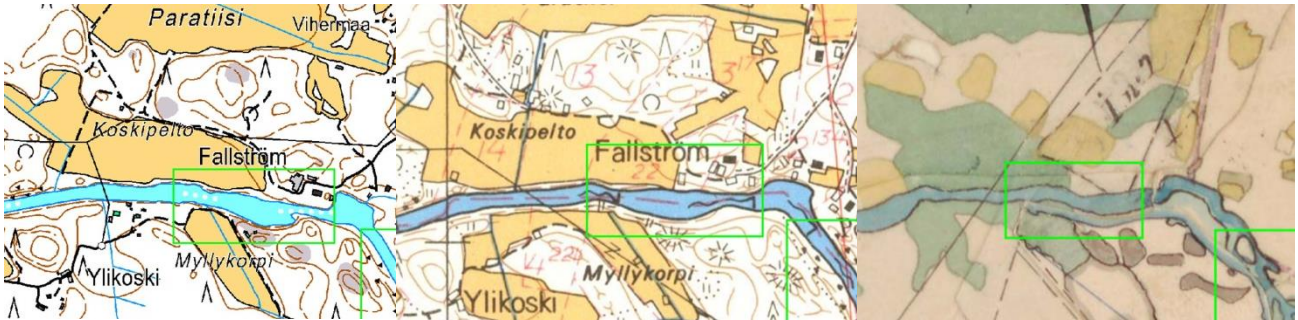
Nykytila: Rännimäisessä, muokatussa jokimaisemassa on kaksi koskipaikkaa, Itäinen koskipaikka rajautuu etelärannalla metsäalueeseen, pohjoisrannalla maatilan pihapiiriin ja peltoihin. Entisen myllytorpan, maatilan pihapiiri on koskimaiseman osalta uudistunut omakotimaiseksi asuinrakennuksineen ja rantasaunoineen. Kosken rantatormä on jyrkkä, koneilla muokattu. Vanhasta myllymiljööstä kertoo nurmipihan koristeena oleva myllynkivi ja vanha asuinrakennus. Tarkaste-lualueen länsipäässä maisemaa rajaavat viljelymaisemat.

Historia: Kyläpellon eteläreunalle sijoittuvan jokiuoman ympäristössä oli jo 1700-luvulla niittyjen ohella pieniä peltoalueita. Vanhemmissa kartoissa kosken nimenä on Fallströminkoski. Koskialue kuului Tyykilän talolle. Koskessa on ollut mylly jo 1784, jolloin se oli merkitty isojakokarttaan. 1868 paikalle rakennettiin Juho Fallströmin toimesta kolme kiviparia käsittänyt ratasmylly. ns. Fallströmin mylly, joka toimi ainakin 1920-luvulle saakka. Nykyisin myllyrakennukset on purettu.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: Paloheimonkoski (Fallströminkoski)

Nykyinen Fallström on Ylikylän Tyykilän talon vanha myllypaikka. Koskessa on ollut mylly jo 1780-luvulla. Pihan koristeena olevaa myllynkiveä lukuun ottamatta paikalla olleista myllystä ei ole säilynyt rakenteita. Koski ja ranta ovat vahvasti muokattuja, ja myllyn asuinpihan rakennuskanta on uudistunut. Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: nykykartta, peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

Mylly 1780-luvun isojakokartassa

Paloheimonkosken mylly on merkitty 1780-luvun isojakokartassa kosken pohjoisrannalle. Mylly sijaitti Tyykilän talon mailla. Ympäristön lukuisat niityt ja pellot kertovat kylän vaikutuksesta. Karttalähde: Maanmittaushallitus, Ylikylä, kartta ja jakokirja Öffverbyn jakokunnan tiluksista 1784, (A1:9/4-

3.23 Kohde * Sahakoski

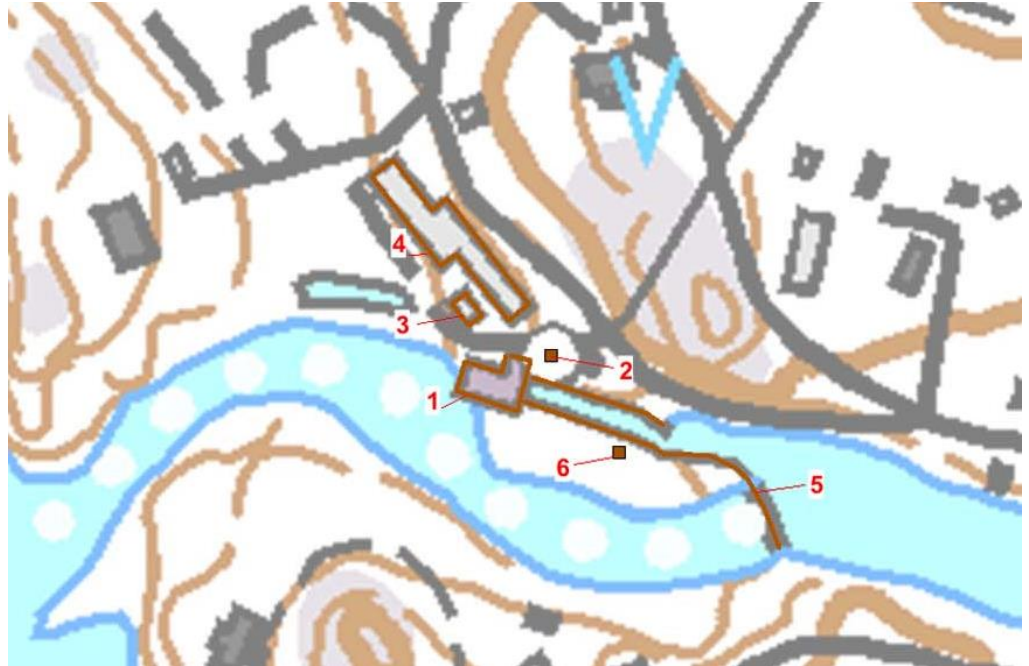

Voimalaitoksen rakennuksia etelärannalta kuvattuna, vasemmalla punainen pararakennus ja keltainen voimalaitos. Taustalla näkyy sahan pitkä rakennus.

Nykytila: Sahakoskella Eteläjoki puristuu jyrkkien kalliomäkien väliin, jolloin lyhyelle osuudelle on syntynyt kuohuva, edelleen hyvin kivinen koskimaisema. Rakennettua maisemaa edustavat 1920-luvulla pohjoisrannalle rakennetut voimalaitos ja saha. Kosken poikki on rakennettu betonipato, voimalaitokseen liittyvä kanava on pääosin puurakenteinen. Maatalouteen, voimalaitokseen ja sitä edeltäneeseen öljytehtaaseen liittyvää pienasutusta on etupäässä pohjoisrannan ylärinteessä. Kosken etelärannalla on pienasutuksen jäänteitä sekä uudempia vapaa-ajan asuntoja. Kosken yläpuolella on 1960-luvulla rakennettu silta, tie ja rai-vauskivikkoa.

Historia: Sahakosken pohjoisranta kuului Ylikylän alueisiin, eteläranta Alikylän. Sahakoski jäi 1700-luvulla kylien metsäisille takamaille. Jokirannassa oli tällöin laajoja niittyjä, joita kylät hyödynsivät karjantalouden tarpeisiin. Sahakosken öljytehtaan perusti kosken partaalle porilainen kauppias W.A. Wallin vuonna 1850. Niittyalueen keskellä oleva kallioalue erotettiin omaksi tontiksi. Vuosina 1852–1855 rakennettu öljypuristamo käytti kotimaisen pellavansiemenen lisäksi ulkomaalaista, pääosin venäläistä pellavansiementä. Puristamon ohella paikalla toimi jauhomylly sekä 1860-luvulla pieni vanuttamo. Kosken partaalle kasvoi pieni yhdyskunta peltoineen. Öljytehdas toimi aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka, jolloin raaka-aineen saatavuuden heiketessä tehdas lopetti toimintansa. Tehtaan sijainti kaukana pääteistä ja rautateistä heikensi myös sen toimintaa. Öljytehtaan lopettamisen jälkeen koskessa oli mylly, ja 1940-luvulla paikalle raken-

nettiin nykyinen myllyn sisältävä voimalaitos sekä sähkövoimalla toimiva saha. Ylikylän Koski Oy perustettiin 1947 ja se toimitti sähköä mm. Lampin kylään.

Voimalaitoksen pihapiiri. 1. voimalaitos/mylly, 2. muuntaja, 3. pajarakennus, 4. sahalaitos. 5. kanava ja pato. 6. tunnistamaton betonirakenne, öljytehdas?. Lautarakenteiset voimalaitos, saha ja muuntaja ovat 1940- ja 1950-luvulta, hirsirunkoinen korjaamorakenne on vanhempi.

Voimalaitos toimii edelleen, saha toimi 1970-luvulla. Rakennuskanta on säilynyt pääpiirteissään rakennusajan asussa. Kosken padonneen betoni- ja puurakenteisen neulapadon puuosat korvattiin betonirakenteella 2010-luvulla. Öljytehdas on merkitty 1857 kartassa nykyisen voimalaitoksen paikkeille ja on oletettavasti tuhoutunut voimalaitoksen rakennustöissä. Öljytehtaan tunnistettavia rakenteita ei maastotöissä havaittu. Kosken partaalla on yksittäinen, nykyistä voimalaitosta vanhempi betonirakenne, joka saattaisi olla öljytehtaan viimeisiltä toimintavuosilta.

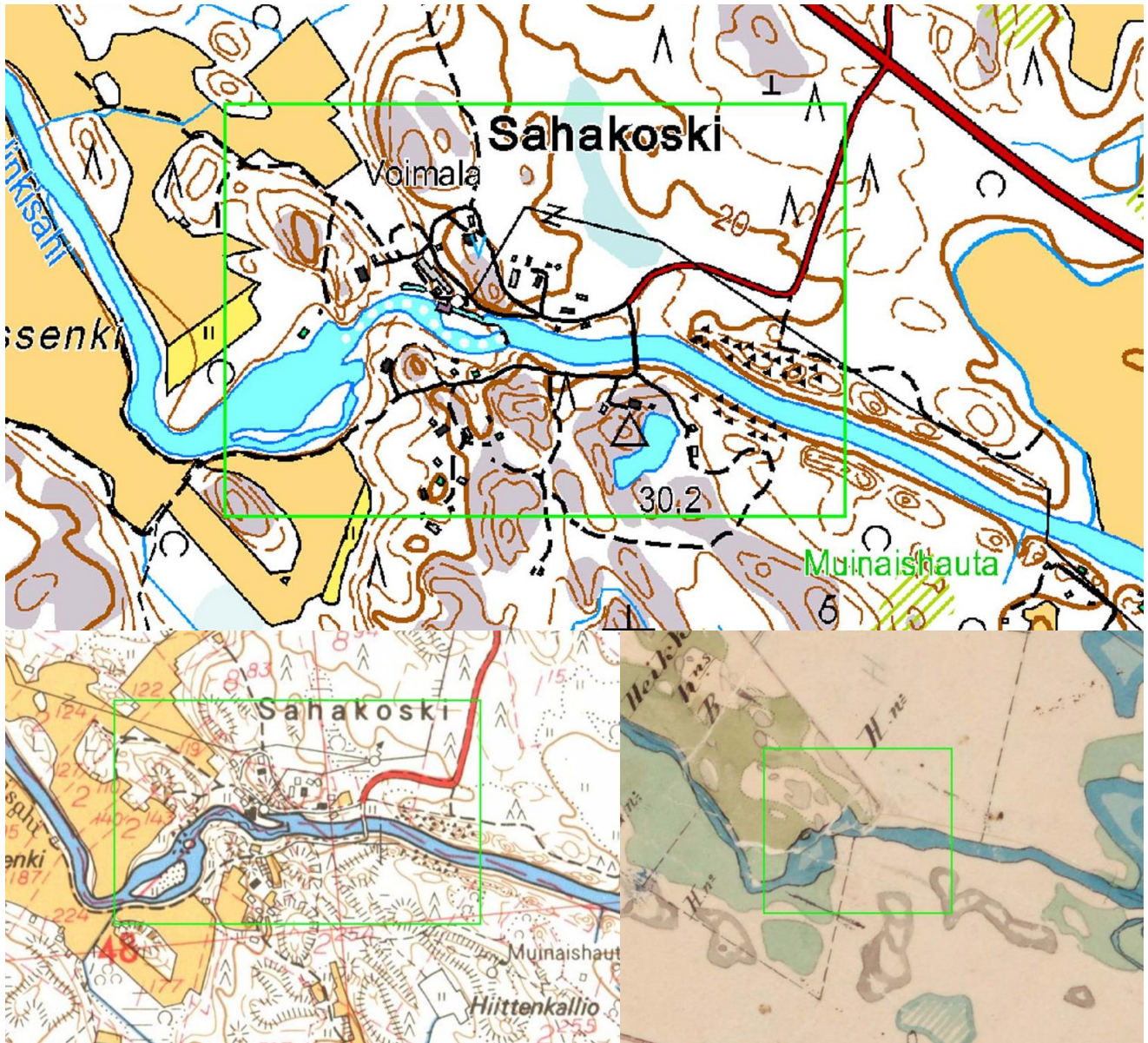

Voimalakanavan eteläpuolella oleva, kantikas, n. 2,5 x 2,5 betonirakenne, on sisätiloiltaan sylinterin muotoinen. Etualalla olevan tasanteen ohuen betonilaatan betoniteräksenä on käytetty yhteen liitettyjä metallirenkaita. Rakenteen merkitys on tuntematon, rakenne ei liity nykyiseen voimalaitosrakenteisiin.

Kulttuurihistorialliset rakenteet ja toimenpidesuositukset: **Sahakoski**

Öljypuristamo 1850 - 1910-luku, voimalaitos, mylly ja saha 1940/50-luku. Nykyiset kosken kulttuurimaisemat ovat 1940- ja 1950-luvulta, jolloin voimalaitos rakennettiin. Kokonaisuuteen kuuluu voimala/mylly, muuntaja, paja, saha, pato ja voimalaitoksen kanava sekä ympäristön vanhempi asutusta. Koskimaisemaan liittyy lisäksi nuorempaa vapaa-ajan asutusta. Sahakoski ja sen vanhemp rakennuskanta liittyvät Ahlaisten 1800-luvun teollistumiseen ja sähköistämiseen sotien jälkeen. Yhtenäisellä kokonaisuudella on merkittävä paikallinen merkitys. Voimalaitoksen rakenteet tulee huomioida kosken kunnostus- ja rakennustoimenpiteissä.

Sahakosken maisema nykykartalla, 1970 ja 1800-luvulla

Kartat: ylhäällä nykykartta, alhaalla peruskartta 1970 ja pitäjänkartta 1700/1800-l. Tarkastelualue on merkitty karttaan vihreällä rajauksella.

4 Yhteenveto ja suositukset

4.1 Joen rakennettu kulttuuriperintö ja maisema

Noormarkunjokea-Eteläjokea on hyödynnetty ja muokattu satoja vuosia. Joki oli reitti, jota seurasi ihminen ja myöhemmin puutavara. Vesistöä on otettu kalaa, helmiä, heinää, peltomaata sekä voimaa myllyille, sahoille ja voimalaitoksille. Joki oli elinehto ja lähtökohta asutuksen, maatalouden ja teollisuuden sijoittumiselle aina 1900-luvun jälkipuoliskolle saakka. Historian aikana joki ja sen ympäristö on ollut jatkuvassa muutoksessa ajan tarpeiden mukaan. Omistajia ja tarpeita on ollut lukuisia, joen käytöstä on kiisteltu jopa oikeussaleissa asti. Aiemmin elintärkeät myllyt, vesisahat, rantaniityt, niittyladot ja uitto ovat nyt historiaa. Pitkään rakennetun hyötymaiseman rinnalle on tullut uusia arvoja. Nyt muutosta haetaan 2000-luvun vaihteen arvojen, vapaa-ajan, maiseman ja virkistykseen tarpeisiin, unohtamatta kuitenkaan tulvasuojelua ja maataloutta. Täysin uusia arvoja virkistys ja maisema eivät ole, niistä kertovat myös Ahlström-yhtiön metsästysmajan jäänteet Riistakallion päällä.

Pitkän, esihistoriallisella ajalla alkaneen eräkauden jälkeen Noormarkunjoessa oli 1500-luvulla Noormarkun ja Finnbyn kylien myllyjä saarissa, jotka jäivät keskiaikaisten ryhmäkylien väliin. Jokivarressa oli lisäksi rantaniittyjä, joilta kerättiin karjan tarvitsema heinä. Alajuoksulla, Ahlaisissa, Ylikylän ja Alikylän myllyjä oli varmuudella Eteläjoessa 1700-luvulta alkaen.

Sahatoiminta joella alkoi 1600-luvulla ja laajeni merkittävästi seuraavalla vuosisadalla, kun Vanhansahankosken (1747) ja Makkarakosken sahat (1757) perustettiin. Teollista käyttöä jatkoivat Noormarkun ruukki (1806) ja Sahakosken öljymylly 1852. Uitto alkoi ensimmäisten sahojen aikaan ja laajeni 1800-luvun lopulla höyrysahojen yleistyessä rannikolla.

Maatalous pyrki jo varhain muokkaamaan jokea viljelymaan lisäämiseksi. Jokeen liittyvät lukuisat suoalueet, suvannot ja järvet nähtiin potentiaalisena peltomaana. Järvien pinnan lasku aloitettiin 1850-luvulla Torajärvellä ja 1900-luvulla Inhotujärvellä. Järvien lasku ja jokiuoman raivaustyö eteni hitaasti teollisuuden vastustaessa hanketta, jonka se pelkäsi uhkaavan uitto- ja voimalaitostoimintaa. Noormarkunjoki liittyy tiiviisti Ahlström-yhtiön ja erityisesti sen pääkonttorin maisemaan. Ahlström-yhtiö vastasi myös joen varhaisesta vapaa-ajan rakentamisesta ja käytöstä, kun sen lyhytaikaiseksi jäänyt metsästysmaja rakennettiin jokimaiseman kohokohdan, Riistakallion päälle 1800-luvun jälkipuoliskolla. Metsästysmaja rinnastuu ajan huviloihin ja näköalapaikkoihin, joita sivistyneistö ja nouseva porvaristo rakennuttivat. Teollisuuden ja maatalouden kiista joen käytöstä ratkesi 1950-luvulla, kun teollisuustoiminnan sidonnaisuus jokeen alkoi vähentyä.

Työvoimaa vaativa uitto päättyi autojen ja teiden lisääntyessä. Sotien aikana ja jälkeen myös maatalousmaan tarve kasvoi edelleen. Elintarvikeomavaraisuuden turvaaminen ja siirtolaisten asuttaminen nousivat tärkeiksi maankäytön kriteereiksi.

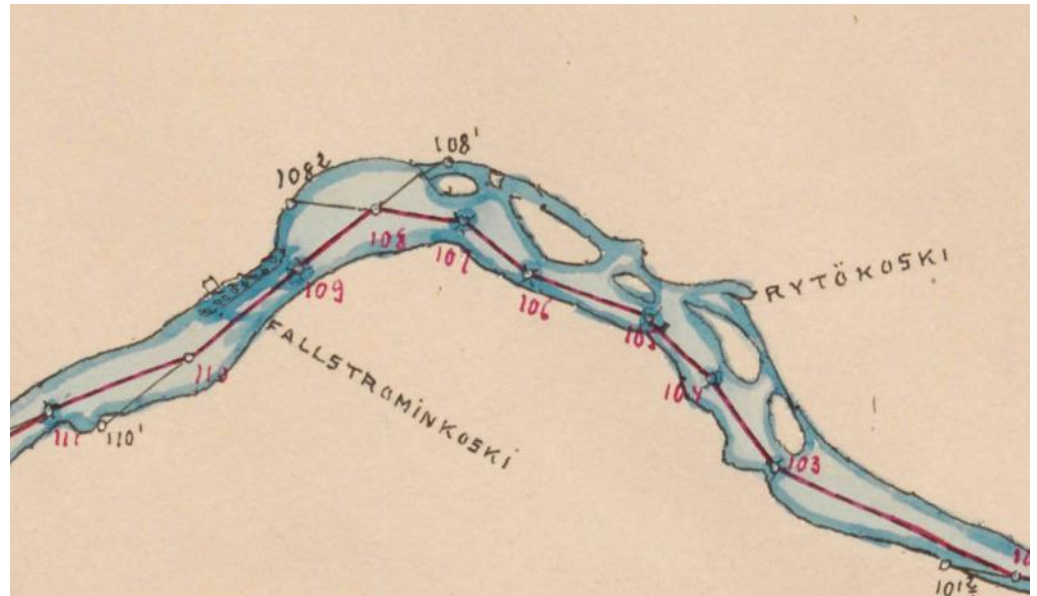
Ihmisen toimenpiteet ovat luonnollisesti vaikuttaneet Noormarkunjoen kalakan-toihin. Lohen katoamista valiteltiin jo 1700-luvulla, ja joen muokkauksen lisääntymisellä 1800-luvulla on todennäköisesti ollut oma vaikutuksensa. Joen muokkaus saavutti huippunsa 1960-luvulla, jolloin valtakunnalliseksi ja pohjoismaiseksi suurhankkeeksi kasvanut Noormarkunjoen raivaustyö tuhosi tehokkaasti joen kalakantaa ja elinympäristöjä.

Joen luonnonmaisemaan kuuluneet mutkat, saaret, luodot, suvannot ja järvet katosivat lopullisesti 1960-luvun totaalisessa raivauksessa. Samalla tuhoutuivat merkit ihmisen aikaisemmasta toiminnasta 1500-luvulta 1950-luvulle. Vanhoja, vesistöön liittyviä, rakennettuja kulttuuriympäristöjä jäivät edustamaan Makkarakosken saha ja ruukki sekä Sahakosken edelleen toiminnassa oleva voimalaitos.

Jokuoman raivauksessa syntynyt maisema lukuisine niittyineen, niittylatoineen ja peltoineen on useissa paikoissa muuttunut metsämaaksi. Viimeinen raivaus lisäsi peltomaata, mutta osa alueista osoittautui maanviljelykseen kelpaamattomaksi, kuten kävi Torajärven vesijättömaalle. Raivausta seuranneella vuosikymmenellä maatalouden ylituotanto ja tehostuminen karsivat useimmat pienet tai tiettömän taipaleen takana olevat rantapellot pois käytöstä.

Uitto- ja myllyrakenteet olivat muuttuneet 1950- ja 1960-luvulle tullessa tarpeettomiksi, joten niiden säilyttämiselle ei ollut tarvetta. Myös uiton ohjesääntöjen purku edellytti vesirakenteiden poistamista. Pienempiä jokeen liittyneitä ja raivauksissa kadonneita merkkejä olivat rajamerkit, esimerkkinä mainittakoon Yli- ja Alikylän raja. Raja kulki keskellä jokea, rajapisteinä olivat kosken kivipyykit ja suuremmat johtokivet. Keväällä 2015 tehdyssä kunnostettavien koskipaikkojen inventoinnissa vanhemmista vesistö rakenteista löytyikin enää fragmentteja.

Kadonneita vesirakenteita, myllyt, uittorakenteet ja rajapisteeet

Myllyjen ja uiton ohella jokiuoma muodosti usein kylien rajan. Rajapisteinä, pyykkeinä, käytettiin joen ja koskien kiviä. Kuvassa Ahlaisten Ylikylän ja Alikylän rajaa nykyisen Paloheimonkosken ja Rytökosken ympäristössä. Molemmissa koskissa oli tällöin kartassa näkyvät myllyt. Rajapyykit, myllyt ja saaret katosivat viimeistään 1960-luvulla, kun joki raivattiin konevoimalla puhtaaksi tulvien vähentämiseksi ja maatalousmaan lisäämiseksi. Karttälähde: Maanmittaushallitus, Ylikylän ja Alikylän vesirajakartta v. 1907. (A1:9/138-141)

4.2 Kunnostusalueiden maisemia

Tässä työssä tarkastetut, Karviajoen vesistöön kuuluvan Noormarkunjoen-Eteläjoen kunnostusalueet (22 kpl) ja Sahakosken suunniteltu kalaporras sijoittuvat pääosin harvaan asutuille metsäalueille. Noormarkun keskustan Myllykoskea ja Ahlaisten Sahakoskea lukuun ottamatta kunnostusalueiden kulttuurimaisemaa edustavat 1960-luvulla rakennetut tiet ja sillat, yksittäiset asuinrakennukset ja vapaa-ajan asunnot, raivatut jokiuomat, metsittyneet raivausjäänteet ja harvalukuiset niityt/pellot. Selkeitä merkkejä vesistön nykykäytöstä edustavat muutamat vapaa-ajan asunnot, retkeilyreitti ja lukuisat majavien kaatamat tai kaluamat lehtipuut rantavyöhykkeellä.

Yleisellä tasolla kunnostuksen vaikutukset kulttuurimaisemaan ovat vähäisiä. Noormarkunjoen-Eteläjoen luonne on yleispiirteisesti tarkasteltuna varsin teollinen ja kanavamainen. Vanhojen vesirakenteiden, myllyjen, vesisahojen ja uiton aktiivinen käyttö päättyi viimeistään toisen maailmansodan jälkeen, jolloin niiden

kohtalona on ollut tuhoutuminen tai purkamisen. Jokiuoman tehokas raivaus ja muokkaus 1960-luvulla poisti viimeisetkin merkit käytöstä poistuneista rakenteista. Vanhat niityt ja niistä raivatut pellot sekä raivauskivikot ovat suurelta osin metsittyneet. Näin ollen pitkästä historiasta kertovilla vähäisilläkin merkeillä ja paikoilla on merkitystä kulttuuriperinnön näkökulmasta. Alla on lueteltu kunnostuskohteiden vanhempia kulttuuriympäristöjä sisältävät koskiosuudet ja niiden rakennuskanta tai jäänteet.

Kunnostusalueiden vanhempia kulttuurimaisemia, historiaa ja jäänteitä

Kohde 12 Vanhansahankoski: Saha 1600-l (?) ja 1747 -1873. Ei vesistö rakenteita, metsittyneellä rantavyöhykkeellä kolme pientä 1800-l pihapiiriä ja sokkeleiden jäänteitä, jotka mahdollisesti kuuluvat paikalla olleeseen sahaan.

Kohde 13 Myllykoski: Koskien saarissa oli Noormarkun ja Finnbyn kylien useita myllyjä jo keskiajalla. Vanhasta kyläasuksesta kertovat kosken partaalla Kaapelin tilakeskus, pellot ja meijeri. Autioituneenakin Myllykoski on osa vanhaa ryhmäkylien ja peltojen käyttömaisemaa nykytaajamassa. Paikalla toimineista kylien, talojen ja kruunun myllyistä on erittäin vähän jäänteitä, mm. puolikas myllynkiveä ja vähäisiä kivrakenteiden jäännöksiä.

Kohde 17 Alempi Matalakoski: Ahlström-yhtiön metsästysmaja ja silta 1900-luvun vaihteesta. Rakenteista on säilynyt vain kivijalan jäänteitä koskea rajaavalla Riistakalliolla.

Kohde 21, Rytökoski: Ylikylän Heikkilän myllypaikka 1800-l. Myllyn perustuksen ja kanavan kivijäänteitä metsittyneellä rantavyöhykkeellä, autioituneen myllyn vieressä on pihapiiri 1900-l alkupuolelta-

Kohde 22, Paloheimonkoski (Fallström): Ylikylän Tyykilän myllypaikka 1700-l, myllynkivi omakotitalon puutarhan koristeena. Vanhasta maisemasta on säilynyt vain vanha myllyyn kuulunut asuinrakennus omakotitalon pihapiirissä.

Kohde * Sahakoski: Porilaisen kauppiaan perustama Öljytehdas, joka toimi 1850-luvulta aina 1910-luvulle. Öljytehtaasta ei säilynyt tunnistettavia rakenteita. Öljymyllyn paikalla on paikallinen sahan ja myllyn sisältävä voimalaitos 1940-luvulta. Voimalaitoksen, vahvasti koskimaisemaan liittyvät rakenteet ovat 1940- ja 1950-l sekä vanhempi betonirakenne koskessa. Ympäristössä asuinrakennuksia 1900-luvulta. Paikallisesti merkittävä, edelleen osittain toimiva vesirakentamisen kokonaisuus.

4.3 Arkeologiset kohteet

Tässä inventointiraportissa esitellään havaintoja 10 arkeologisesti kiinnostavasta kohteesta (liite 1). Kohteet on jaoteltu kuuteen eri kategoriaan: kiinteät muinaisjäännökset, kiinteät muinaisjäännökset (uudet kohteet), mahdollinen muinaisjäännös, muu kulttuuriympäristökohde, tuhoutunut kohde ja esinelöytö.

Luokkaan kiinteä muinaisjäännös kuuluu yksi kohde, vuonna 1966 ensi kertaa inventoitu kivikautinen asuinpaikka Sauvakoski [muinaisjäännösrekisterinumero 608010006]. Kohteesta on selkeitä havaintoja vuodelta 1966 ja nyt tehdyn inventoinnin yhteydestä. Havaintojen perusteella kohteen luokittelu muinaisjäännökseksi on perusteltua.

Tämän inventoinnin perusteella ehdotetaan kolme uuden kohteen luokittelua muinaisjäännöksiksi. Kaksi kohteista on vesimyllyjä (Myllykoski ja Rytökoski) ja yks vesimyllyn kaltainen kohde, Sahakosken öljytehdas. Myllykoski Finbyn ja Noormarkun välillä on ollut usean myllyn myllykylä. Nykyisin myllysaaret ovat puistoa ja myllyistä muistuttavat siellä täällä olevat rauniot.

Hieman hankalamman kohteet muodostaa Vanhansahankoski. Alueella havaittiin kivrakenteita, jotka saattavat liittyä 1700- ja 1800-luvulla toimineeseen sahaan. Itse sahan jäännökset koskessa ovat tuhoutuneet aiempien koskenmuokkausten seurauksena. Vanhansahankosken jäännökset luokiteltiin mahdolliseksi muinaisjäännökseksi, koska kohteen arvon määrittäminen vaatisi tarkempia tutkimuksia.

Luokkaan muu kulttuuriympäristökohde on luettu kolme kohdetta, Matalakosken metsästysmajan kivijalka 1900-luvun vaihteesta, Pärkilänkosken suunnilleen saman ikäisen asuinpaikan jäännös sekä kalliohakkaus Sahakoskella. Nämä kohteet kertovat osaltaan toiminnasta koskien rannoilla, mutta niitä ei nähdäkseen voida pitää lain tarkoittamina kiinteinä muinaisjäännösinä. Kulttuuriympäristön nuorempina rakenteina niiden säilyminen olisi kuitenkin suotavaa.

Tuhoutuneena kohteena voidaan pitää Paloheimonkosken myllyä, joka säilyneenä olisi varmasti täyttänyt muinaisjäännöksen kriteerit.

Lisäksi raportissa mainitaan yksi irtolöytö, ilmeisesti Sahakoskelta talteen saatu ns. pohjalainen tasataltta. Nykyisin Sahakosken ympäristöstä ei voida tunnistaa kivikautisia osia.

Inventoinnin maastohavaintojen perusteella joen varren muokkaustoimenpiteissä on tuhoutunut useita kohteita. Tästä syystä muutamat säästyneet rakenteet ovat sitäkin arvokkaampia. Tämän inventoinnin yhteydessä muinaisjäännöksiksi

esitetään rakenteita, jotka liittyvät erityisesti kosken historiallisen ajan elinkeinotoimintaan, kuten mylly- ja sahatoimintaan.

5 Lähteet

Kirjallisuus:

Heino Ulla, Ahlaisten historia, Pori 1979.

Noormarkun historia, toim. Maarit Grahn, Anna Sivula, Erämaasta eleyksi paikaksi, Noormarkku 2008

Noormarkunkankaan kyläsuunnitelma 2006–2011

Suomen asutus 1560-luvulla: kyläluettelot ja kartasto, Helsinki, Helsingin yliopisto, historian laitos 1973.

Inventoinnit ja selvitykset:

Eteläjoen-Noormarkunjoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma, Pirkanmaan ELY-keskus 11.7.2013.

Hurre Matti 1966. Noormarkku. Inventointi 1966. Museovirasto, arkeologian osasto.

Laukkanen Esa 1996. Porin esihistorialliset muinaisjäännökset. Inventointiraportti 1996. Satakunnan Museo.

Laukkanen Esa 1996. Selonteko muinaisjäännösinventoinnin tuloksista Porissa Ämttöö-Poikeljärvi-tielinjalla. Satakunnan Museo

Pukkila Jouko 2010. Pori. Noormarkun ja Toukarin alueiden arkeologinen inventointi 2010. Satakunnan Museo.

Pukkila Jouko 2011. Pori Noormarkku. Ahlströmin alueen arkeologinen inventointi. Satakunnan Museo.

Putkonen Lauri, Noormarkun teollisuusympäristön rakennushistoriallinen selvitys 2011.

RKY-2010, Noormarkun ruukki.

Vasko Tiina, 2012. Pori. Noormarkun-Toukarin osayleiskaava-alueen kylätonttien arkeologinen inventointi 2012. Satakunnan Museo

Historialliset kartat Kansallisarkiston digitaaliarkistosta:

Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, N:o 1 kartano, vanhanjaon täydennys 1935, mittaus 1913–1915. KA.

Maanmittaushallitus, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Ahlainen, A1:9/4-19 Ylikylä; Kartta ja jakokirja Öfverby'n jakokunnan tiluksista 1784, KA.

Pitäjänskartat 1142 10 Ahlainen, 1144 01 ja 04 Noormarkku, Maanmittauslaitoksen historiallinen kartta-arkisto, pitäjänkartasto, KA.

Maanmittaushallitus, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Ahlainen, A1:9/119-129 Ylikylä; N:o 2 Heikkilä; halkomiskartta ja asiakirjat 1903, KA.

Senaatinkartat 1910-luku, Ahlainen XXI-XXII, lehti 12.13, Noormarkku XX, lehdet 14 ja 15, Pomarkku XXI.XXII. lehti 14.15. KA.

Kihlakunnan kartta 1840-l, KA, digitaaliarkisto

Kartta Ulvilan kihlakunnasta, turun ja Porin lääniä, tehty maanmittauksen ylihallituksessa vuosina 1901–1905.

Peruskartat: 1970, 1987, Noormarkku 1:20 000, Maanmittauslaitos, vanhat

Liitteet:

Liite 1: Arkeologiset kohteet

Liite 2: Yhteenvetotaulukko kunnostuskohteista

LIITE 1

ARKEOLOGISET KOHTEET

MUINAISJÄÄNNÖSTEN JA KULTTUURIPERINTÖKOHTEIDEN INVENTOINTI ETELÄJOEN-NOORMARKKUJOEN KUNNOSTET- TAVILLA KOSKIALUEILLA

Sisällysluettelo

Kohteet luokan mukaan	1
Hanhijoen pato.....	6
Sauvakoski	6
1.1 Sauvakoski (kiinteä muinaisjäännös - rekisteritunnus: 608010006)	7
Vanhansahankoski	9
1.2 Vanhansahankoski (mahdollinen muinaisjäännös).....	9
Myllykoski	13
1.3 Myllykoski (kiinteä muinaisjäännös)	13
Matalakoski	16
1.4 Matalakoski metsästysmaja (muu kulttuuriympäristökohde)	16
Haara – Pärkilänkoski	18
1.5 Pärkilänkoski (muu kulttuuriympäristökohde)	19
Rytökoski	20
1.6 Rytökoski (kiinteä muinaisjäännös).....	21
Paloheimonkoski	23
1.7 Paloheimonkoski (kiinteä muinaisjäännös, tuhoutunut ?)	23
Sahakoski.....	24
1.8 Sahakoski (kiinteä muinaisjäännös)	25
1.9 Sahakoski 2 (löytöpaikka)	27
1.10 Sahakoski 3 (muu kohde).....	28

Kartat

Kartta 1. Kohteet joen yläjuoksulla. MK 1 : 30 000.	2
Kartta 2. Kohteet Noormarkun itäpuolella. MK 1 : 30 000.	3
Kartta 3. Kohteet Noormarkun ympäristössä. MK 1 : 30 000.	4
Kartta 4. Kohteet Eteläjoen alajuoksulla. Mk 1 : 30 000.	5
Kartta 5. Sauvakoski. MK 1 : 10 000.	6
Kartta 6. Suurennos peruskartasta 1144 04 vuodelta 1970.	7
Kartta 7. Vanhansahankoski. Mk 1 : 10 000.	10
Kartta 8. Vanhansahankoski. Mk 1 : 5 000.	10
Kartta 9. Myllykoski. Mk 1:10 000.	14
Kartta 10. Myllykoski. Mk 1: 5000.	14
Kartta 11. Matalakosken metsästysmaja. Mk 1:10 000.	16
Kartta 12. Kohde Pärkkilänkoski. MK 1: 5000.	18
Kartta 13. Kohteet Paloheimonkoski j ja Rytökoski. Mk 1:5000.	20
Kartta 14. Sahakoski. MK 1:10 000.	24

Kohteet luokan mukaan

Kiinteät muinaisjäännös (entuudestaan tunnetut) (1 kpl)

Nimi	ajoitus	tyyppi	N koordinaatti	E koordinaatti
Sauvakoski	kivikautinen	asuinpaikat	6841560	236575

Kiinteät muinaisjäännökset (uudet, ehdotetut kohteet) (5 kpl)

Myllykoski	keskiajalta 1900-luvulle	työ- ja valmistuspaikat, vesimyllyt	6 839 681	227 683
Rytökoski	historiallinen aika, 1800-1900-luku	työ- ja valmistuspaikat, vesimyllyt	6 847 529	217 919
Sahakoski	historiallinen aika, 1800-luku	työ- ja valmistuspaikat, öljytehdas (vesimyllyt)	6 845 360	219 809

Mahdollinen muinaisjäännös (1 kpl)

Vanhansahan- koski	historiallinen aika, 1747 - 1873	teollisuuskohteet, vesisahat	6 840 386	229 727
-----------------------	----------------------------------	------------------------------	-----------	---------

Muu kulttuuriympäristökohde (9 kpl)

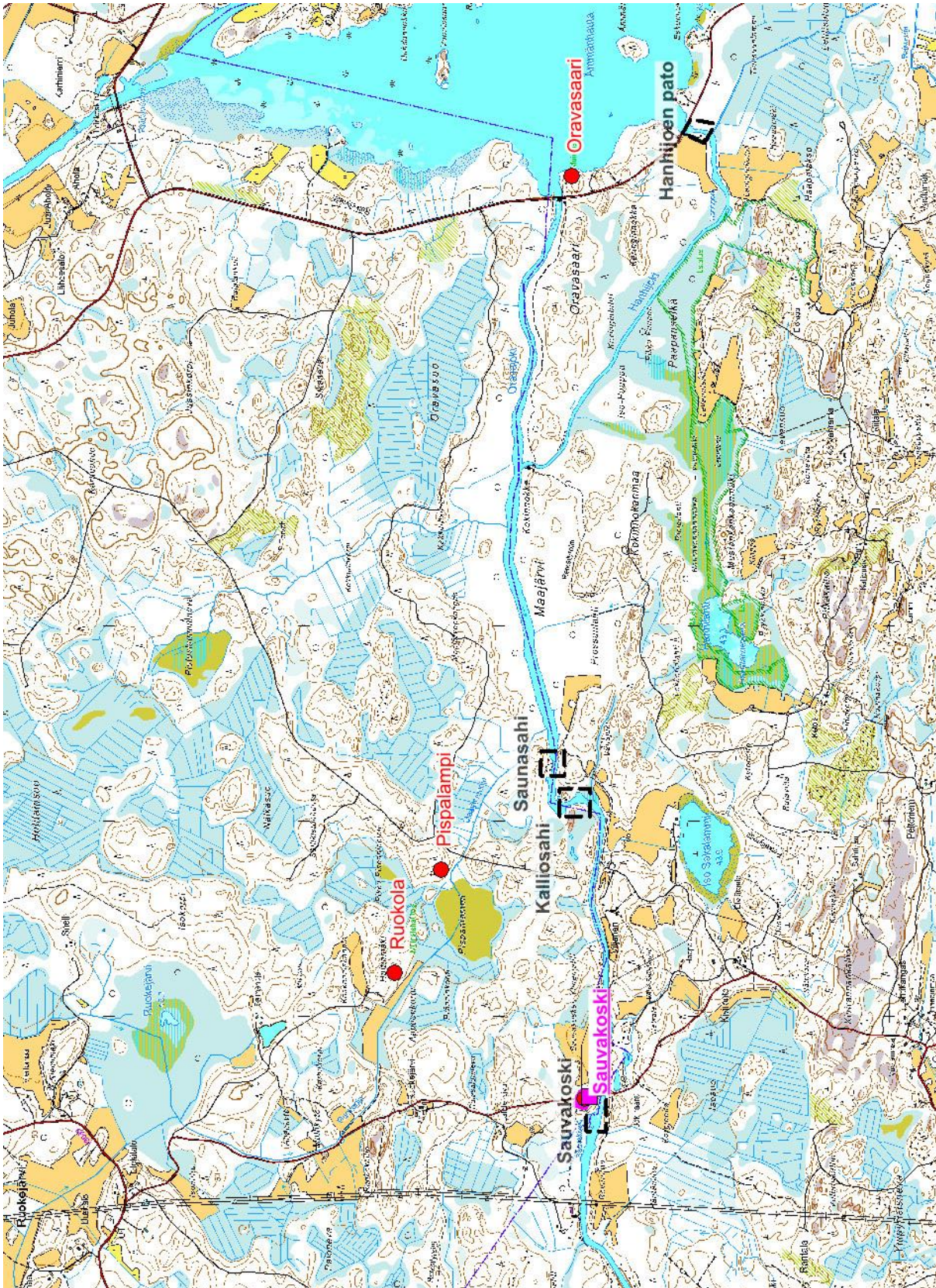
Matalakoski metsästysmaja	1800-luvun loppupuoli	kivirakenteet, kivi- muurit	6 842 669	224 658
Pärkkilänkoski	historiallinen aika (1800-1900-l vaihe)	Asuinpaikat, talon- paikat	6 846 799	218 654
Sahakoski 3	historiallinen aika	taide, muistomerkit, hakkaus	6 845 375	219 815

Tuhoutunut (?) (1 kpl)

Paloheimonkoski	historiallinen aika, 1700-1900-luku		6 847 600	217 755
-----------------	-------------------------------------	--	-----------	---------

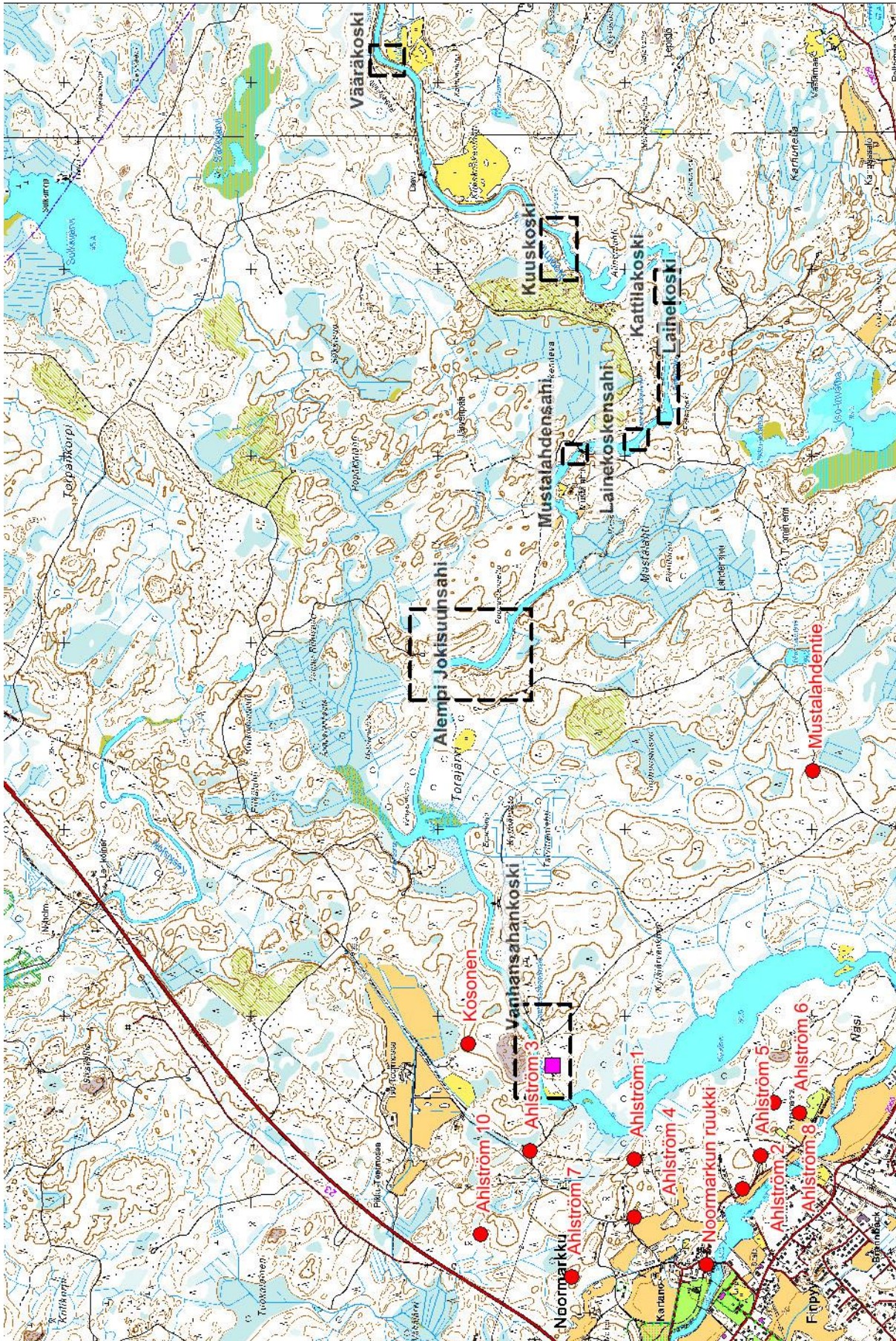
Esinelöydöt (1 kpl)

Sahakoski 2 Satak. M. 1133	kivikautinen	löytöpaikat, pohjalainen tasataltta	6 845 330	219 840
-------------------------------	--------------	-------------------------------------	-----------	---------

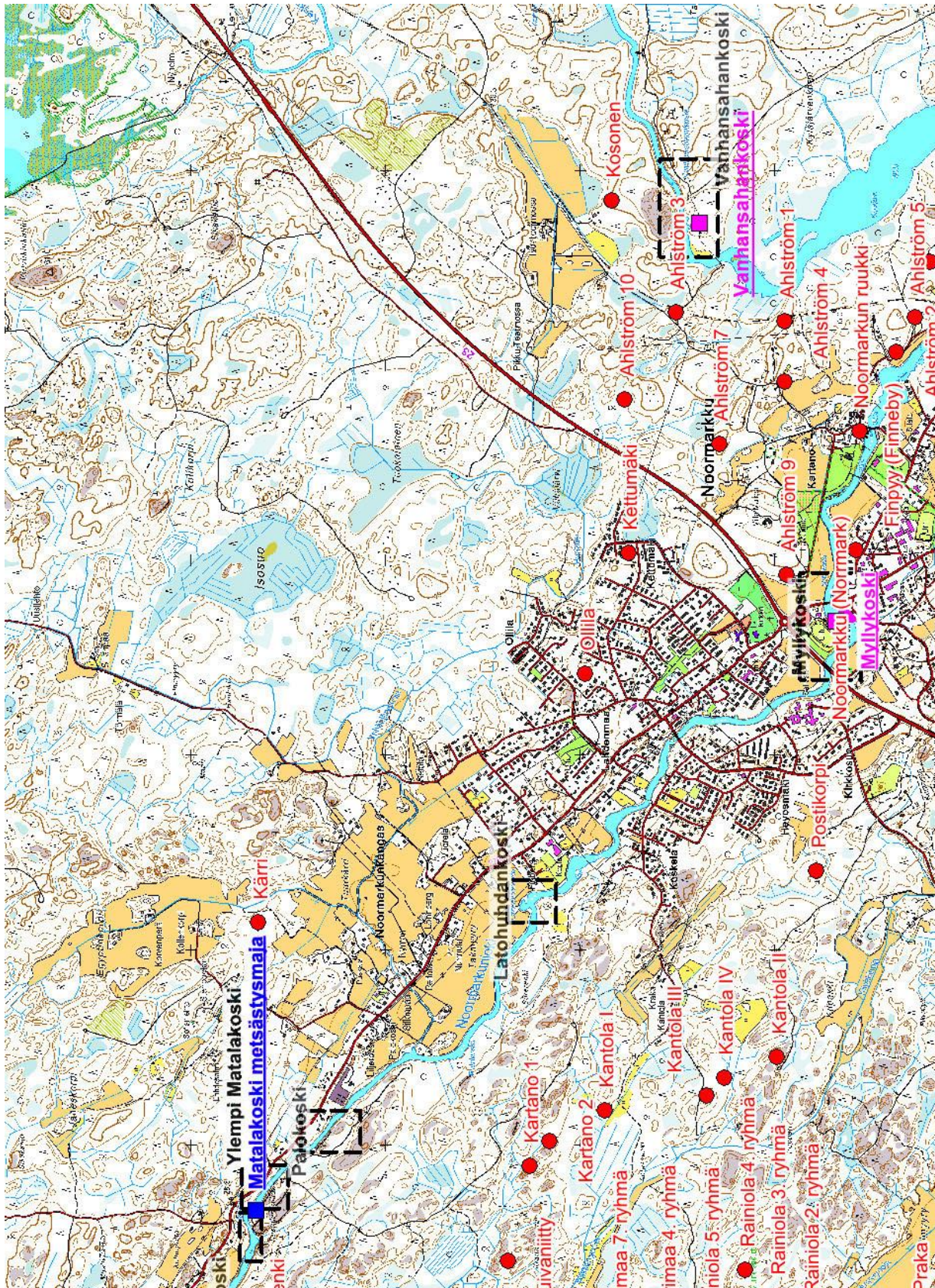

Kartta 1. Kohteet joen yläjuoksulla. MK 1 : 30 000.

Tarkasteltavat alueet on merkitty mustalla rajauksella.
Alleviivatut ovat työssä tarkasteltavat kohteet.
Punaisella aiemmin tunnetut muinaisjäännökset.

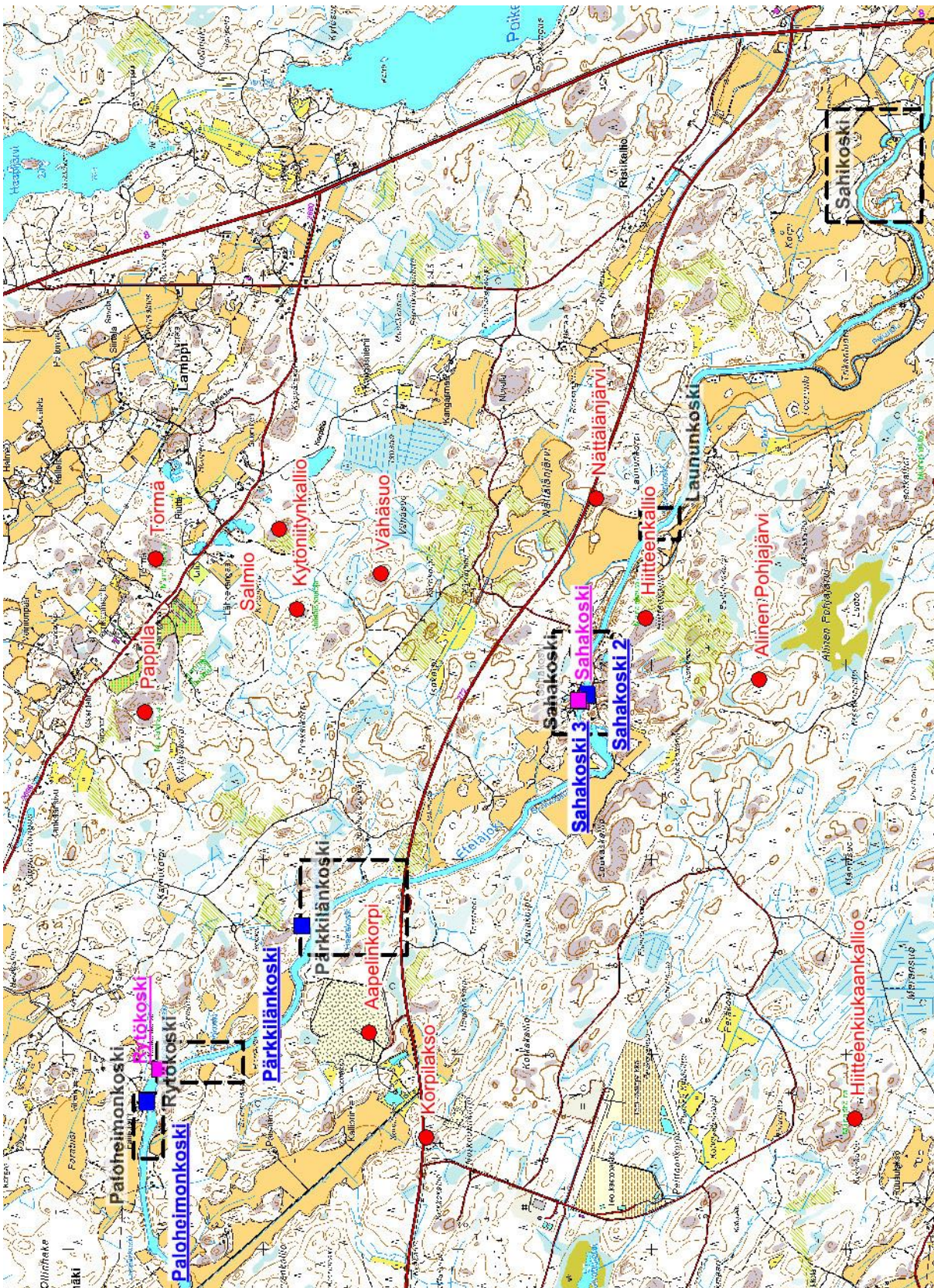

Kartta 2. Kohteet Noormarkun itäpuolella. MK 1 : 30 000.

Kartta 3. Kohteet Noormarkun ympäristössä. MK 1 : 30 000.

Tarkasteltavat alueet on merkitty mustalla rajauksella.
Alleviivatut ovat työssä tarkasteltavat kohteet.
Punaisella aiemmin tunnetut muinaisjännökset.

Kartta 4. Kohteet Eteläjoen alajuoksulla. Mk 1 : 30 000.

Tarkasteltavat alueet on merkitty mustalla rajauksella.
Alleiviivatut ovat työssä tarkasteltavat kohteet.
Punaisella aiemmin tunnetut muinaisjäännökset.

Hanhijoen pato

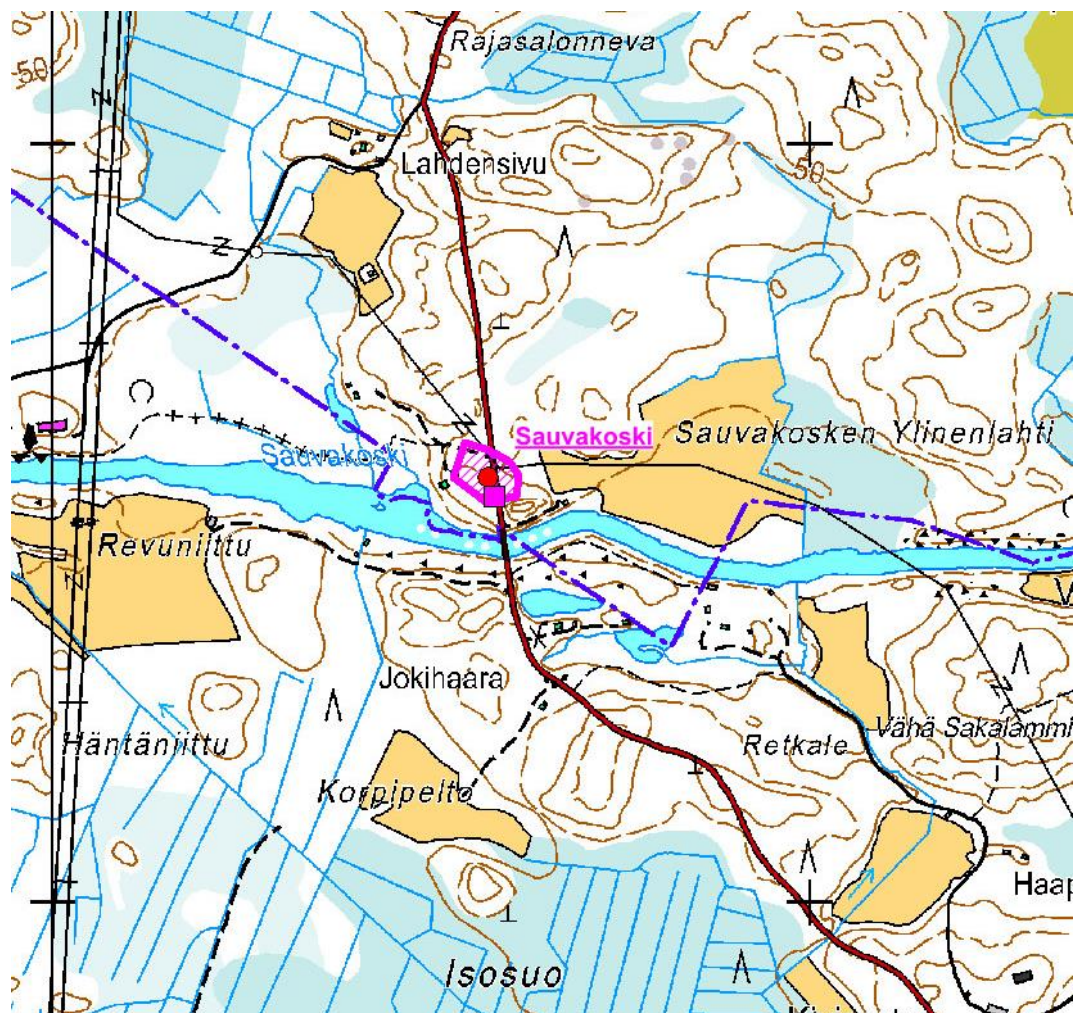
Hanhijoen padon lähiympäristöstä tunnetaan muutamia muinaisjäännekohteita. Oravasaaren koilliskulmassa sijaitsee Oravasaari (muinaisjäännekohteen tunnus 537010034) niminen rökkiökohte. Tarinan mukaan paikalla olisi Isovihan aikaan venäläisten leiri tai kartano. Saarella on sijainnut paikallisten asukkaiden mukaan uittokämpä noin 100 vuotta sitten. Rökkiöt sijaitsevat noin 600 metriä pohjoiseen Hanhijoen padosta.

Lisäksi Oravasaaresta on löydetty liitupiipun pesä (Pukkila 2010: kohde 447) ja kiviäseineitä (Pukkila 2010: 448). Löytöpaikat sijaitsevat koskialueen pohjoispuolella.

Hanhijoen padon ympäristön rakenteet ovat melko nuoria.

Sauvakoski

Kosken pohjoisrannalla sijaitsee Matti Huurteen (1966) löytämä kivikautinen asuinpaikka Sauvakoski. Sauvakosken rannat on 1960-luvulla voimakkaasti muokattu, mikä seurauksena alkuperäistä rantavyöhykettä ei ole. Mahdollinen asuinpaikka lienee osittain tuhoutunut, mikäli se on osittain sijainnut kosken partaalla. Kosken kaakkoispuolella, noin 200 metrin etäisyydellä, sijaitsee viiden kylän rajapiste. Ei kuulunut tarkastettavaan alueeseen, joten kohdetta ei tarkastettu maastossa.

Kartta 5. Sauvakoski. MK 1 : 10 000.

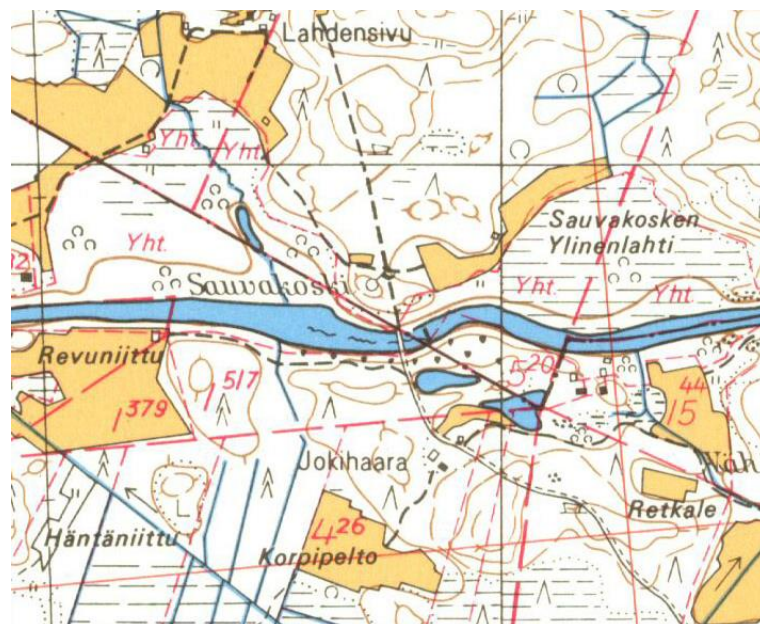
1.1 Sauvakoski (kiinteä muinaisjäännös - rekisteritunnus: 608010006)

Nimi:	Sauvakoski
Kunta:	Pomarkku
Laji:	kiinteä muinaisjäännös
Ajoitus:	kivikautinen
Muinaisj.tyyppi:	asuinpaikat
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6841560
E	236575
Koord.selite	Muinaisjäännösrekisterin mukaan
Tutkimukset	Matti Hurre 1966: inventointi
löydöt	KM 13345 kivikautisia asuinpaikkalöytöjä KM 17186 Piikeihäs ja -nuoli, kvartsia KM 18698 asuinpaikkalöytö Satak .M. 7656

Muinaisjäännösrekisterin kuvaus:

Asuinpaikka sijaitsee Noormarkun rajalla olevan Sauvakosken pohjoisrannalla olevalla metsikkökummulla ja pellolla noin kilometri etelään Ruok(e)järven ta-
lostä.

Paikan läpi kulkee tie. Paikalta on löydetty kvartsia, keramiikkaa, 2 piikärkeä ja mahdollisesti kourutaltakin. Kohteen laajuus on tuntematon.

Kartta 6. Suurennos peruskartasta 1144 04 vuodelta 1970.

Sauvakosken pohjoispuolella Sauvakoskentien länsipuolella on pienialainen pelto, joka on kadonnut nykykartoista. Mahdollisesti tähän peltoon Hurre viittaa inventointikertomuksessaan.

Nykytila:

Tien länsilaidassa tieleikkauksessa havaittiin iskoksia ja palanutta luuta. Sauvakosken uoma on perattu 1960-luvulla ja koskesta nostettuja kiviä ja maata on kasattu korkeaksi kumpareeksi pohjoisrannalle metsäautotien itäpuolelle. Sauvakosken pohjoispuolella maasto on kivistä.

Kohteen rajausta tulee toteuttaa koekaivauksella, sillä maanpinnassa ei voida havaita asuinpaikkaan viittaavia rakenteita. Lisäksi 1900-luvun maankäytön jäljet maisemassa ovat huomattavia, kosken rannoilla noin 20 m etäisyydelle vedestä on koskesta nostettujen kivien peitossa.

Sauvakosken pohjoisrannalla tien länsipuolella on kesäasunto ja siihen liittyviä kulkuväyliä, jotka on rakennettu 1970-luvun jälkeen. Osa näistä rakenteista saattaa sijaita

Suosituksia kunnostustyölle:

Todennäköisesti kosken kunnostushanke ei uhkaa muinaisjäännöstä, mikäli toiminta keskittyy vesialueelle ja noin 20 m leveälle rantavyöhykkeelle, sillä pintahavaintojen perusteella tämä alue on totaalaisesti tuhottu edellisen koskenperkauksen yhteydessä.

Kuva 1. Sauvakoskentien tieleikkaus kosken pohjoispuolella. Leikkauksessa havaittiin kvartsi-iskoksia ja palanutta luuta.

Vanhansahankoski

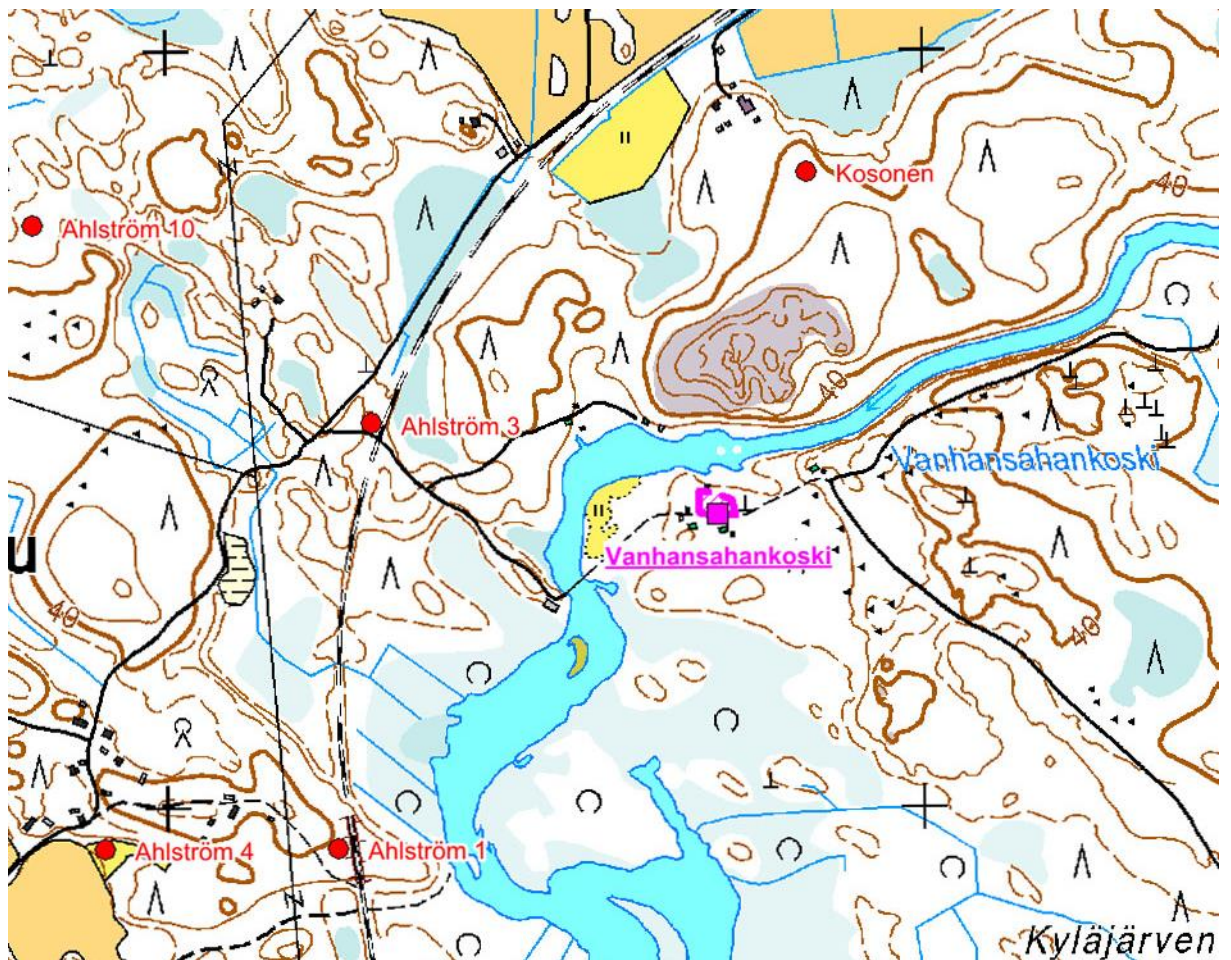
1.2 Vanhansahankoski (mahdollinen muinaisjäännös)

Nimi:	Vanhansahankoski
Kunta:	Pori
Laji:	mahdollinen muinaisjäännös
Ajoitus:	historiallinen aika, 1747 - 1873
Muinaisj.tyyppi:	teollisuuskohteet, vesisahat
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 840 386
E	229 727
Koord.selite	GPS mittaus kivivallin kohdalta
Tutkimukset	-
löydöt	-

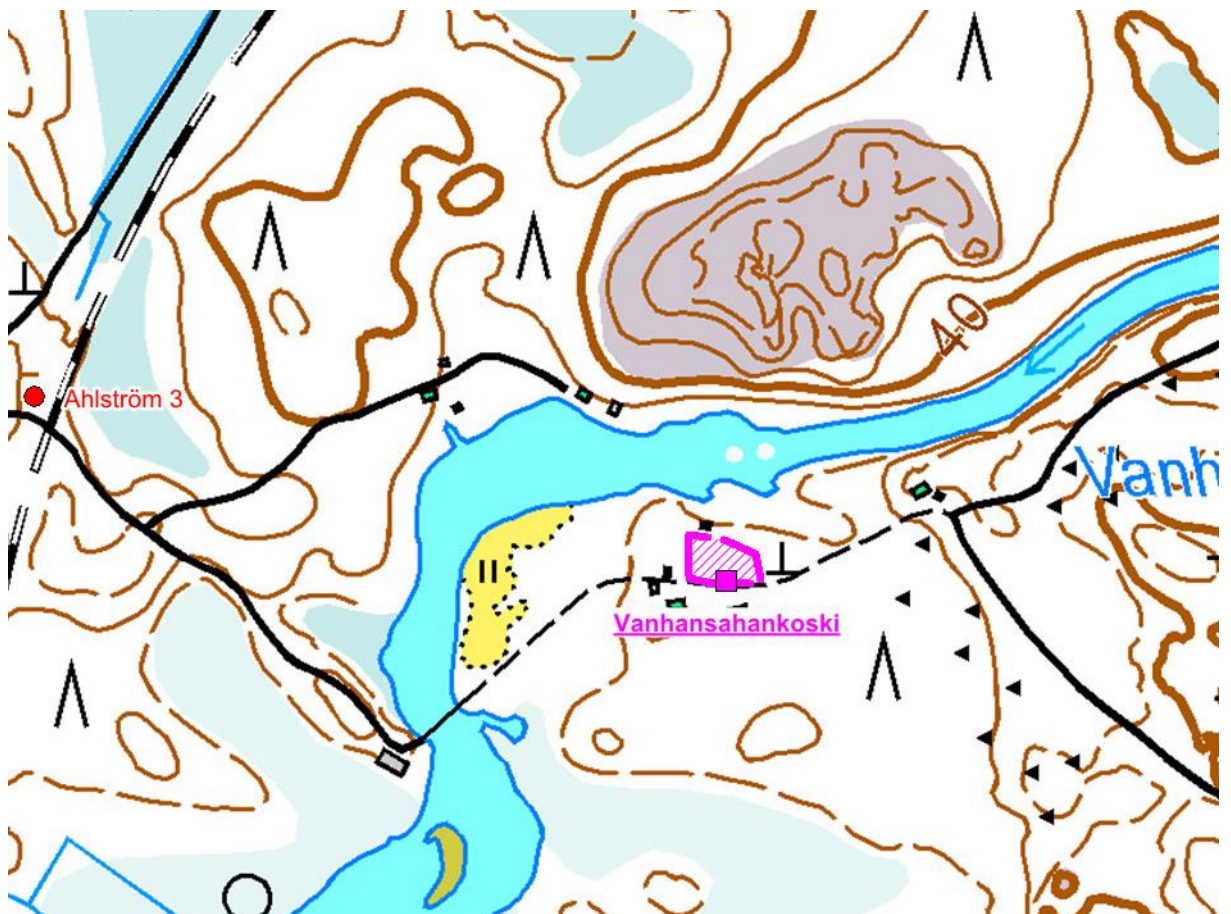
Vanhan sahan koskella on tiettävästi sijainnut kaksi sahaa. Todennäköisesti sahoista vanhempi on kuvattu Olof Mörtin karttaan (1698) nyt tarkastetun alueen itäpuolelle. Nuorempi saha (1747-1873) on ilmeisesti sijainnut vuonna 2015 tarkastetulla alueella. Nykyisin rannat ovat metsittyneet ja peittävät perkaus-kivikot.

Satakunnan vanhin saha on vuonna 1558 perustettu Ruhalahden saha. Seuraava saha perustettiin Noormarkkuun Vanhansahankoskelle, tosin tarkkaa perustamisvuotta ei tiedetä. Sahan perustaneet Ulvilan kirkkoherra Johan Forskåhl ja salpietaritehtaan johtaja Joachim Schultze myivät silloisen Noormarkun kosken, nykyisen Vanhansahankosken, varrella sijainneen vesisahan Noormarkun kartanonherralta Gotthard Zeklerille 1622. Olof Mörtin 1698 mitaamassa Finpyyn kartassa nykyisen Vanhansahankosken alueelle on merkitty paikannimi Sahakoski. Vuonna 1747 Noormarkun kartano sai luvan rakentaa Sahakosken (nyk. Vanhansahankoski) rannalle kaksiraamisen sahan, ilmeisesti korvaamaan vanhan sahan. Sahakosken toiminta päättyi 1873. Saha sijoittui 1800-luvun alun kartan mukaan joen etelärannalle, nykyisten kolmen asuinrakennuksen tuntumaan. Koski raivattiin 1960-luvulla, jolloin kosken suuret kivet siirrettiin rantavyöhykkeelle suuriksi kasoiksi. Tässä yhteydessä ovat todennäköisesti tuhoutuneet sahan koskessa sijainneet jäännökset.

Kunnostettavan koskialueen eteläpuolella sijaitsee kolme 1800-luvulle ajoittuvaa asuinrakennusta. Näiden ja kosken välillä on luonnonkivistä tehtyjä melko kookkaita kiviraunioita ja aitoja. Kivirauniot saattavat olla peräisin paikalla sijainneen nuorempaan sahaan kuuluneista rakennuksista. Koskessa sijainneet saharakennukset ovat todennäköisesti tuhoutuneet perusteellisesti 1960-luvun kunnostustöissä, joista muistona koskenrannalla on korkeat kivekasat. Säilyneiden kivrakenteiden luonteen ja merkityksen arvioiminen vaatii tarkempia tutkimuksia.

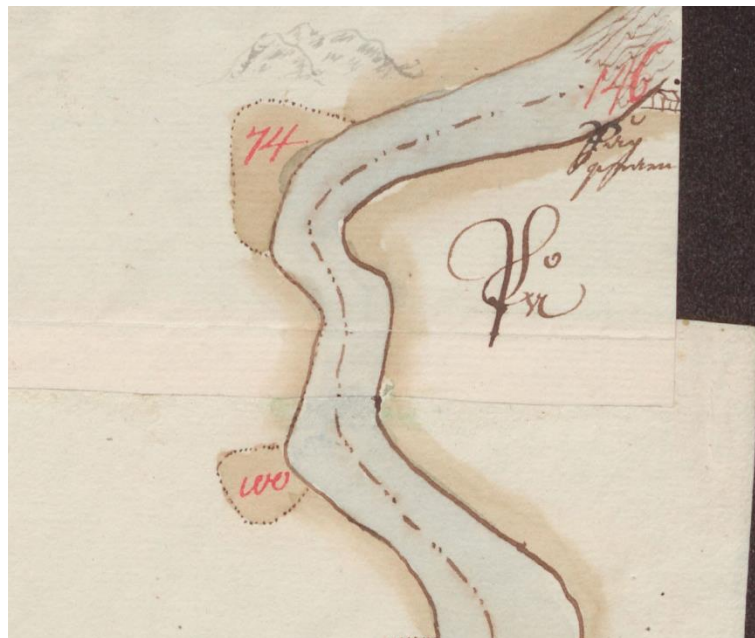
Kartta 7. Vanhansahankoski. Mk 1 : 10 000.

Kartta 8. Vanhansahankoski. Mk 1 : 5 000.

Kuva 2. Kivirakenteita vanhan sahan koskella.

**Kuva 3. Todennäköisesti vanhimman sahan paikka kuvattuna Vanhansahan-
kosken yläjuoksulla (Olof Mört 1698). Huomaa kosken pohjoisrannalle mer-
kitty kallio.**

Kuva 4. Sahamyllä merkittynä koskeen. Kartan lähde: Finby; Isojako ulkonii-
tyillä ja metsämailla koskien tätä ja Harjakankaan kylää 1793-1798 (A73:1/8-
14)

Kuva 5. Vanhansahankosken raivattua uomaa.

Myllykoski

1.3 Myllykoski (kiinteä muinaisjäännös)

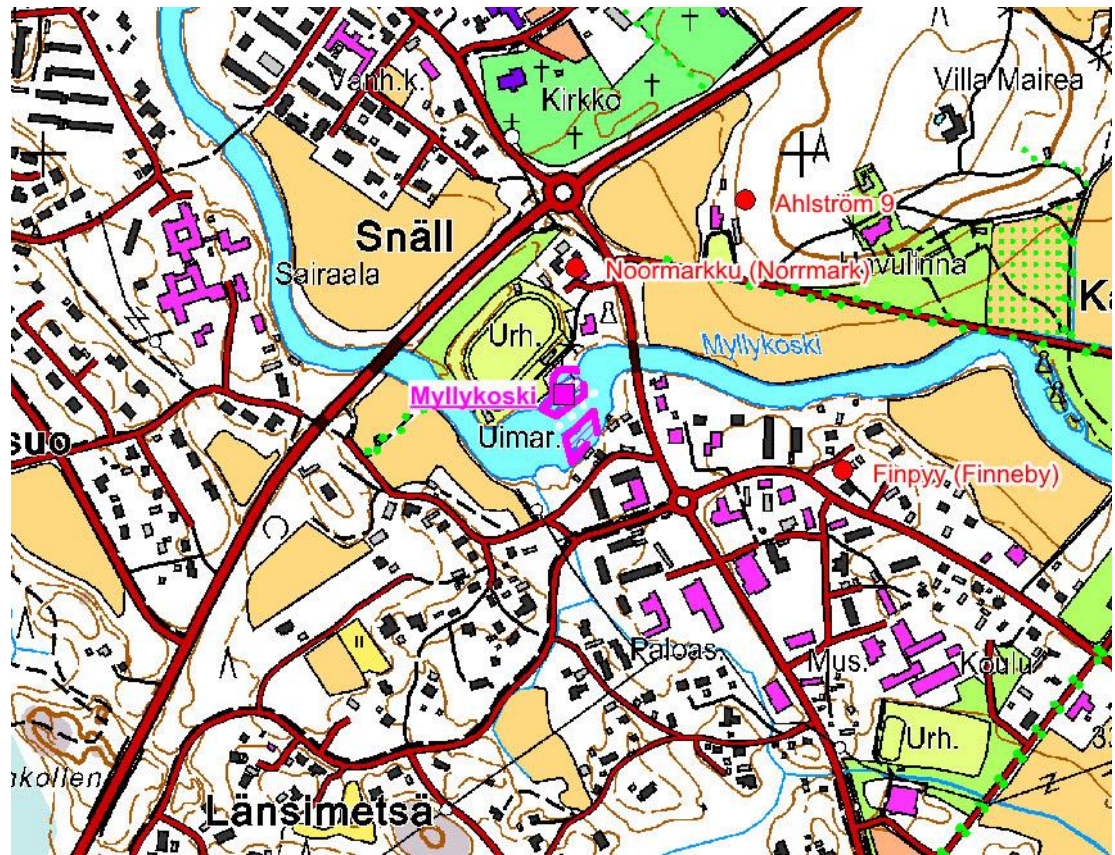
Nimi:	Myllykoski
Kunta:	Pori
Laji:	kiinteä muinaisjäännös
Ajoitus:	keskiajalta 1900-luvulle.
Muinaisj.tyyppi:	työ- ja valmistuspaikat, vesimyllyt
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 839 681
E	227 683
Koord.selite	GPS mittaus myllynkiven kohdalta
Tutkimukset	-
löydöt	-

Myllykoski sijoittuu Noormarkun taajamaan keskusta. Kyseessä on pienistä saarista koostuva entinen myllykylä, joka nykyisin on puistoa. Kosken pohjoispuolella on Noormarkun meijeri. Myllykylän myllyt ovat kuuluneet Noormarkun ja Finnbyn kyliin ja paikalla virtaava Noormarkun joki muodostaa Noormarkun ja Finnbyn kylien rajan. Kylissä oli 1560-luvulla yhteensä 13 taloa. Todennäköisesti paikalla on harjoitettu myllytoimintaa keskiajalta aina 1900-luvun puoliväliin. Koskessa toimineiden kylien, talojen ja kruunun myllyt muodostavat historiallisesti merkittävän myllykylän. Nykyisin saaret ovat autioituneet ja metsittyneet, tosin paikalla voidaan yhä havaita vähäisiä myllyjen rakennejäännteitä. Paikalla ei voida havaita merkittäviä koskenperkausjälkiä. Saaret ovat autioituneenakin merkittävä, toiminnallinen ja historiallinen osa vanhaa kylämaisemaa.

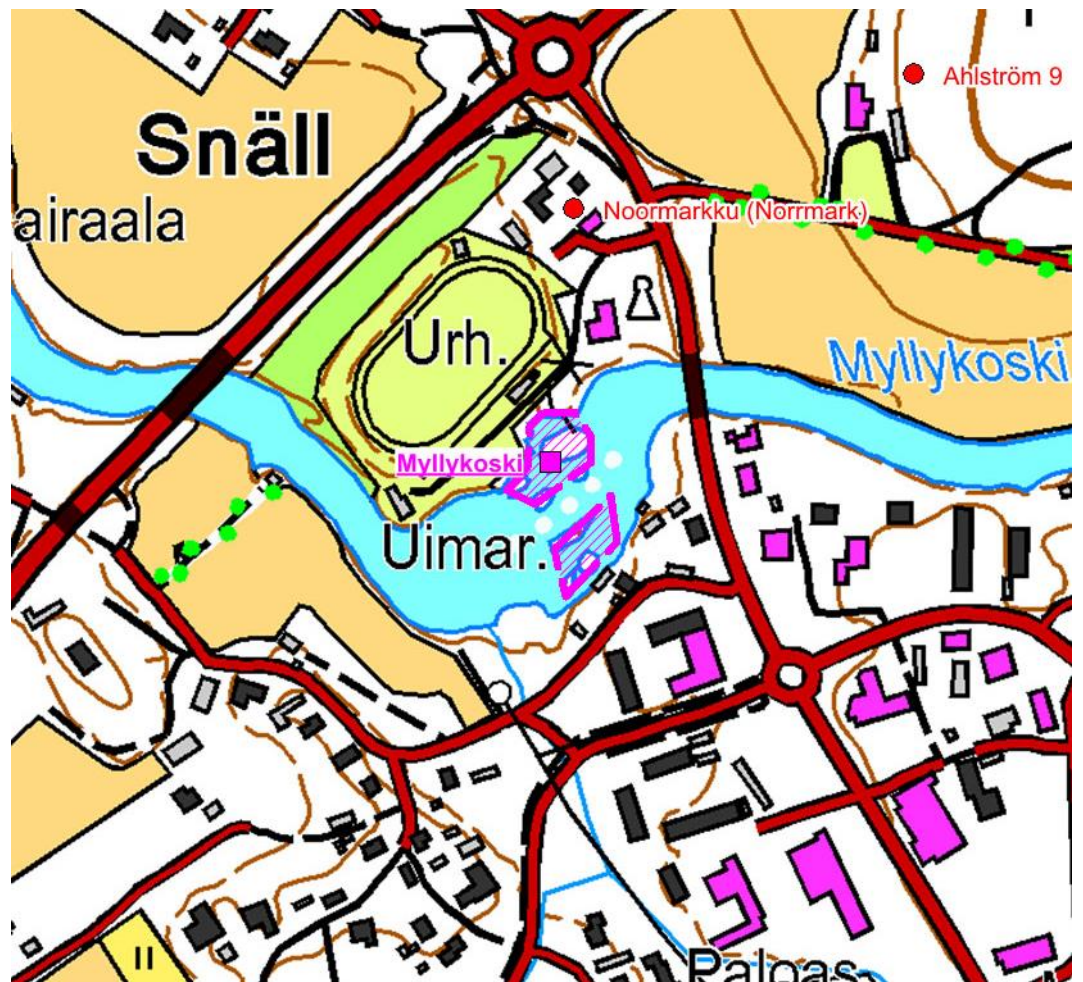
Kunnostustöissä tulee huomioida saarten rakennejäännteet ja toimenpiteet tulisi kohdistaa nykyisiin vesiuomiin. Maastohavaintojen perusteella keskellä jokialuetta virtaava uoma on ilmeisesti perattu aiemmin rakenteista, joten sitä ei ole sisällytetty muinaisjäännösrajaukseen.

Kuva 6. Ote maakirjakartasta: Noormarkku Tiluskartta ja selitys 2. Myllykylä sijaitsee Finnbyn ja Normarkun välisessä koskessa.

Kartta 9. Myllykoski. Mk 1:10 000.

Kartta 10. Myllykoski. Mk 1: 5000.

Kuva 7. Myllynkiven puolikas Myllykosken saassa.

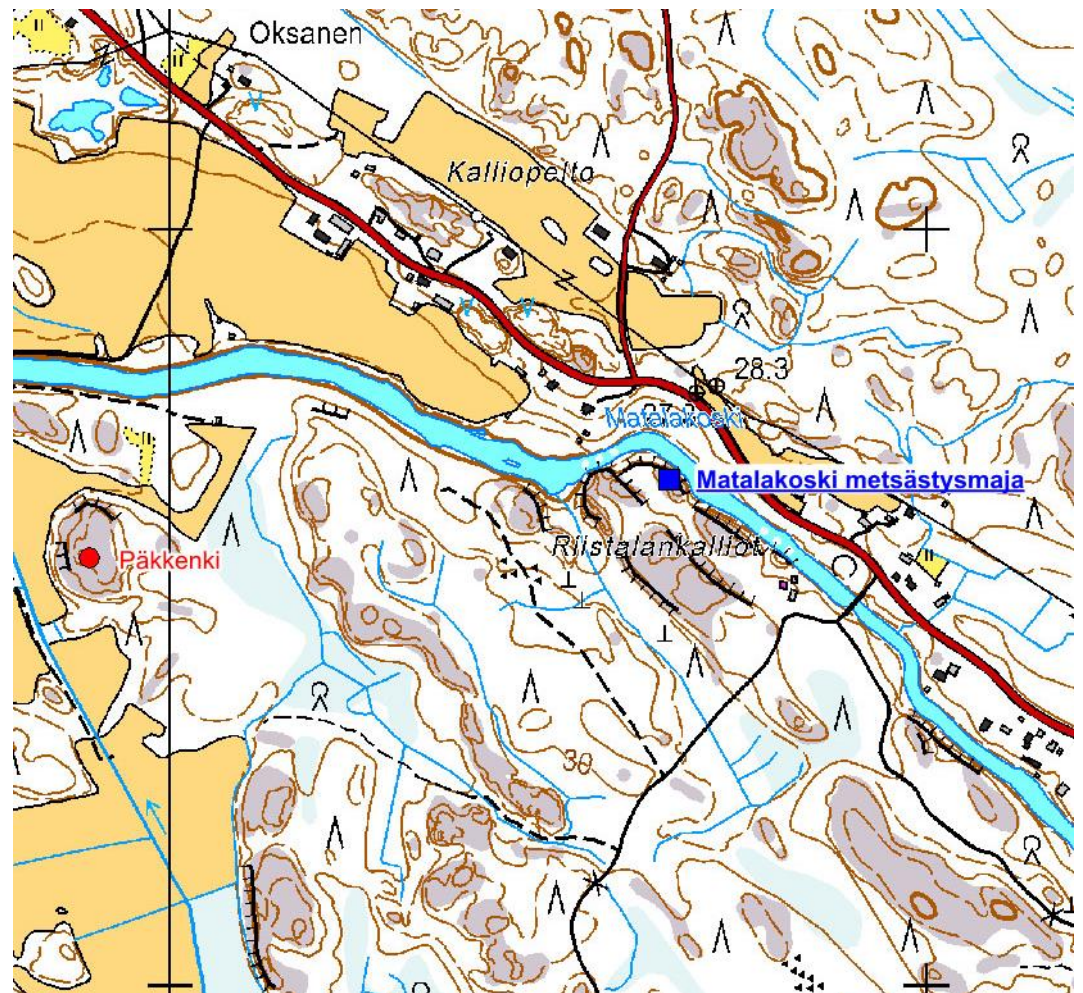
Kuva 8. Rakennuksen, mahdollisen myllyn, perustuksia Myllykosken saassa.

Matalakoski

1.4 Matalakoski metsästysmaja (muu kulttuuriympäristökohde)

Nimi:	Matalakoski metsästysmaja
Kunta:	Pori
Laji:	muu kulttuuriympäristökohde
Ajoitus:	1800-luvun loppupuoli
Muinaisj.tyyppi:	kivirakenteet, kivimuurit
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 842 669
E	224 658
Koord.selite	GPS mittaus
Tutkimukset	-
löydöt	-

Avokallion laealla on noin 5 x 5 m kokoinen ja 0,5 m korkea rakennuksen kivi-jalka. Rakennus on sijainnut luonnonkauniilla paikalla Matalakosken eteläpuolella. Kyseessä on todennäköisesti vuonna 1910 Ahlasiin siirretyn Ahlströmin metsästysmajan perustus. Paikalla kasvava kuusikko peittää osittain rakenteen.

Kartta 11. Matalakosken metsästysmaja. Mk 1:10 000.

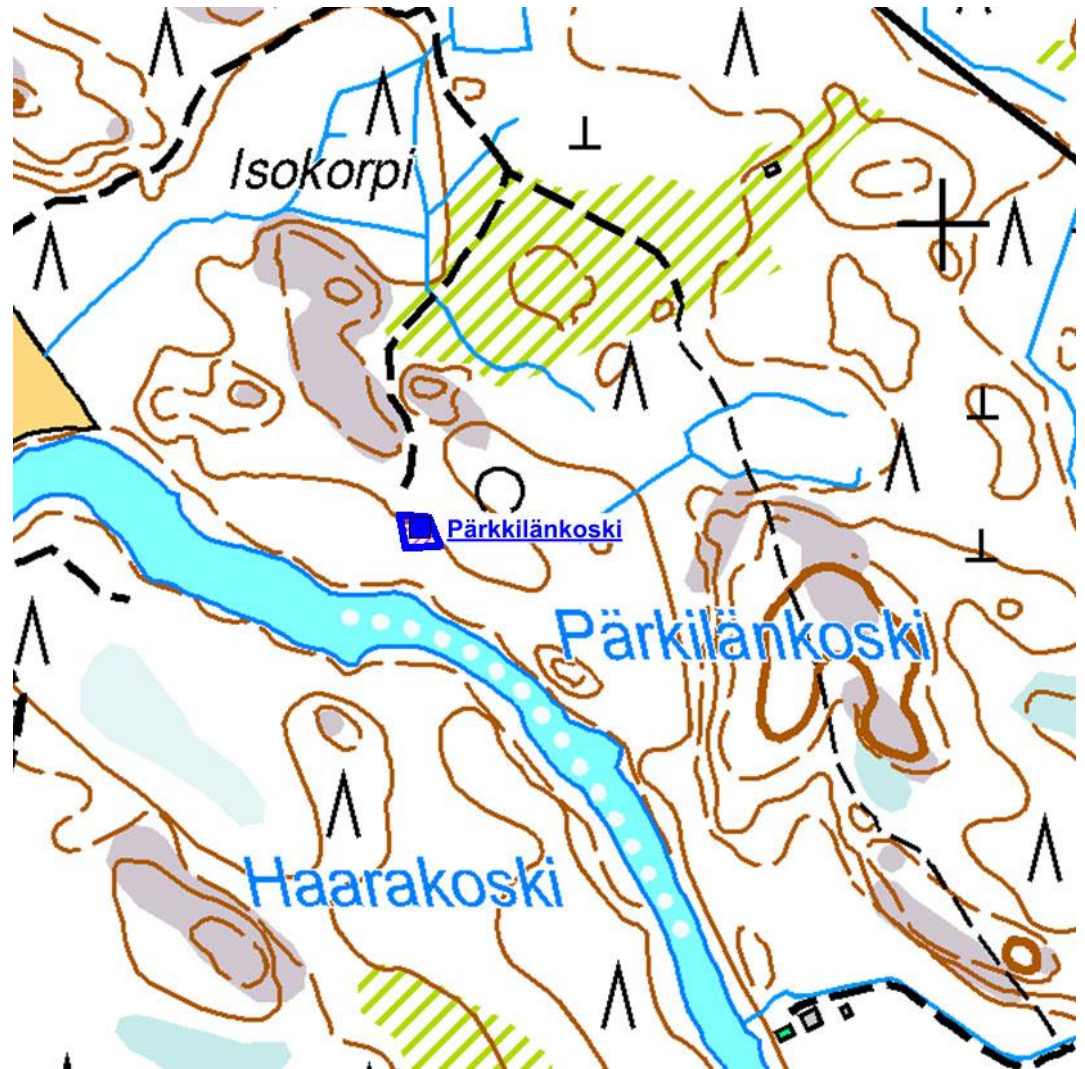

Kuva 9. Maalla muurattua kivivallia metsästysmajan perustuksissa.

Kuva 10. Oviaukkoa on vahvistettu sementillä.

Haara – Pärkilänkoski

Kartta 12. Kohde Pärkilänkoski. MK 1: 5000.

1.5 Pärkkilänkoski (muu kulttuuriympäristökohde)

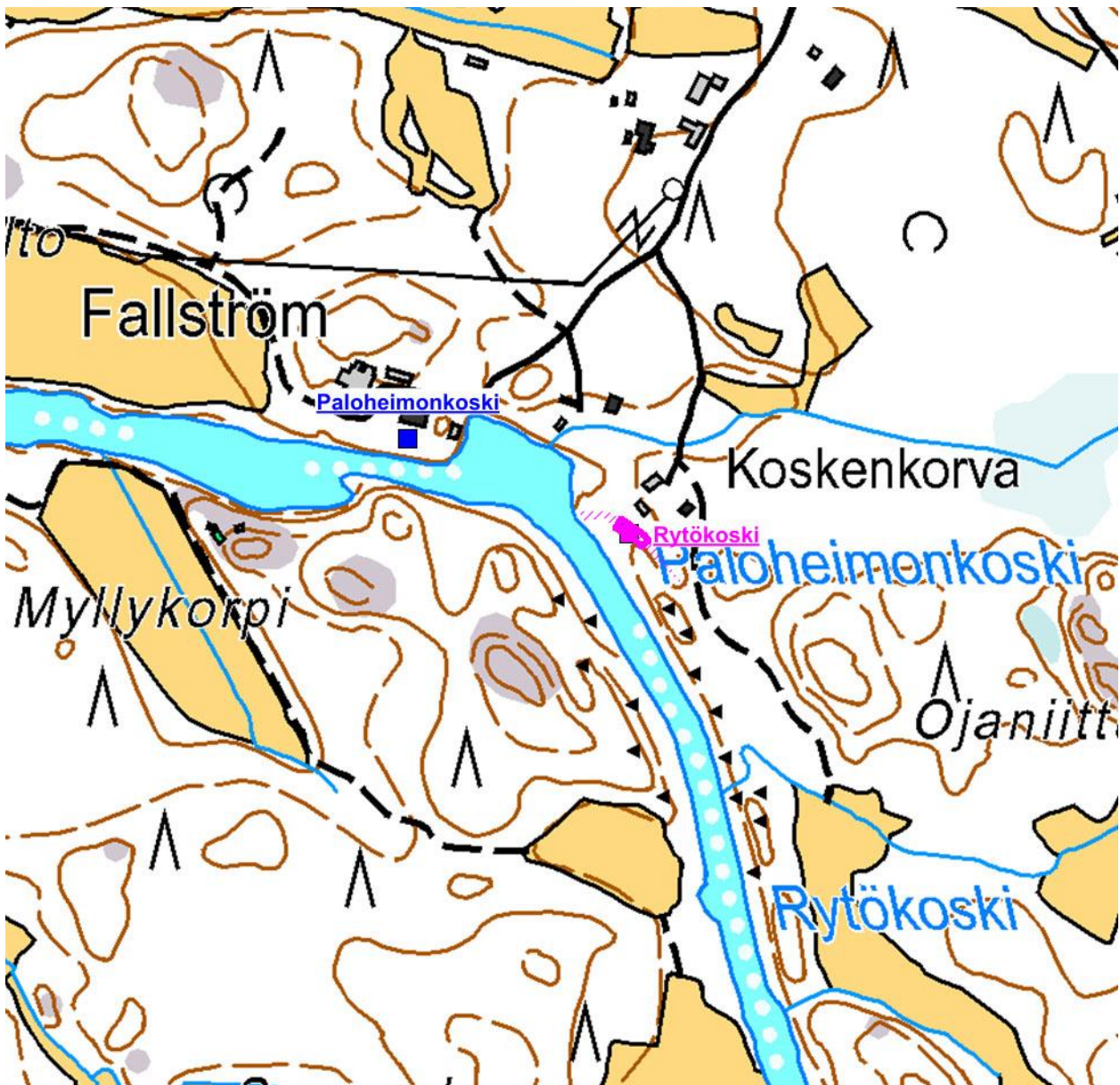
Nimi:	Pärkkilänkoski
Kunta:	Pori
Laji:	muu kulttuuriympäristökohde
Ajoitus:	historiallinen aika (1800-1900-l vaihde)
Muinaisj.tyyppi:	Asuinpaikat, talonpaikat
Lukumäärä:	2
ETRS TM 35	
N	6 846 799
E	218 654
Koord.selite	GPS mittaus
Tutkimukset	-
löydöt	-

Kosken pohjoisrannalla kaksi raunioitunutta ja metsittynyttä pihapiiriä 1800-1900-luvun vaihteesta. Paikalle syntyi maatalouden pienasutusta 1900-luvun vaihteessa. Asutus ja pellot autioituvat viimeistään sotien jälkeen. Niistä on säilynyt lähinnä kivijalkojen ja peltojen kiviraunioita.

Kuva 11. Pärkkilänkosken pohjoisrannalla on kiviraunioita, jotka kuuluvat 1900-luvun alkupuolella raunioituneeseen pihapiiriin.

Rytökoski

Kartta 13. Kohteet Paloheimonkoski j ja Rytökoski. Mk 1:5000.

1.6 Rytökoski (kiinteä muinaisjäännös)

Nimi:	Rytökoski
Kunta:	Pori
Laji:	kiinteä muinaisjäännös
Ajoitus:	historiallinen aika
Muinaisj.tyyppi:	työ- ja valmistuspaikat, vesimyllyt
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 847 529
E	217 919
Koord.selite	GPS mittaus uoman kivetystä seinästä
Tutkimukset	-
löydöt	-

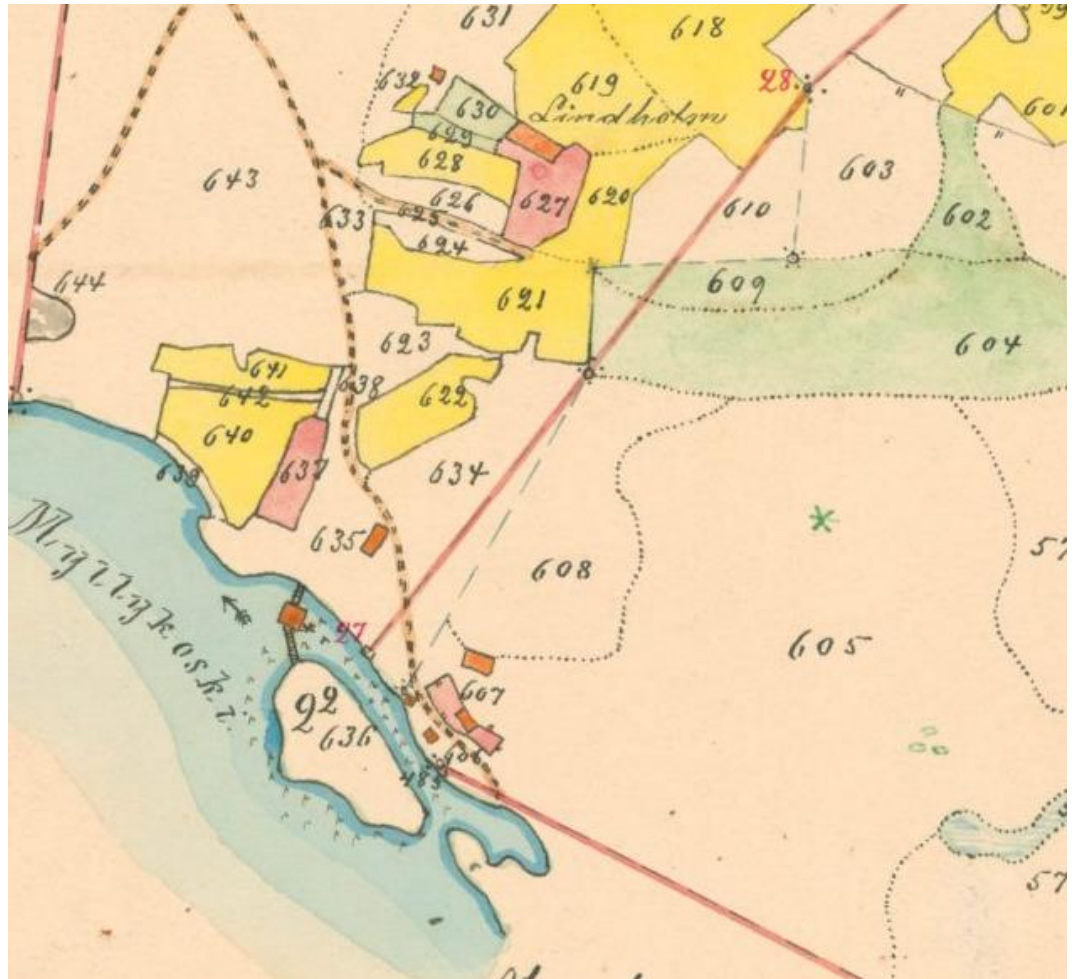
Rytökoskessa on sijainnut Ylikylän Heikkilän tilan mylly 1800-luvulta 1900-luvun alkupuolelle. Viimeinen raivaus Rytökoskessa tehtiin 1960-luvulla pieniä saaria ja koskessa olevan myllyn käsittänyt alue raivattiin ja kosken kivet kaattiin joen rannoille.

Aikaisemmasta myllytoiminnasta on jäänteenä itärannan vesikanava, joka on tunnistettavissa uomana noin 80 m matkalla. Ladottua kiveystä on noin 10 metrin matkalla koordinaattipisteen ympäristössä.

Myllyn jäänteet on huomioitava kunnostustöissä.

Kuva 12. Myllyn lohkokivistä rakennettua vesikanavaa koordinaattipisteen osoittamassa kohdassa.

Kuva 13. Mylly on ilmeisesti peräisin 1800-luvun jälkipuoliskolta, koska vuoden 1847 karttaan sitä ei ole merkitty. Kartassa näkyvä saari on nykyisin raivauskivikon peitossa. Kartan lähde: Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Ylikylä; N:o 2 Heikkilä, halkomiskartta ja asiakirjat 1903 (A1:9/119-129)

Kuva 14. Paloheimonkosken mylly on merkitty isojakokartassa kosken pohjoisrannalle. Karttalähde: Maanmittaushallitus, Ylikylä, kartta ja jakokirja Öffverbyn jakokunnan tiluksista 1784, (A1:9/4)

Paloheimonkoski

1.7 Paloheimonkoski (kiinteä muinaisjäänös, tuhoutunut ?)

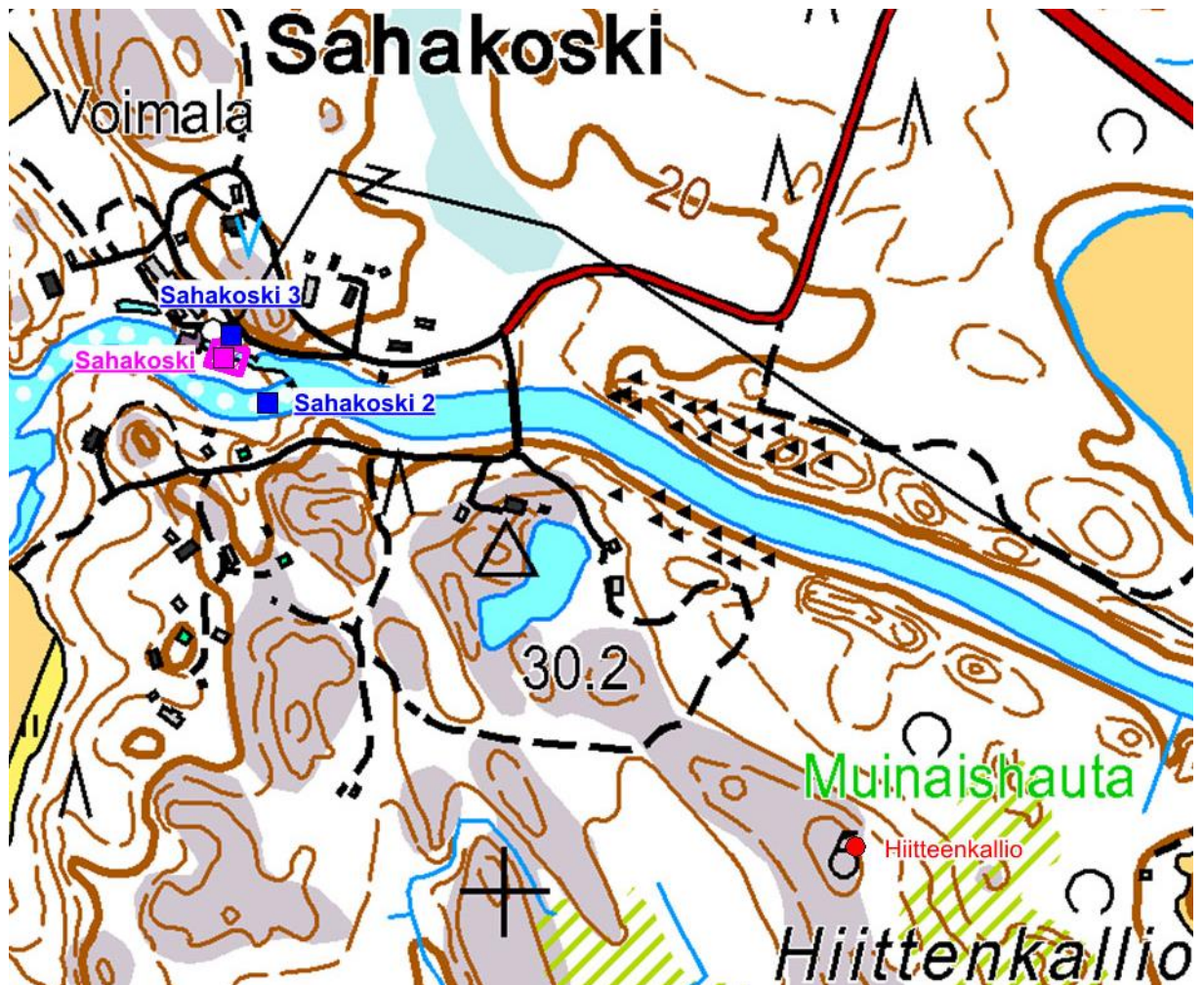
Nimi:	Paloheimonkoski
Kunta:	Pori
Laji:	kiinteä muinaisjäänös, tuhoutunut ?
Ajoitus:	historiallinen aika, 1700-1900-luku
Muinaisj.tyyppi:	työ- ja valmistuspaikat, vesimyllyt
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 847 600
E	217 755
Koord.selite	Myllyn oletettu sijaintikohta
Tutkimukset	-
löydöt	-

Paloheimonkoskessa on ollut mylly 1700-luvulta aina 1900-luvulle. Nykyisin mylly on ilmeisesti kokonaisuudessaan tuhoutunut, sillä paikalla sijaitsee omakotitalo ja siihen kuuluva hoidettu pihapiiri. Myllystä on talon pihapiirissä muistona myllynkivi.

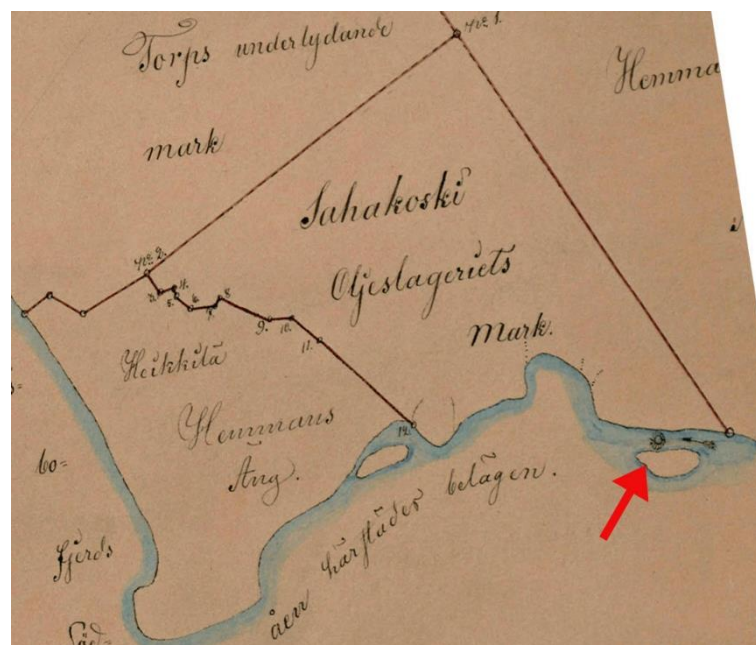

Kuva 15. Talon pihapiirissä on muistona myllystä myllynkivi.

Sahakoski

Kartta 14. Sahakoski. MK 1:10 000.

Kuva 16. Ote kartasta "Ylikylä Sahakosken öljytehdas kartta ja pyykkiselitys vuokra-alueesta_1" (1857).

1.8 Sahakoski (kiinteä muinaisjäänös)

Nimi:	Sahakoski
Kunta:	Pori
Laji:	kiinteä muinaisjäänös
Ajoitus:	historiallinen aika, 1800-luku
Muinaisj.tyyppi:	työ- ja valmistuspaikat, öljytehdas (vesimyllyt)
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 845 360
E	219 809
Koord.selite	Rakenne koskessa
Tutkimukset	-
löydöt	-

Sahakoskella on sijainnut myllymäinen öljytehdas 1850 - 1910-lukujen välisenä aikana. Nykyisin paikalla toimii 1900-luvun alkupuolella rakennettu voimalaitos, mylly, pato, muuntaja ja saha.

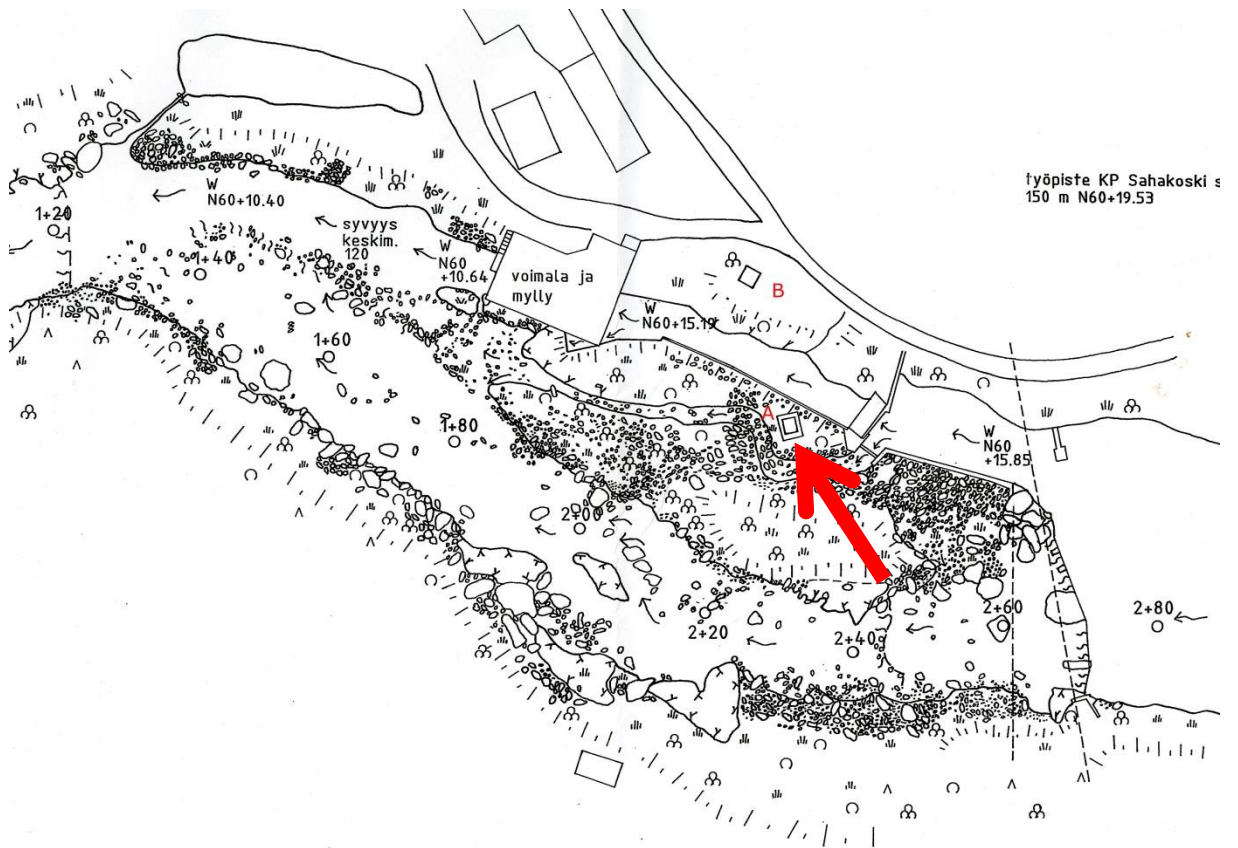
Sahakoski oli vielä 1700-luvulla kylien takamaita. Sahakosken öljytehtaan perusti porilainen kauppias W.A. Wallin vuonna 1850. Vuosina 1852-1855 paikalle rakennettiin öljypuristamo. Puristamon ohella paikalla toimi jauhomylly sekä 1860-luvulla vanuttamo. Öljytehdas toimi aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Öljytehtaan lopettamisen jälkeen koskessa oli mylly. 1940-luvulla paikalle rakennettiin nykyinen mylly, voimalaitos sekä sähkövoimalla toimiva saha.

Karttojen perusteella öljytehdas on sijainnut nykyisen myllyn ja myllykanavan tienoilla. Todennäköisesti vanhimmat rakenteet ovat jääneet nuoremman rakentamisen alle. Mahdollisesti tunnistamaton betonirakenne on jääne öljytehtaasta.

Kosken padonnoen betoni- ja puurakenteisen neulapadon puuosat korvattiin betonirakenteella 2010-luvulla.

Öljytehdas on merkitty 1857 kartassa nykyisen voimalaitoksen paikalle ja on oletettavasti tuhoutunut nykyisen voimalaitoksen rakennustöissä. Öljytehtaan rakenteita ei maastotöissä havaittu. Kosken partaalla on yksittäinen, nykyistä voimalaitosta vanhempi betonirakenne, joka saattaisi olla öljytehtaan viimeisiltä toimintavuosilta. Koordinaatit viittaavat tähän rakenteeseen.

Sahakosken nimen alkuperä ei inventoinnin yhteydessä selvinnyt. Vanhin karttoihin merkitty rakenne on öljytehdas, joka on rakennettu Sahakoski nimellä tunnettuun koskeen.

Kuva 17. Ote Pirkanmaan ympäristökeskuksen laitimasta Pohjakartasta Sahakoski (Suunnittelija TM, SaM, 31.5.2003)

Karttaan on lisätty kirjaimet A (= Oletettu öljytehtaan sijainti) ja B (= piirtokuvio kalliolla)

Kuva 18. Kuvan keskellä valettu rakenne, jonka funktio ei inventoinnin yhteydessä selvinnyt. Rakenne on yllä olevan kartan kirjaimen A vieressä.

1.9 Sahakoski 2 (löytöpaikka)

Nimi:	Sahakoski 2
Kunta:	Pori
Laji:	löytöpaikat
Ajoitus:	kivikautinen
Muinaisj.tyyppi:	irtolöytö
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 845 330
E	219 840
Koord.selite	Sahakosken sijainti kartalla
Tutkimukset	Inventoin: Huurre 1966
löydöt	Satak. M. 1133

Matti Huurre 1966 ("Irtolöytöjä Ahlaisista"):

"Satak. M. 1133 pohjalainen tasataltta. Museoon maisteri Jaakkolan (=professori. Jalmari Jaakkola) välityksellä. Saatu Sahakoskelta Lindqvist nimiseltä mieheltä. Sahakoski on Ahlaistenjoessa. (Pitäjänkartta V:3/17)."

1.10 Sahakoski 3 (muu kohde)

Nimi:	Sahakoski 3
Kunta:	Pori
Laji:	muu kulttuuriympäristökohde
Ajoitus:	historiallinen aika
Muinaisj.tyyppi:	taide, muistomerkit, hakkaus
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6 845 375
E	219 815
Koord.selite	Arvioitu keskipiste
Tutkimukset	Inventointi 1996: Laukkanen Esa
löydöt	-

Tarkastuskertomus vuonna 1996 tehdystä inventoinnista:

Kivihakkaus on sahan ja myllyn alueella olevasta muuntajasta n. 5 m itään, silokalliossa. Kallioon on hakattuna rauta-ankkurin kuva, jossa on kaksi kahdella väällä varustettua sakaraa ja päässä silmukaksi taivutettu lenkki. Ankkurin vieressä on luku 1661 tai 1991, Edellyttäen, että se on tarkoitettu katsottavaksi suunnasta, jossa ankkurin kärki osoittaa alaspäin, numero on 1661. Jäkälää kasvaa hakkausten urissa. Tulkintoja: Saattaa olla verraten myöhäistä tekoa, ehkä pilailumielessä uurrettu. Luokkaehdotus ja ehdotus suoja-alueeksi: II. Mikäli kohdetta ei siirretä luokkaan III, suoja-alueen rajaksi sopisi 5 m:n läpimittainen ympyrä, jossa kohde olisi keskellä.

Havaintoja vuonna 2015:

Kohdetta ei ole merkitty muinaisjäännösrekisteriin. Paikalla havaittiin kuvaukseen sopiva kalliohakkaus. Kohde tuskin ajoittuu vuoteen 1661, vaan lienee sitä nuorempi. Kuitenkin hakauksen säilyminen oli suotavaa.

Kuva 19. Kalliossa havaittu ankkurihakkaus.

Liite 2								
Kohde	kohde	laajempi historiallinen kulttuuriympäristö	kohteen kulttuuriympäristö	Kunnostuskohteet, onko huomioitavia rakenteita	lisätietoja	muinaisjäännös	Koskimaisen merkittäviä muokausjälkiä	Toimenpide-suositukset
Hanhijoen pato	1	Lassilan kylän takamaita	Pelto ja metsäm. Tie, silta, koski ja kesäasunnot 1960- ja 1970-luvulta		Lähistöllä muinaislöytöjä Oravasaarella		X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Saunasahi	2	Lassilan ja Längelmäen kylän takamaita	Metsämaisema, kesäasunto 1950-l, raivauskivikot 1960-l				X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Kalliosahi	3	Lassilan ja Längelmäen kylän takamaita	Metsämaisema, kesäasunto 1970-l, raivauskivikot 1960-l				X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Sauvakoski	4	Noormakun ja Pomarkun kylän takamaita	Metsämaisema, tie, silta, valtavat raivauskivikot ja koski 1960-luvulta. Nuorempaa kesäasutusta.	Kivikautinen asuinpaikka huomioitava kunnostustöissä	Kosken kaakkoispuolella, n. 200 m. viiden, Pomarkun, Noormarkun, Finpyyn, Harjakankaan, Rudanmaan ja Lassilan kylän kylän rajapiste	Sauvakoski, kivikautinen asuinpaikka	X	Kunnostustöissä tulee huomioida kivikautinen asuinpaikka
Vääräkoski	5	Finnbyn kylän takamaita	Metsä- ja umpeenkasvava peltomaisema, raivauskivikkoa				X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Kuuskoski	6	Noormarkun kylän takamaita	Metsämaisema, umpeenkasvaneet rantaniityt					Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Kattilakoski	7	Noormakun kylän takamaita	Metsämaisema, umpeenkasvaneet rantaniityt, vähäistä raivauskivikkoa		Kosken itäpuolella, n. 200 m. etäisyydellä joenmutkassa niemenkärjessä 1600-l Finnbyn kylän rajapiste, ei tarkastettu			Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Lainekoski	8	Noormarkun ja Finnbyn kylän takamaita, torppia 1800-l	Metsämaisema, umpeenkasvanut rantaniityt, vähäistä raivauskivikkoa					Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Etelänjoen-Noormarkunjoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma
Kulttuuriympäristöselvitys

Kohde	kohde	laajempi historiallinen kulttuuriympäristö	kohteen kulttuuriympäristö	Kunnostuskohteet, onko huomioitavia rakenteita	lisätietoja	muinaisjäännös	Koskimaisen merkittäviä muokkausjälkiä	Toimenpide-suositukset
Lainekoskensahi	9	Noormarkun kylän takamaita	Metsämaisema, umpeenkasvaneet pellot, pieni asuinrakennus, paljon raivauskivikkoa.		Kosken pohjoispuolella 1900-l alkupuolen asuinrakennus, pellot metsittyneet		X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Mustalahdensahi	10	Noormarkun kylän takamaita	Metsämaisema, tie, silta, koski 1960-luvulta, retkeilyreitti ja taukopaikka 1980-l.		Länsipuolelle, n. 200 m. etäisyydelle jää Mustalahden tilakeskus, pellot metsittyneet		X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Alempi jokisuunsahi	11	Noormarkun kylän takamaita, torppia 1800-l.	Metsämaisema, retkeilyreitti 1980-l, niityt, pellot metsittyneet		Kuivatun Torajärven itärannan jokisuu		X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Vanhansahankoski	12	Noormarkun ja Finnbyn kylien takamaita	Saha 1600-luku, 1747-1873, kolme 1800-l asuinrak. Kivijalkoja. valtavat raivauskivikot, kaksi vapaa-ajan asuntoa	Kiviraunioita (mahdollinen sahajäännös), huomioitava kunnostustyössä	Etelärannalla kolme 1800-luvun pientä asuinrakennusta ja sauna. Rakennusten ympäristössä kivirakenteiden jäänteitä.	Kiviraunioita (mahdollinen sahajäännös)	X	Kunnostustyössä tulee huomioida etelärannan kivirakenteet ja pihapiirit
Myllykoski	13	Noormarkun, Finnbyn ryhmäkylä ja pellot, ruukki, Ahlström -yhtiön pääkonttori, kirkonkylä, kuntakeskus, taajama	Historialliset myllysaaret, 2000-luvun puistorakenteita, silta ja huvimaja. ympäristössä hist. tielinja, Pohjanmaantie, urheilukenttä, uimaranta, meijeri, tilakeskus, puisto, tie silta	Myllyjen rauniot	Useita /kylientalojen myllyjä jo keskiajalta aina 1900-luvun alkupuolelle saakka. 1600-luvulla sahamylly ja kruununmylly	Myllyjen jäänteet		Kunnostustyössä tulee huomioida myllyjen jäänteet. Kunnostustyöt olisi hyvä keskittää raivatun pääuoman rannoille, saarten halkaisua uusilla kanvavilla ei pidetä hyvänä ratkaisuna. Jäänteiden tarkempi kartoitus jos kajotaan sivu-uomiin ja saariin.
Latohuhdankoski	14	Noormarkun vanhan kyläpellon reuna-aluetta	Metsä- ja peltomaisema, vähäistä raivauskivikkoa, omakotialue 2000-l.				X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Palokoski	15	Noormarkun kylän takamaita	Metsämaisema, 1900-l omakotitaloja pohjoisrannalla, Pohjanmaantien liniaus.				X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Etelänjoen-Noormarkunjoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma
Kulttuuriympäristöselvitys

Kohde	kohde	laajempi historiallinen kulttuuriympäristö	kohteen kulttuuriympäristö	Kunnostuskohteet, onko huomioitavia rakenteita	lisätietoja	muinaisjäännös	Koskimaisen merkittäviä muokkausjälkiä	Toimenpide-suositukset
Ylempi Matalakoski	16	Noormarkun kylän takamaita, torppia 1800-l.	Metsämaisema, 1960-l tie, silta, 2000-l yhdistystalo. Pohjoisp. hist. tielinja (Pohjanm		Metsästysmajan jäänteet länsipuolella		X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Alempi Matalakoski	17	Noormarkun kylän takamaita, torppia 1800-l.	Kallio/metsämaisema, pohjoisp. Kalliolla 1900-l ap. omakotitalo ja hist. tielinja (Pohjanmaantie) eteläp. Ahlström -yhtiön metsästysmajan jäänteet. Kohteeseen on kuulunut silta	Metsästysmajan silta (tuhoutunut)	Ahlström -yhtiön metsästysmaja ja silta, 1900-l vaihde.	Metsästysmaja ja silta (tuhoutuneet)		Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Sahikoski	18	Noormarkun kylän takamaita, torppia 1800-l.	Metsämaisema, metsittyneet rantaniityt, muokattu uoma, raivauskivikot, vapaa-ajan asunnot, omakotitalo				X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Laununkoski	19	Ali- ja Ylikylän takamaita	Metsä-, pelto, vapaa-ajan maisema, tilakeskus, 1960-l tie, silta, muokattu jokiuoma, valtavat raivauskivikot, kesäasunnot		Kosken pohjoispuolella, n. 300 m. etäisyydellä hautaröykkiöitä. Länsipuolella, n. 400 m. etäisyydellä hautaröykkiöitä.		X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Haara - Pärkilänkoski	20	Ali- ja Ylikylän takamaita	Metsämaisema, isot raivauskivikot, raunioituneet asuinpaikat/pellot, 1990-luvun vapaa-ajan asunto, tie ja silta.	raunioitunut pihapiiri	Kosken pohjoisrannalla kaksi raunioitunutta/metsittyn yttä pihapiiriä 1900-l vaihteesta.	Raunioituneet pihapiirit	X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Rytökoski	21	Yli- ja Alikylän kyläpellon reuna-alueita	Metsämaisema, myllyn jäänteet, 1900-l pihapiiri, metsittyneet niityt/pellot, valtavat raivauskivikot, kallonlouhinta.	Myllyn jäänteet huomioitava kunnostustöissä		Myllyn jäänteet	X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.

Etelänjoen-Noormarkunjoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma
 Kulttuuriympäristöselvitys

Kohde	kohde	laajempi historiallinen kulttuuriympäristö	kohteen kulttuuriympäristö	Kunnostuskohteet, onko huomioitavia rakenteita	lisätietoja	muinaisjäännös	Koskimaisen merkittäviä muokkauksia	Toimenpide-suositukset
Paloheimonkoski (Fallström)	22	Yli- ja Alikylän kyläpellon reuna-alueita	Metsä- pelto- ja omakotimaisema, voimakkaasti perattu koski, tuhoutunut myllyn paikka, myllyn vanha asuirak.		Koskessa on ollut mylly 1700-luvulta aina 1900-luvulle. Nykyisin tuhoutunut.	Entinen myllynpaikka	X	Koskeen ei liity kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakenteita tai maisemia.
Sahakoski	*	Ahlaisten Yli- ja Alikylän takamaiden jokivartta	Voimalaitos, mylly, pato, muuntaja ja saha 1940/50-l, hist. Öljytehdas 1850 -1910-l, ympäristössä pienasutusta ja vapaa-ajan asuntoja, silta 1960-l.	Voimalaitos, pato, voimalakanava		Entinen öljytehdas		Rakennustöissä tulee huomioida nykyiset voimalaitosrakenteet. Suunnitelman mukaan toteutettu kalaporras ei merkittävästi vaaranna kulttuuriympäristön luonnetta. Kalaportaan länsipuolella oleva erillinen betonirakenne olisi syytä säilyttää.
				ei merkittäviä rakenteita		ei muinaisj.		
				on huomioitavia rakenteita		muu kohde		
				on merkittäviä rakenteita		muinaisjään.		